

ISSN 2451-0998
e-ISSN 2543-7461

Intercultural Communication

No. 1/2/2017

Alcide De Gasperi University
of Euroregional Economy in Józefów

ISSN 2451-0998
e-ISSN 2543-7461

INTERCULTURAL COMMUNICATION – No. 1/2/2017

ALCIDE DE GASPERI UNIVERSITY
OF EUROREGIONAL ECONOMY IN JÓZEFÓW

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi w Józefowie

Intercultural Communication

Issued twice a year

ISSN 2451-0998
e-ISSN 2543-7461

Volume 1/2
2017

Editorial Board

- Graca Tadeusz**, Ph.D., Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Warsaw (*Editor-in-Chief*)
- Sokolova Sofia**, Assoc. Professor. Ph.D., Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Warsaw (*Deputy Editor*)
- Luczyńska Aurelia**, mgr, Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Warsaw (*English, Polish language editor*)
- Sznajderowa Anna**, Ph.D., Matej Bel University, Slovakia, Banská Bystrica (*Slovak language editor*)
- Ulishchenko Violetta**, Prof., Ph.D., National Dragomanov University, Institute of Requalification and Advanced Training, Ukraine, Kyiv (*Ukrainian, Russian language editor*)
- Čižmárová Mária**, Prof., Ph.D., University of Prešov, Slovakia, Prešov
- Krajewski Piotr**, Prof. Ph.D., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, Olsztyn
- Nesterenko Galyna**, Prof. Ph.D., National Pedagogical Dragomanov University, Institute of Requalification and Advanced Training, Ukraine, Kyiv
- Sitarz Mirosław**, J.C.D., Prof., Ph.D., The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland, Lublin
- Terem Peter**, Prof. Ph.D., Matej Bel University, Slovakia, Banská Bystrica
- Zhanpeissova Naziya**, Assoc. Professor., Ph.D., Baishev University Aktobe, Republic of Kazakhstan, Aktobe
- Breński Wiesław**, Ph.D., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, Olsztyn
- Wiśniewski Rafał**, Ph.D., University Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland, Warsaw
- Zarzecki Marcin**, Ph.D., University Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland, Warsaw

Proofreading: Sofia Sokolova, Ph.D., Artur Banaszak, M.A.

Cover: Jadwiga Popowska

Typesetting, type-matter: Mykhailo Vyshnevskiy, Ph.D.

Volume 10 ark. ed.

Circulation – 100 copies

Printing and binding:

INTER-BOOK Paulina i Grzegorz Indrzejczyk S.C., Wiejca 51, 05-085 Kampinos

Address publisher

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie

05-410 Józefów, ul. Sienkiewicza 4; tel/fax (+48) 22 789 19 03; <http://wsge.edu.pl>

www.interculturalwsge.com

intercultural@wsge.edu.pl

ISSN – 2451-0998

© Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie.

All Rights Reserved. Copying, reprinting and distribution of all or part of this publication without permission is prohibited.

TABLE OF CONTENTS

PHILOSOPHY

Hryhorii Kovalskyi	5
Axiological Dimension of the External Factors of Informational Confrontation in Ukraine <i>Аксіологічна площина зовнішніх чинників інформаційного протистояння в Україні</i>	

LANGUAGE AND LITERATURE

Ganna Denyskina, Oksana Kobeletska	15
Language and expressive palettes of Yu. Kobyletskyi's ideostyle (based on essays) <i>Мовно-експресивна палітра ідіостилю Юрія Кобылицького (на матеріалі есеїстики)</i>	
Naziya Zhanpeissova, Zhaiyk Sultan, Victoria Berger	31
The concept Islam in Kazakh linguoculture (based on the Kazakh folkloric texts)	
Ruslan Tkachuk	44
The integration content of reforms of metropolitan Velamin Rutski <i>Інтеграційний зміст реформ митрополита Веляміна Рутського</i>	
Ruslan Tkachuk	53
The polemic of Elijah Morochowski with Meletiy Smotrycki around the question of primacy of the Pope <i>Полеміка Іллі Мороховського із Мелетієм Смотрицьким навколо примату Папи Римського</i>	
Liudmyla Odynetska	67
Conceptual metaphor of Ukrainian journalistic discourse	
Vita Osypchuk	75
Parametric adjectives as verbal semantics of the class in the poetic broadcasts of the authors of the New York group <i>Параметричні прикметники як вербалізатори семантики категорії якості в поетичному мовленні авторів Нью-Йоркської групи</i>	
Iryna Ivanova	88
<i>Model of linguistic identity of the Ukrainian advertising of the XXI century Модель мовної особистості в українськомовній рекламі XXI століття</i>	

EDUCATION

Nadia Kudykina	97
Conceptual framework of the study of socio-cultural lines of teaching literary reading in the schools of national minorities of Ukraine <i>Концептуальні засади дослідження соціокультурної лінії навчання літературного читання в школах національних меншин України</i>	
Volodymyr Isaienko	108
The Challenges of Today in Ukraine: Education for Sustainable Development	
Olena Hrybiuk	123
The phenomenon of social networks: the paradox of dependence and variability modelling <i>Феномен соціальних мереж: парадокс залежності та варіативність моделювання</i>	
Natalia Skrynnik	143
Fragmentary review of conceptual model of methodology of studies of Ukrainian literature in the cloud-oriented educational environment <i>Фрагментарний огляд концептуальної моделі методики навчання української літератури в хмаро орієнтованому навчальному середовищі</i>	

THEORY OF PROBABILITY AND MATHEMATICAL STATISTICS

Joseph Dzhun	162
A new important tool in the field of intelligent data analysis <i>Об одном новом важном инструменте в области интеллектуального анализа данных</i>	

LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE

Oksana Rabchun, Iryna Rabchun	176
Informatization source-information potential archival personal funds as part of information-communication society <i>Інформатизація джерело-інформаційний потенціал архівних особистих фондів як складова інформаційно-комунікаційного суспільства</i>	

PHILOSOPHY

Hryhorii Kovalskyi

Vasyl' Stus Donetsk National University
Ukraine, Vinnytsia
kovalsky.g@donnu.edu.ua

Axiological Dimension of the External Factors of Informational Confrontation in Ukraine

Abstract

The *purpose* of the research is to analyze the ways how values in the contemporary Ukrainian society are constructed under the external influence as well as the informational and conceptual aggression.

Methods: formalization, generalization, classification, systematization extrapolation.

Results. The axiological aspects of the information component of the “hybrid” war in Eastern Ukraine have been analysed in the terms the scientific paradigm of social philosophy. The construction of the value orientations in Ukrainian society during its lifetime as well as the factors of external informational influence during last decades were presented in the paper. The concept of the “European values” was explored, served along with the historical comparative analysis of the statutory documents that the values were specified. The main components of the European civilizational model were defined along with the problems of its academic and practical enactment in the context of the “hybrid” war in Eastern Ukraine. The need of the Eastern value factors to be considered as an element of the conceptual aggression against Ukraine is emphasized as a prerequisite of the effective information defence strategy.

Keywords: European values, information society, information paradigm or strategy of Ukraine, “the hybrid” warfare.

Григорій Ковальський

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Україна, Вінниця

kovalsky.g@donnu.edu.ua

Аксіологічна площина зовнішніх чинників інформаційного протистояння в Україні

Анотація

Мета дослідження полягає у необхідності простежити зміст і розкрити ціннісні фактори зовнішнього впливу на функціонування сучасного українського суспільства, яке протягом декількох років існує в умовах зовнішньої інформаційно-сміслової агресії.

Методи: формалізації, узагальнення, класифікації, систематизації, екстраполяції.

Висновки. Розглянуто аксіологічні аспекти інформаційної складової „гібридної” війни на Сході України з точки зору соціально-філософської наукової парадигми. Висвітлено процес формування ціннісних орієнтирів українського суспільства протягом історії та зовнішні чинники впливу на інформаційний простір в останні роки. Розкрито поняття „європейські цінності”, подано порівняльний аналіз нормативних документів, які їх фіксують, з точки зору історичної тяглості. З’ясовано головні складові європейської цивілізаційної моделі, простежено питання її наукової та практичної імплементації в умовах „гібридної” війни на Сході України. Наголошено на необхідності врахування східних ціннісних факторів як складової смислової агресії проти України, задля побудови ефективної стратегії інформаційної оборони.

Ключові слова: європейські цінності, інформаційне суспільство, інформаційна концепція України, „гібридна” війна.

Вступ

В останні роки держава Україна переживає найскладніший період свого становлення, починаючи з проголошення незалежності. Всебічне поширення інформаційних технологій та утворення нового типу суспільного устрою, який отримав назву „інформаційне суспільство” зумовлює використання відповідних технологій в усіх сферах життя. Згідно дефініції філософа Елвіна Тоффлера світове суспільство перебуває в інформаційній стадії розвитку людства, а війни кожної з

них були спричинені найважливішими ресурсними елементами – земля в аграрній, промисловість в індустріальній та інформація в інформаційній цивілізації. Теоретик інформаційних технологій Джон Арквілла підкреслював, що в нових умовах функціонування мережових складових підкорити будь-яке суспільство стає можливим у разі контролю нарративу характерному цьому середовищу. Наратив формує складові елементи і структуру, ціннісну і світоглядну модель світу. Тому розуміти інформацію необхідно не лише як трансляцію, але й як організуючу складову ціннісної системи. Сучасний розвиток світового суспільства показав першорядне місце інформації та знання, відтіснивши інші домінуючі – землю і промисловість.

Європейська аксіологічна модель

Розвиток європейської цивілізаційної моделі протягом останніх століть вивів на перший план найвищу цінність суспільства – людину. Навколо цієї категорії й формувалися основні політико-ідеологічні, соціологічні, психологічні течії засновані на підвалинах філософського інтелектуального руху, який отримав назву “гуманізм”. Філософська концепція гуманізму виступає як цілісна система етичних поглядів, де головною ідеєю є право та обов’язок людини визначати сенс та форму власного життя. Гуманізм базується на цінності людини як особистості, його права на свободу, щастя, розвиток, виявлення власних здібностей. У загальному розумінні ідеї цього філософського напрямку пропонуються утворення гуманного суспільства засобами етики, заснованої на людських та інших природних цінностях, в дусі розуму, вільного пошуку, використання людських здібностей.

Намагання осмислити дихотомічну взаємодію західних та східних ціннісних моделей в українському суспільстві визначили інтерес філософської науки до емпірично-описових і теоретико-концептуальних досліджень даної проблеми. До питання цивілізаційного розламу, що проходить територією України, звертались вчені українських наукових установ. А також, філософи та суспільствознавці західних країн, що відображено в наукових рефлексіях, матеріалах засобів масової інформації, громадських організацій тощо.

Гуманісти Ренесансу запропонували низку ціннісних орієнтирів, які були покладені в основу сучасної аксіологічної системи європейських держав. Серед них новий ідеал людини заснований на філософських ідеях Античності та теологічній доктрині богоподібності людини. Людина наділена розумом і безсмертною душею, яка володіє чеснотами і безмежними творчими можливостями, вільна в своїх вчинках і помислах, поставлена в центр світобудови самою природою. Добročесність була головною визначальною категорією гуманістичного ідеалу особистості та охоплювала низку моральних норм і уявлень. На відміну від християнських теологічних постулатів – віра, надія, милосердя, гуманісти розвинули тези античної етики. Зокрема, “Нікомахова етика” Аристотеля за поділом людських чеснот на моральні – мужність, щедрість, великодушність, справедливість, дружність, та розумові – мудрість, розсудливість, здатність до науки і мистецтва.

На сьогодні єдиного переліку європейських цінностей немає. Але всі європейці погоджуються з тим, що об’єднання народів відбувається перш за все на основі певних принципів, а Європейський Союз є спільнотою європейських цінностей. В узагальненому вигляді для простої людини це – рівноправність громадян та влади в суспільстві, соціальна відповідальність та освіченість, широкий спектр можливостей самореалізації, відкритість, толерантність, повага до вибору іншого, до всіх професій, до старості.

Окрім загальних уявлень існує низка документів, де викладені принципи співіснування народів на європейському континенті. Це узгоджена Радою Європи “Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод” (Yevropeys’ka konventsiya ..., 1950). І низка статей Лісабонського договору (Treaty of Lisbon, 2007), зокрема друга стаття “Цінності Союзу” наголошує, що “цінностями, на яких заснований Союз, є повага людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону і поваги прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для сукупності держав-членів, яка характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю і рівністю між жінками і чоловіками”. У преамбулі “Хартії Європейського союзу з прав людини” підкреслюється, що ці цінності засновані на духовній, моральній та історичній спадщині народів Європи, до яких відносяться принципи: “поваги до людської гід-

ності, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, рівності, солідарності, демократії і правової держави” (Charter of fundamental rights of the EU, 2000).

Адепти концепту “європейські цінності” відносять до них “спільність історичної долі та спадщини народів Європи; право націй на самовизначення; парламентаризм, демократичний устрій держави і суспільства, дотримання прав меншин, толерантність; верховенство права і правова культура; ринкова економіка заснована на приватній власності; соціальна справедливість, що спирається на соціальне партнерство; пріоритет прав людини, суверенітету особистості над державним суверенітетом, ліберальний індивідуалізм; світські суспільство і культура засновані на християнській культурній спадщині” (Evropeyskyy Soyuz ..., 2012).

Протягом історичного процесу й до нині європейський континент не має культурно-ментальної однорідності. За представниками цивілізаційного підходу до вивчення історії А. Тойнбі, С. Гантінгтоном, М. Вебером, Європа поділяється за релігійним принципом, а неоднорідний регіональний економічний розвиток характеризується приналежністю до певної гілки християнства. Зокрема, це явище характерне і для народів Східної Європи, по кордонах яких проходить цивілізаційний розподіл. Кризовий період з 2013 по 2014 р. розмежував історію України на дві епохи та приєднав українське суспільство до цивілізаційної моделі сучасної Європи. Ціннісні орієнтири українців розвивалися як поняття, що розкриває в свідомості людини зв’язок “індивідуального” і “громадського”, як єдність когнітивних і афективних процесів. Утворена подіями останніх десятиліть змістова основа мотивації поведінки людей в Україні виражає внутрішню основу відносин особистості з дійсністю. Значний вплив ментально-культурних змістів євразійського простору на сході та європейського на заході держави зумовили кризові явища сьогодні.

Перспективи реалізації цивілізаційного вибору

Ціннісні орієнтири корелюються з відповідною мотиваційною структурою. Система цінностей значною мірою впливає на вибір засобів задоволення потреб та інтересів. Ціннісні орієнтири індиві-

да є результатом довготривалого впливу соціальних структур – сім'ї, школи, трудового колективу, засобів масової інформації. Вони показують ступінь включення особистості в суспільстві, визнання суспільно значимих цінностей та спрямованість її інтересів. Ціннісні орієнтири розгортаються в меті, ідеалах, інтересах, життєвих планах, принципах, переконаннях, є утворенням ідейно-цільового плану, генеральною лінією життя людини. Своє втілення прояв вони знаходять у вербалізованих програмах та реальній поведінці людей. Ціннісна орієнтація є вибором особистості такого типу поведінки, в основі якого знаходяться усвідомлені цінності і може бути спрямована як на справжні цінності, так і на хибні, ніці, навіть на “антицінності”. Ступінь моральності і духовності особистості залежить від укоріненості в її психіці стійких орієнтацій на гуманні цінності та ідеали.

Сучасне українське суспільство зацікавлене в пошуку кожною особистістю власного місця у системі принципово нових ціннісних координат, що виникли в результаті політичних, економічних, соціальних, військових змін останніх років. Минулий досвід ціннісної орієнтації в суспільному та індивідуальному житті стрімко знецінюється, а консервативна частина суспільства важко сприймає нові реалії, які випадають з традиційної для них ціннісної шкали сформованої в інших умовах. Проєвропейські політичні рухи, суперечності інтеграційних процесів, а до того ж інформаційно-смілова агресія привели до кризи старої ціннісної шкали і не спроможності забезпечити орієнтири моральної поведінки українців. Нова шкала тільки починає складатися, а цей вакуум вже позначився на індивідуальних і групових світоглядних орієнтирах соціуму. За роки незалежності українське суспільство важко долало радянську інерційність, коли моральність підміняли ідеологією з її упередженим колективістським відношенням до людини.

Ціннісно-сміслові впливи на українське суспільство

Інформаційна війна проти України спричинила низку кризових явищ, які стали справжнім викликом і поставили під загрозу існування державності. Серед них чільне місце займає саме аксіологічна криза українського суспільства викликана кризою ціннісних орієнтирів у суспільстві, відсутності протягом останнього десятиліття чіткої позиції

держави до врівноваженої гуманітарної політики. Стрімкий розвиток світового суспільства, поява великого та диференційованого світу цінностей, ускладнення ціннісних взаємовідносин “людина-людина”, “людина-держава”, “держава-держава” стали каталізатором кризи ціннісних орієнтацій не тільки в Україні, а й у всій Східній Європі. Подекуди криза виявляє свої потворні прояви на кшталт індоктринації кримінальної етики в українському суспільстві часів попереднього президента-втікача, російських пропагандистських експериментів з насаджування хибних не властивих сучасному суспільству цінностей.

Російсько-українська “гібридна війна” сьогодні обґрунтувала, що інформація є інструментом перекодування у відповідних електоральних групах нових смислів та цінностей. Так, російські фахівці пропаганди використали винахід пропагандиста В. Мюнценберга: громадянські акції проти авторитарності президентства В. Януковича отримали характеристики з найбільш пам’ятної в народі та найстрашнішої в уяві людини події ХХ ст. Другої світової війни – Революція гідності названа “антиконституційним заколотом фашистської хунти”, учасники АТО – “карателями” тощо. Використання такої лексики вивело дискурс з раціональної площини в емоційну, позбавляючи її, таким чином, альтернативної оцінки. Так, російська пропаганда намагалася дегуманізувати противника, тобто позбавити людських якостей, що мало на меті усунути психологічні бар’єри росіян перед вбивством представника так званого “братського народу”. Проте, “тривалий вплив дегуманізації українського народу сприяв широкій дегуманізаційній трансформації, що спричинило фашизацію частини російського суспільства, накопичення заряду ненависті до собі подібних” (Ткач, 2016: 103).

Агресивна практика російського суспільства сьогодні спричинена різновекторністю ціннісних орієнтирів пострадянських країн. Радянська ідеологія в РФ була замінена концептом “руський мір”, для якого чужим є антропоцентричне ставлення до реальності. Тривала стійка поведінка людей закріплює взаємозалежність нинішніх моральних установ у досвіді поколінь, а моральними цінностями виступають проголошені пропагандою РФ принципи, норми, правила поведінки, ідеали. Видозмінена система цінностей суспільства є сукупністю моральних оцінок і позначається у світоглядно-філософських концепціях, у творах мистецтва, у процесі виховання, закріплюючись

у загальноприйнятих моральних кодексах, способах мислення і переживаннях людей.

На думку французького філософа Б.-А. Леві, теперішня суть РФ спирається на протилежні європейським цінності – “ксенофобію, націоналізм, культ крові, культ походження, культ не народу, а натовпу”. Метою сучасної РФ є зруйнування Європейського Союзу та його заміна новим устроєм з новими ціннісними орієнтирами заснованими на російській парадигмі – “інша географія, інша форма федералізму і політична культура, що суперечитиме демократичним засадам, популістська Європа на підставі архаїчних, націоналістичних шовіністичних цінностей, все що докорінно суперечить тому, що вкладали в поняття єдиної Європи її батьки-засновники” (Levi, 2016). РФ набагато сильніше віддана своїм цінностям, ніж європейці власним і це робить росіян сильнішими у цивілізаційному протистоянні із західним світом.

Особливістю інформаційного простору який створює РФ є його віртуалізація. Пропагандистськими засобами впливу для смислової легалізації створюються уявні об’єкти, яких ані фактично, ані юридично не існує. Інформаційно-психологічні технології інформаційної війни мали на меті екзогенний вплив на психіку і свідомість людей в тимчасово окупованих районах держави, з метою впровадження і вкорінення у пам’яті необхідних ідеологем, міфів і установок, формування стереотипів поведінки та прийняття рішень, каналізації настроїв, формування почуттів, активізацію або пригнічення волі.

Конфлікт України і РФ, на думку Г. Почепцова, є “першою смисловою війною в світі”, де образ та візуалізація вмикають емоційне сприйняття інформації усуваючи раціональний підхід у міркуванні” (Informatsionno-psikhologicheskaya voyna ..., 2014). Мета такого виду війни знаходиться не у віртуальному, а у фізичному вимірі. Сміслові війни існували в історії, прикладом чого вчений наводить поширення християнства – перехід від властивої народу релігії до чужих смислів та цінностей. Сміслову війну Г. Почепцов бачить “як “медійну”, яка в сучасних українських умовах має незвичний характер і прояв. В російсько-українській “гібридній війні” медійна складова була домінуючою – смислова війна перемагає розум, а згодом і територію” (Україна–Крым–Rossiya..., 2014). Завдяки інформаційному впливу в Україні відбувається інволюція смислів, пропаганда будується на ідеї повернення

радянських штучних смислів, ментальних конструктів і ціннісних орієнтацій. Утримання суспільства в цих інформаційних конструктах допомагає підтримувати у віртуальній площині смислову та ціннісну залежність людини від центрів впливу.

Висновки

Отже, аксіологічна проблематика російсько-української “гібридної” війни висвітлює внутрішні ціннісні стимули людини, які стали підґрунтям воєнної агресії РФ. Зовнішні смислові та ціннісні орієнтації становлять інший бік військових подій і допомагають зрозуміти причини конфлікту, вивести його на рівень міжцивілізаційного протистояння. Територіальне та хронологічне співіснування двох ціннісних світових центрів показало неможливість поєднання ціннісних елементів або формування нейтральних взаємовідносин між ними.

References

- Charter of fundamental rights of the European Union*. European Parliament, 2000. Retrieved from: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
- Chernenko, Tetyana. *Priorytety derzhavnoyi informatsiyanoi polityky v umovakh hibrydnoyi viyny*. Stratehichni priorityty, 2015. № 4 (37). (in Ukrainian).
- Evropeyskiy Soyuz – prosto y ponyatno fakty y svyazy*. Retrieved from: http://www.kas.de/wf/doc/kas_17802-1522-13-30.pdf (in Russian).
- Informatsionno-psikhologicheskaya voyna, Vostochnyy front*. Argument. Retrieved from: <http://argumentua.com/stati/informatsionno-psikhologicheskaya-voyna-vostochnyy-front> (in Russian).
- Khantynhton, Semyuel. *Stolknovenye tsyvylyzatsyy*. Moscow: OOO “Yzdatelstvo AST”, 2003. (in Russian).
- Khrystyanskaya tsyvylyzatsyya: systema osnovnykh tseinnostey. Myrovoy opyt y rossiyskaya sytuatsyya*. Moskva: Nauchnyy eksperiment, 2007. (in Russian).
- Levi, Bernar-Anri. *Instyutsiyi ES ne pratsyuvatymut, doky ne bude politychnoyi federatsiyi Yevropy*. Evropeyska pravda, 10.10.2016. Retrieved from: <http://www.eurointegration.com.ua/interview/2016/10/10/7055333/> (in Ukrainian).
- Tkach, Volodymyr. *Spetspropahanda yak informatsiyyny skladnyk hibrydnoyi viyny Rosiyi proty Ukrayiny*. Strategichni priorityty. Retrieved from: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/polituka_1_2016.pdf (in Ukrainian).
- Treaty of Lisbon. Official Journal of the European Union*, 17.12.2007. Retrieved from: http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=FXAC07306
- Ukrayna–Krym–Rossyya: Pervaya Smyslovaya voyna v myre*. Arhument, 04.06.2014.

Philosophy

Retrieved from: <http://argumentua.com/stati/ukraina-krym-rossiya-pervaya-smyslovaya-voyna-v-mire> (in Russian).

Yakhno, Olesya. *Audyt zovnishnoyi polityky. Yakoyu maye buty "rosiyska stratehiya" Ukrayiny*. *Evropeyska pravda*, 28.09.2016. Retrieved from: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/09/28/7055124/> (in Ukrainian).

Yevropeyska konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovnykh svobod. Retrieved from: <http://www.echr.ru/convention/index.htm>. (in Ukrainian).

Ynformatsyonno-psykholohycheskaya voyna, Vostochnyy front. *Arhument*. Retrieved from: <http://argumentua.com/stati/informatsionno-psykholohycheskaya-voyna-vostochnyi-front>. (in Russian).

LANGUAGE AND LITERATURE

Ganna Denyskina

Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów
Poland, Warsaw
deniskina@ukr.net

Oksana Kobeletska

Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów
Poland, Warsaw
o.k-lit@ukr.net

Language and expressive palettes of Yuriy Kobyletskyi's ideostyle (based on essays)

Abstract

The article is about problem of expressing verbal expression in the texts essay of Yu. Kobyletskyi.

Purpose. identify and describe stylistic expressive units used by the author of collections of essays.

Methods: descriptive (inventory and describe linguistic units on stylistic grounds), semantic analysis, which found existing between the expressive language units communications system, and especially the tropics inherent essay texts of Yu. Kobyletskyi.

Results. Essays of Yuriy Kobyletsky is kind of an attempt to prove that Ukrainian culture even in all the Soviet space was represented by true masters of high art. The most common means of verbal expression in the text of Yu. Kobyletskyi essay, reflecting individual artist's worldview, there are stylistic tropes and figures: metaphor, personification, simile, antithesis, adjectives, hyperbole, litotes, allusions, combining different styles vocabulary that help tie together and convey to the audience seemingly contradictory events and phenomena witnessed was an outstanding scholar and writer.

Keywords: essays, personal style, language expression, metaphor, personification, comparison, epithet, hyperbole, litotes, allusion.

Ганна Денискіна

Університет єврорегіональної економіки ім. Альхіде де Гаспері в Юзефові
Польща, Варшава
deniskina@ukr.net

Оксана Кобелецька

Університет єврорегіональної економіки ім. Альхіде де Гаспері в Юзефові
Польща, Варшава
o.k-lit@ukr.net

**Мовно-експресивна палітра
ідіостилю Юрія Кобилецького (на матеріалі есеїстики)**

Анотація

Стаття присвячена проблемі вираження мовної експресії у текстах есе Юрія Кобилецького.

Мета роботи – виявити і описати експресивні лінгвостилістичні одиниці, використані автором у збірках есе.

Методи дослідження: описовий (інвентаризовано та описано мовні одиниці за стилістичними ознаками), семантичного аналізу, за допомогою якого виявлено наявні між експресивними мовними одиницями системні зв'язки, а також особливості тропіки, що притаманні текстам есе Юрія Кобилецького.

Висновки. Есеїстика Юрія Кобилецького є своєрідною спробою довести, що українська культура навіть у підрадянському просторі була представлена справжніми майстрами високого мистецтва. Найуживанішими засобами мовної експресії в текстах есе Юрія Кобилецького, що відображають індивідуальне світобачення митця, є такі тропи та стилістичні фігури: метафори, персоніфікації, порівняння, антитези, епітети, гіперболи, літоти, алюзії, поєднання різностильової лексики, які допомагають пов'язати воедино й донести до читачької аудиторії на перший погляд суперечливі події та явища, свідками яких став видатний учений і публіцист.

Ключові слова: есе, індивідуальний стиль, мовна експресія, метафора, персоніфікація, порівняння, епітет, гіпербола, літота, алюзія.

Вступ

Індивідуальний стиль будь-якого автора складається з тематики творів, жанрів, яким письменник надає перевагу, його власної

манери подання матеріалу (манери викладу) і мовного стилю епохи. Проблема ідіостилю загалом є однією з ключових у лінгвостилістиці. Л. Булаховський вважав, що “засоби нашої мови, які припускають можливість їх вибору, відповідним чином використані тим, хто пише або говорить, утворюють те, що ми звемо словесним стилем. (...) Думка, для якої шукаються засоби вираження, творчий задум підпорядковує собі ці засоби як певне ціле, як певну (...) єдність, і це визначає (скеровує) співвідносність між собою елементів, що їх обирає автор, в єдиному стилі...” (Bulakhovs'kyu, 1959, p. 293). Слід зауважити, що історична зумовленість та змістова ускладненість словесно-художніх образів вимагає глибокого аналізу та обережного тлумачення. На думку О. Потебні, “...той самий художній твір, той самий образ не однаково діють на різних людей і на одну особу в різний час, як і те саме слово кожним розуміється на свій лад...” (Potebnya, 1976, p. 176). Тому так важливо нагадати, які функції виконували елементи ідіостилю Юрія Кобилецького у 70-80-х роках ХХ століття та оцінити їх значення для сьогодення.

Есеїстика Юрія Кобилецького – це синтез літературної творчості та публіцистичної майстерності, високого емоційного напруження та глибоких філософських роздумів, неупередженого аналізу минулого та гострої реакції на злободенне. Об’єктивне дослідження загальних закономірностей впливу радянської тоталітарної культури на сучасне суспільство, сучасний літературний процес буде неповним без уваги до специфіки їх переломлення крізь національну складову тогочасної художньої публіцистики, яскравим представником якої був “український буржуазний націоналіст” Юрій Кобилецький (Shapoval, 1990). Попри те, що дослідження відомого письменника, вченого, автора багатьох монографій, літературних портретів, статей, підручників, друкувались не лише в Україні, але й закордоном – в Росії, Канаді, Польщі тощо, із 1947 року тавро “українського буржуазного націоналіста”, якому поет Володимир Сосюра присвятив славнозвісний вірш “Любіть Україну” (Sosyura, 1950), залишилося за ним на довгі роки. Есеїстика письменника є своєрідною спробою довести, що українська культура навіть у підрадянському просторі була представлена справжніми майстрами високого мистецтва, які достойні належної оцінки, вагомому місця в загальноєвропейському розвитку. У досягненні цієї мети допомагало письменникові блискуче володіння засобами і прийо-

мами мовної експресії, що й сьогодні не перестають бути взірцем для молодих представників есеїстики.

О. Селіванова, проаналізувавши низку дефініцій поняття “стиль”, звернула особливу увагу на такі параметри його характеристики, як вибірковість і стереотипність (Selivanova, 2002, p. 101-104). Саме ці на перший погляд протилежні ознаки й зумовлюють поєднання яскравих виражальних засобів та притаманних кожній епосі кліше і штампів у ідіостилі публіцистів та письменників відповідної доби. На сьогодні широко вивчаються поняття мовної експресії, різні типи виражальних засобів у індивідуальному мовосвіті представників красного письменства і публіцистики, однак відсутнє жодне дослідження в контексті цієї теми есеїстики Юрія Кобилецького. Тож **актуальність** публікації зумовлена необхідністю виявлення особливостей використання мовних засобів експресії, що репрезентують індивідуальне мовомислення Юрія Кобилецького.

Мета роботи – виявити і описати експресивні лінгвостилістичні одиниці, використані автором у збірках есе.

Предметом дослідження є засоби мовної експресії, що характеризують індивідуально-авторський стиль Юрія Кобилецького та стильову парадигму епохи, за якої творив визначний публіцист.

Матеріалом розвідки слугували тексти есеїв Юрія Кобилецького, розміщені у книгах: “Буковинська краса” (Харків, 1944), “Даль махне крилом” (Київ, 1985), “Фрески” (Київ, 1979), “З літопису життя” (Київ, 1983).

Методи дослідження. У статті використано описовий метод (інвентаризовано та описано мовні одиниці за стилістичними ознаками), за допомогою методу семантичного аналізу виявлено наявні між експресивними мовними одиницями системні зв’язки, а також особливості тропіки, що притаманні текстам есе Ю. Кобилецького.

Мовно-жанрова специфіка есеїстики Ю. Кобилецького

Есе Ю. Кобилецького – це і спосіб вираження свого бачення та розуміння світу, і важливі біографічні, документальні свідчення про видатних представників тогочасного українського літературного процесу, майстерно окреслені та потрактовані. Особливим чином організовуючи матеріал, публіцист залучив надзвичайно багату палітру виражальних

засобів, аби зіткане текстове полотно захопило читача і відкрило неповторний візерунок епохи, розгорнуло колаж непересічних літературних постатей, привернуло увагу до переплетення подій і трагічності долі.

Теоретико-методологічним підґрунтям аналізу мовних засобів як першооснови ідіостилю приділяють особливу увагу такі знані науковці, як Л. Мацько, С. Єрмоленко, В. Калашник, Л. Лисиченко, О. Маленко, А. Мойсієнко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Л. Шевченко, а також молоді дослідники О. Братаніч, О. Калита, Т. Ткаченко та багато інших.

Дотепер відсутнє чітке визначення жанру есе. Письменники та журналісти відзначають, що есе зазвичай пишуться “на одному диханні” на злободенну тему і є виразниками високого емоційного напруження у поєднанні з глибоким філософським узагальненням. Проведені дослідження виявили, що тексти есе засвідчують широке використання авторами всіх виражальних можливостей мови (Denyskina, 2014, Denyskina, 2016). Тексти згаданого жанру розмежовують за тематикою на літературні, політичні, економічні, публіцистичні тощо. М. Балаклицький пропонує виділяти есе-статтю, есе-лист, есе-лекцію, есе-щоденник, есе-замальовку тощо (Balaklyts’kuu, 2007, p. 32) і зауважує, що “в есе, поєднуються епохи й долі, філософські думки й буденні справи, події, факти, жорстко підкорені коментарійному рухові думки. Нічого не говориться “просто так”, немає “прохідних” фраз, усе має смисл реальний і філософський. Факти автор одбирає ретельно, розглядає їх, повертаючи, всебічно, але цікавлять вони його не самі по собі, не як роздрібнені й одиничні, а в складному мисленнєвому зв’язку до тих пір, доки не набудуть нового, потрібного йому, філософськи-узагальненого смислу” (Balaklyts’kuu, 2007, p. 29). Стрижнем, навколо якого групується вся стилістична система есе, силою, яка пов’язує усі засоби мовної експресії та стандарту у цілісну словесно-художню систему, є образ автора. Досліджувані твори Юрія Кобилецького мають такі жанрові визначення: портрети, спогади, автобіографічні нотатки, однак за перерахованими вище ознаками можуть бути віднесені до різновидів есе.

Теоретичні засади дослідження мовної експресії

Мовна експресія на відміну від стандартних виразів зумовлена таким поєднанням слів, за якого вони виражають більше, ніж безпосе-

редньо означають. Стилiстичнi засоби, що передусiм виконують естетичну функцiю, в текстах есе Юрiя Кобилецького особливо рiзноманiтнi, яскравi й численнi.

Лiнгвiсти рiзних мовознавчих шкiл i напрямiв (Л. Мацько, Н. Бойко, С. Єрмоленко, Б. Коваленко, I. Арнольд, М. Пилинський, В. Чабаненко) здiйснили чимало рiзноаспектних дослiджень природи експресiї та елементiв мовної структури, що виражають експресивнiсть.

Н. Бойко визначає експресивнiсть як семантико-стилiстичну суперкатегорiю, яка виявляється в смисловiй моделi слова через окреми складовi, що входять до денотативного, конотативного або образного макрокомпонента i виступають iндикаторами експресивностi, яку можна визначати й аналізувати тiльки у зв'язку з ними (Воуко, 2005, р. 30). В. Чабаненко вважає, що експресивнiсть – пiдсилена, iнтенсифiкована виразнiсть, така соцiально й психологiчно мотивована властивiсть мовного знака (мовленнєвого елемента), яка деавтоматизує його сприйняття, пiдтримує загострену увагу, активiзує мислення, викликає почуттєву напругу читача (Chabanenko, 1984, р. 7). При цьому учений розрiзняє поняття експресiї та експресивностi, вкладаючи у перше бiльш загальне значення, розумiючи її не як виразнiсть, а як iнтенсифiкацiю виразностi, “збiльшення впливаючої сили сказаного, надання йому особливої психологiчно мотивованої пiднесеностi” (Chabanenko, 1984, р. 16). Отже, експресiя – це те, що протиставляється стандарту, шаблону, штампу i зв'яжується там, де є потреба у посиленнi певних ознак шляхом протиставлення нейтральних та емоцiйно виразних мовних засобiв.

Засоби мовної експресiї у текстах есе Юрiя Кобилецького

У текстах есе Юрiя Кобилецького виокремлюємо експресивнi засоби, породженi суспiльно-полiтичними чинниками та експресами, що є iнструментом образного мислення публiциста (метафори, гiперболи, перифрази, фразеологiзми тощо).

Засоби мовної експресiї першого типу вiдiграють важливу роль в есеiстицi Юрiя Кобилецького, оскiльки допомагають йому правдиво та реально вiдтворити дух епохи, розставити акценти, зруйнувати сформованi системою стереотипи у сприйняттi радянської дiйсностi: “*Фiгурально кажучи, комсомольцi початку двадцятих рокiв не буду-*

вали БАМів і навіть у мріях не сягали космічних обривів. Для нас в той час було подією встановлення радіовежі на даху міського клубу. З яким трепетом притискали ми примітивні телефонні навушники, щоб почути голос далекого Києва, а невимовним щастям було вловити голос аж самої Москви!” (Kobylets’kyu, 1985, p. 99). Фразеологізм, антитеза, літота, гіпербола, метонімія та метафора поєднані в наведеному уривку допомагають уявити соціально-економічне становище новоствореної радянської України у 1920-х рр., зрозуміти неவிбагливі мрії населення, яке відбудовувалось після злочину громадянської війни та першої хвилі голодомору.

Експресивна та доброзичливо-іронічна виразність тексту передбачає вміння створити настрої і точно позначити словом предмет думки. Це й зумовлює чергування динамічності із плавним логічним розгортанням тексту, посилюване психологічними паузами, вмотивованістю смислових наголосів і залученням численних образних засобів.

Найскладнішим і водночас найдійовішим засобом створення емоційного ефекту й естетизації у текстах есе Юрія Кобилецького є метафора, що розуміється науковцями як “мовне явище, що має когнітивне підґрунтя і є використанням мовного знака однієї концептуальної сфери на позначення складника іншої, яке зумовлене асоціаціями за подібністю чи контрастністю” (Kravets’, 2012, p. 32) і вважається основним засобом створення експресії. Оскільки метафори належать до виразно індивідуалізованих, введення їх до тексту потребує спеціально організованого контексту, природного поєднання з іншими виразними засобами, стилістичної майстерності, такту і високого естетичного чуття: “Упав як птах з високостей дужого льоту” (Kobylets’kyu, 1979, p. 148), “Снайпер політичного памфлету” (Kobylets’kyu, 1979, p. 148), “міст творчості” (Kobylets’kyu, 1979, p. 125), “здолаємо перекон науки” (Kobylets’kyu, 1983, p. 114), “Золоті ворота творчості” (Kobylets’kyu, 1979, p. 123). Під пером Юрія Кобилецького метафориуються слова, які в цій ролі скоріше сприймаються як семантичні неологізми, бо вживання їх, як правило, одноразове, неповторюване. Але саме вони найчастіше стають важливою ознакою часу або неповторною портретною рисою персонажа. Несподівані асоціативні зв’язки між віддаленими поняттями і є найчастіше майстерною знахідкою визначного есеїста, його авторським новотвором. Наприклад: “Вітер-теплокрил

збивав рожево-білі пелюстки каштанів на обличчя...” (Kobylets’kuu, 1979, p. 112), “Степові роздолля, вічна пісня телеграфно-телефонних дротів, якась таємничо-тривожна, сповнена неясних надій і мрій” (Kobylets’kuu, 1985, p. 101), “діаманти його наукового мислення” (Kobylets’kuu, 1979, p. 88), “дивувався з “амплітуди коливань” його досліджень” (Kobylets’kuu, 1979, p. 76), “це був каскад захоплюючих картин” (Kobylets’kuu, 1979, p. 73), “А. Головка був строгим суддею життя” (Kobylets’kuu, 1979, p. 445), “матроси великого корабля, який вирушив на широкі простори океану знань, самі ставали до приладів, а то й до штурвалів...” (Kobylets’kuu, 1979, p. 213), “слизькі брудні дороги каїнової зради” (Kobylets’kuu, 1979, p. 152). У наведених уривках переносність значення сприймається як несподіванка, як новизна, внаслідок чого індивідуально-авторська метафора набуває ознак контекстуального неологізму.

Порівняння Юрія Кобилецького характеризуються особливо широким діапазоном зіставлюваних понять, з одного боку, і яскравістю, поєднанням традиційності та неординарності – з іншого: “пробачали йому, наче рідному батькові, все” (Kobylets’kuu, 1985, p. 115), “Раділи зі своєї “ініціативи”, як діти” (Kobylets’kuu, 1979, p. 67), “Був у місті кінотеатр – схоже на стайню збите з дощок приміщення” (Kobylets’kuu, 1985, p. 94), “дітлахи збігалися на голос бубона, як горобці на просо” (Kobylets’kuu, 1985, p. 24), “упав, як солдат” (Kobylets’kuu, 1979, p. 156), “цілував руки, як матері” (Kobylets’kuu, 1979, p. 159), “стоїть у рамі ще незбляклого зеленого шумовиння, як непорушна статуя” (Kobylets’kuu, 1979, p. 113), “як ядучі мухомори” (Kobylets’kuu, 1985, p. 53), “безкінечно, мов вічність” (Kobylets’kuu, 1983, p. 87), “як горобенята, тулилися ми біля матері” (Kobylets’kuu, 1985, p. 58), “земля виступає, як бог, що потребує людської жертви” (Kobylets’kuu, 1985, p. 20), “Він був чутливий, як улюблена ним арфа, як дзвінок струнна кобза” (Kobylets’kuu, 1983, p. 11). Привертає увагу той факт, що переважна більшість образів, з якими в есе Юрія Кобилецького порівнюються явища, події, люди, мають не урбаністичне походження, а навпаки ілюструють селянський тип мислення, з його сприйняттям суспільного життя, навколишнього середовища, з його природним почуттям особистої гідності, морально-етичних засад, прагненням до справедливості, пошуку правди.

За допомогою порівнянь відбувається зближення на перший погляд віддалених понять, порівняння автора стосуються як зорових образів – кольорів (“*все це обливалося, мов молоком, біло-рожевим цвітом дерев*” (Kobylets’kuu, 1985, p. 6) “*з яскраво-червоними, мов жаринками живого вогню*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 122), так і почуттєвих, емоційних (“*шпарили цитатами, як з кулемета, під аплодисменти робіт-факівців*” (Kobylets’kuu, 1985, p. 118), “*сам був як пісня!*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 132), “*нагадував мені самотнього лелеку, що втратив вірну подругу*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 108), “*він запалювався в розмові, і його очі загорялися, як у юнака*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 88), “*люті, мов вовки*” (Kobylets’kuu, 1985, p. 39), “*закоханий в (...) пісню, як юнак-романтик*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 53), “*символічні, як образ темного, затурканого старого села*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 36).

У текстах есе Юрій Кобилецький активно використовує прийом створення розгорнутих порівнянь, що вказують не на одну, а на цілу низку спільних ознак у двох інколи абсолютно далеких порівнюваних явищах. Наприклад: “*Завжди я був сповнений найсвіжішими новинами, як спілий соняшник тугими зернятами*” (Kobylets’kuu, 1985, p. 102), “*Кіт на кожній стоянці сховався на берег, як матрос дальнього плавання в незнаній гавані*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 166), “*але серед них, як вимита чистими росами світанкова зоря, (...) повне людської любові і краси ім’я Володимира Сосюри*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 31), “*Його поезія діяла на публіку, як найпотужніший, поступово наростаючий електричний заряд*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 25).

З-поміж композиційно-архітектонічних прийомів введення Ю. Кобилецьким порівнянь у текст есе заслуговує на увагу прийом посилення мовної експресії за рахунок своєрідного розгортання одного з членів порівняння в окремий зоровий чи слуховий образ: “*у великій полив’яній мисці сивим туманом парує борць*” (Kobylets’kuu, 1985, p. 39), “*пішов з життя раптово, як солдат фронту передового мистецтва*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 178), “*Точні, влучні характеристики зовнішні завжди ведуть до визначень (...) – звучних і влучних, як несхибні постріли снайпера найвищого класу*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 154), “*Ноги під вечір ставали мов ті стовпи (електричні – Г.Д) і, як стовпи, гули від втоми*” (Kobylets’kuu, 1985, p. 79), “*дзвенить, як чисте могутнє джерело*” (Kobylets’kuu, 1979, p. 34). Порівняння в ідіостилі Юрія

Кобилецького, подібно до інших засобів мовної експресії, не лише конкретизує уявлення про предмет чи явище, що аналізується, а й відображає авторське емоційне ставлення до нього. Як бачимо, вибір зіставлюваних предметів залежить від індивідуальної манери есеїста, його світогляду та світосприйняття, мовних традицій.

Читачеві цікаво розгадати прихований автором за інакомовленням зміст, через що Ю. Кобилецький, у свою чергу, залучає додаткові засоби мовної експресії, зокрема персоніфікацію – “різновид метафори, в якому ознаки істоти переносяться на неістот” (Mats’ko, Sydorenko, Mats’ko, 2003, p. 377), і чекає від читача певного творчого зусилля, залучає до діалогу, нехай навіть відділеного в часі. Таке уособлення може бути частковим: певні явища природи, неживі предмети, стихійні сили, які оточують людину, в описах наділяються здатністю почувати, мислити, діяти. Наприклад: “місячні промені ткали своє химерне прядиво” (Kobylets’kuu, 1985, p. 6), “голод, що вже стукав у кожні двері” (Kobylets’kuu, 1985, p. 59), “заводськими спорудами, що вражали нас своїм могутнім диханням” (Kobylets’kuu, 1985, p. 142). Як бачимо, автор наділяє предмети не окремими ознаками людини, а вони набувають цілого комплексу рис, мисляться як реальне уособлення.

Юрій Кобилецький, без сумніву, майстер психологічного портрета. Яскравості й точності зовнішнім характеристикам видатних письменників, літературознавців та вчених, про яких йдеться в текстах есе, надають майстерно дібрані епітети. Звісно, кожна епоха має власний словник епітетів (художніх, образних означень, що підкреслюють характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії (Mats’ko, Sydorenko, Mats’ko, 2003). Епітети Ю. Кобилецьким добираються з метою дати точний опис особистості, посилити його виразність, експресивність, підкреслити з ознак – саме ті, які за задумом важливо висунути на перший план, привернути до них особливу увагу читача: “Це людина стримана, розважлива, можна сказати, до певної міри мовчазна і завжди зосереджена” (Kobylets’kuu, 1979, p. 158), “був запальний, тривожний, буряний і завжди відвертий” (Kobylets’kuu, 1979, p. 137), “...Олександр Петрович (Довженко – Г.Д.): поривчастий, буремний, стрімкий, гордо крокуючий у безсмертя” (Kobylets’kuu, 1979, p. 74), “живий, буремний, поривистий і пристрасний, трохи ніби набусурманений, з їжакуватим чубом, допитливими очима, у старій ко-

жушині Сашико Копиленко” (Kobylets’kyu, 1983, p. 87). Як вправний і досвідчений публіцист, Юрій Кобилецький вибудовує низку портретних деталей так, щоб привести читача крізь логічний ряд з конкретних рис характеру та особливостей темпераменту до найголовнішого, ключового компонента – до розуміння значення митця. Цей блискучий риторичний прийом спирається на знання лінгвopsихології читацького сприйняття: найкраще запам’ятовується – останнє. У свою чергу, поєднання епітетів з іншими стилістичними засобами підсилює експресивне звучання тексту, додає соковитих барв до портретної характеристики. Наприклад, в описі підкреслено зовнішньо-портретні деталі у дії, коли Андрій Головка насуплював “*кущувати, вицвілі на сонці брови*” (Kobylets’kyu, 1979, p. 43). Ті, хто добре пам’ятав Андрія Васильовича, знали, що це було ознакою його невдоволення, а то й більш негативного сприйняття. А от портрет Бориса Романовича Гмирі письменник починає саме із скульптурності його постави, яку добре знали всі прихильники оперного таланту співака: “*Статурний чолов’яга з крупними рисами обличчя, високим чолом, рівним, зачесаним назад темним, з сивиною волоссям. (...) Таким, правда досить стриманим, без ознак бурхливо виявлюваних емоцій, був Борис Гмиря*” (Kobylets’kyu, 1979, p. 165). Індивідуально-авторське моделювання мовної картини світу в есе зумовлює оказіональні епітети: “*...бачу в них сонцеусміхнену Ванду*” (Kobylets’kyu, 1979, p. 116), інколи навіть епітети-оксиморони: “*...у цей важкий і трагічно-величний час*” (Kobylets’kyu, 1979, p. 132), “*ніщо не віщувало трагічно-героїчних часів*” (Kobylets’kyu, 1979, p. 130).

Ефективними засобами впливу на читача є гіпербола і літота – образні вислови, у яких перебільшується (гіпербола) або применшується (літота) масштабність, значення, сила, краса описуваного, – що дають змогу яскравіше, опукліше, емоційніше виразити ставлення автора до описуваних явищ: “*Собак у тих дворах, як на нашу дитячу уяву, було тьма-тьмуца*” (Kobylets’kyu, 1985, p. 38), “*Ми штурмом брали зали, аудиторії*” (Kobylets’kyu, 1979, p. 207), “*А там народного сміху – море*” (Kobylets’kyu, 1979, p. 46). За позірної контрастності цих засобів мовної експресії, у них є спільна основа – відхід від якісної оцінки предметів (тому обидва можуть уживатись в одній семантичній площині). Наприклад: “*І я, дрібнюсінька піщинка в зоряному мерехтінні, відчував водночас і свою мізерність і свою причетність до всесвіту*”

(Kobylets'kyu, 1985, p. 83), і квіти зацвіли у переддень її смерті “чорніші від найчорнішого едвабу...” (Kobylets'kyu, 1979, p. 122), “і дивляться вони не через шпарку, наче через вузьку щілину “мікросвіту”, а з широким обріїв загальнолюдського видіння світу” (Kobylets'kyu, 1979, p. 46).

Ще одним уживаним засобом мовної експресії в ідіостилі Юрія Кобилецького, своєрідним містком, що поєднує різночасові події, способом звернення думки до минулого, прийомом, що у текстах есе сприяє глибшому осмисленню читачем ролі і значення подій, постатей, фактів, про які йдеться, є алюзія (“художньо-стилістичний прийом, натяк, відсилання до певного літературного твору, сюжету, образу, а також історичної події з розрахунку на ерудицію читача”) (Hrom'yak, Kovaliv, 1997, p. 30). “Даль давно пережитого і даль майбутнього зливаються в одну дорогу життя покоління, народженого на початку ХХ століття...” (Kobylets'kyu, 1985, p. 156). Наведений уривок – свідчення неперевершеного застосування цього виражального засобу, що апелює до знання читачем української народної пісні-реквієму “Степом, степом...”, яка одразу стала широко відомою, і навіть була використана О. Корнійчуком в його останній драмі “Пам'ять серця”: “Степом, степом – людям жито жати, / Степом, степом даль махне крилом... Мати, мати жде свого солдата, / А солдат спить вічним сном!”. Цю пісню 1966 р. у музичній обробці Миколи Негоди з успіхом виконував Черкаський народний хор. Слова із останньої строфи не випадково стали назвою книги 1985 року, одразу підкреслюючи і її зміст, й ідейне навантаження (як і вище процитований уривок тексту). Стилістичний прийом алюзії є одним з найяскравіших у палітрі виражальних засобів Юрія Кобилецького, бо справляє неперевершений ефект, викликаючи глибокі переживання, впливає на читача, активізуючи водночас його інтелектуальну та емоційну сфери. Так, згадуючи відомого українського вченого, академіка Олександра Івановича Білецького, автор пише: “Я теж брав мед із щільника колосальних знань видатного вченого” (Kobylets'kyu, 1979, p. 88). Тут, щоб підкреслити вагомість доробку та глибину інтелекту вченого, Юрій Кобилецький використовує яскраві поетичні образи, створені ще у 20-х роках минулого століття українським поетом-неокласиком Максимом Рильським, перу якого належать рядки: “Неси в щільник свій мозок, кров і плоть...” (М. Рильський “Збирають світлі, золоті меди”, 1925), “Собі постав-

лю келію убогу / Щільник пахучий для останніх дум...” (М. Рильський “Зелена піна лісу молодого, 1922) (Ryl’s’куу, 1956).

Також есеїст не цурається і звернення до античних образів, що, як відомо, було властиве неокласикам: “закону, що дамокловим мечем висить на головах селянства” (Kobylets’куу, 1944, р. 21). Тож професійна обізнаність з літературною спадщиною відчувається не лише завдяки глибокому осмисленню та критичній оцінці Ю. Кобилецьким творів письменників-сучасників, але й у відсиланні читача до творів класиків. Зокрема, уривок “тумани клубочуться в урвищах, сповиваючи обрії” (Kobylets’куу, 1944, р. 5) є аллюзією на повість М. Коцюбинського “Фата Моргана”, де знаходимо: “Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочаться угорі і спускають на землю мокрі коси” (Kotsyubyns’куу, 1977).

Як політичну аллюзію слід кваліфікувати висловлення “Дискусії переносились на площу перед університетом, забруковану тоді бульжником, що ставав часто аргументом в руках робітфаківців” (Kobylets’куу, 1985, р. 118), яке перегукується з добре відомим для сучасників Ю. Кобилецького гаслом “Бульжник – оружие пролетариата!”. (Вираз походить від назви славнозвісної скульптури Івана Шадра, творця монументальних скульптур в стилі “модерн”, виконаної у 1927 році й присвяченій російській буржуазній революції 1905 року).

Принагідно слід зазначити, що, окрім усього вище сказаного, в цих аллюзіях знайшов відображення життєвий і професійний шлях Юрія Кобилецького: важка дорога від електромонтера, у якого “ноги під вечір гудуть, як стовпи, від втоми” (Kobylets’куу, 1985, р. 79) крізь пекло громадянської та другої світової війн, сповна спізнавши “море селянських і ремісничих злиднів, голод, що стукав у кожні двері” (Kobylets’куу, 1985, р. 59), втрапив до гамірного студентського товариства, де “шпарили цитатами, як з кулемета, під аплодисменти робітфаківців” (Kobylets’куу, 1985, р. 118), а тоді – роки копіткої праці, визнань та ударів-доносів у спину вже визнаного відомого літературознавця, професора, шанованого викладача педагогічного інституту.

Аби виявити суперечність, підкреслити протиріччя, глибше вникнути в суть певного явища, Юрій Кобилецький вдається до антитези (протиставлення): “У срібних сорочках, кептариках, штанях, вовняних шкарпетках, тому ж бісері я бачив разючу красу і... злидні власного дитинства” (Kobylets’куу, 1985, р. 48), “В аудиторії ідеальна

тиша. Але щойно ми вийдемо, там здійметься буря” (Kobylets’kyu, 1985, p. 153), “*та це були сподівання і мрії, а поруч була жорстока дійсність*” (Kobylets’kyu, 1944, p. 29). Стислість і висока емоційність, експресивність антитези есеїста надають багатьом висловам особливої виразності та афористичної точності, як, скажімо, у вище наведеному прикладі аллюзії “*Даль минулого... Даль майбутнього...*” (Kobylets’kyu, 1985, s. 156). Наведені приклади засвідчують, що антонімічне контрастування в текстах есе надає широкий простір для індивідуальної експресивної мовотворчості.

Поєднання в складі одного структурного цілого різнопідсистемних елементів контрастування в текстах есе Юрія Кобилецького творять потужну мовну експресію. Як правило, контрасти використовуються автором для досягнення гумористичних, іронічних, сатиричних та інших ефектів. Стикатися можуть так звані “високостильові” і “низькостильові” елементи, при цьому у контрастні відношення вступають переважно:

- книжно-термінологічні й розмовно-просторічні компоненти: “*Комсомолія двадцятих років жила у всіх на очах, більше емоціями, аніж тверезим розсудком*” (Kobylets’kyu, 1985, p. 123), “*Не монтер, а прямо-таки рухлива “енциклопедія” тих часів*” (Kobylets’kyu, 1985, p. 102);

- офіційно-ділові й розмовно-просторічні елементи: “*Він, звичайно, знав, що студенти будуть критикувати його методику викладання, бо саме такій черговій кампанії були присвячені ці збори. Коли йому надали слово, Іван Васильович (Шаровольський), добродушно почухуючи свою лискучу лисину, заявив...*” (Kobylets’kyu, 1985, p. 115);

- публіцистичні й розмовно-побутові елементи: “*Ми ж закони класової боротьби вивчали на власних шкурах*” (Kobylets’kyu, 1985, p. 117), “*Адже я мав таку на ті часи могутню техніку, як телефон!*” (Kobylets’kyu, 1985, p. 102).

Такий різностильовий контраст розширює емоційну палітру есеїстки Юрія Кобилецького, породжує експресивну напругу, уможливорює насичення тексту лексико-семантичними відтінками, робить мовлення автора стилістично гнучким і поліфонічним, а відтак – є надзвичайно перспективним напрямом досліджень і заслуговує на окрему увагу лінгвістів.

Висновки

Засоби мовної експресії, представлені в текстах есе Юрія Кобилецького, відображають як індивідуальне світобачення митця, так і світовідчуття епохи, оскільки дають змогу переконливо й точно схарактеризувати описувані літературні постаті й аналізовані соціальні процеси, пов'язати воєдино й донести до читацької аудиторії за посередництва найдійовіших стилістичних засобів суперечливі на перший погляд події та явища, свідками яких став видатний учений.

Найуживанішими засобами мовної експресії в есеїстиці Юрія Кобилецького є такі численні тропи та стилістичні фігури: метафори, персоніфікації, порівняння, антитези, епітети, гіперболи, літоти, алюзії, поєднання різностильової лексики. Мовна експресія текстів відомого публіциста надзвичайно потужна, оскільки спрямована на щонайповнішу реалізацію авторського задуму. Новаторство Юрія Кобилецького у жанрі есе полягає у широкому залученні мовно-експресивних засобів, які сприяли об'єктивній оцінці літературної творчості та створенню цілісного образу багатьох видатних особистостей, через що тексти майстра набувають поряд з пізнавальним та практичним значенням ще й величезної художньо-естетичної ваги і можуть слугувати взірцем для сучасних есеїстів.

Цінність статті полягає в описі та аналізі засобів мовної експресії в текстах есе Юрія Кобилецького. Перспективи подальших досліджень есеїстики цього митця вбачаємо в описі стандартних засобів, що притаманні радянській епосі, у яку творив цей видатний літературознавець та публіцист.

References

Balaklyts'kyy, M. (2007). *Essay as artistic and journalistic genre: Teaching materials for students of the specialty "Journalism"*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. (in Ukrainian).

Boyko, N. (2005). *Ukrainian expressive vocabulary, semantic, lexicographic and functional aspects: Monograph*. Nizhyn: TOV "Vydavnytstvo "Aspekt-Polihraf". (in Ukrainian).

Bulakhovs'kyy, L. (1959). *Essays on general linguistics*. Kyiv: Radyans'ka shkola. (in Ukrainian).

Chabanenko, V. (1984). *Basics of linguistic expression*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Denyskina, G. (2014). *Implementation paradoxical as such in the texts of thinking*

language essay (based on «Map of books and people: essays» Zabuzhko). Science chronicles named NEA M.P. Dragomanova. Series 10. Problems grammar and lexicology Ukrainian language: Coll. Science. Papers. Kyiv: NPU imeni M.P. Dragomanova. Vol. 11. pp. 184-189. (in Ukrainian).

Denyskina, G. (2016). *Paradoxical expression: typology, semantics, functions (based on essay George Sherekh (Sheveleva))*. Theoretical and didactic philology: collections of scientific works. A series of "Philology". Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi: "FOP Dombrovs'ka Ya.M." Vol. 23. pp.38-47. (in Ukrainian).

Hrom'yak, R.; Kovaliv, Yu. et al. (1997) *Literary Dictionary Directory*. Kyiv: "Akademiya". (in Ukrainian).

Kobylets'kyi, Yu. (1944). *Bukovina Beauty*. Kharkiv: Ukrayins'ke derzhavne vydavnytstvo. (in Ukrainian).

Kobylets'kyi, Yu. (1979). *Frescos: Sketches, portraits, memories*. Kyiv: Radyans'kyi pys'mennyk. (in Ukrainian).

Kobylets'kyi, Yu. (1983). *From the chronicles of life. Memoirs, essays, portraits*. Kyiv: Dnipro. (in Ukrainian).

Kobylets'kyi, Yu. (1985). *Distance wings wag: Autobiographical Notes*. Kyiv: Radyans'kyi pys'mennyk. (in Ukrainian).

Kotsyubyns'kyi, M. (1977). *Fata Morgana. (With rural attitudes)*. Povist'. Kyiv: Dnipro. (in Ukrainian).

Kravets', L. (2012). *The dynamics of metaphor in Ukrainian poetry of the twentieth century. Monograph*. Kyiv: "Akademiya". (in Ukrainian).

Mats'ko, L.; Sydorenko, O.; Mats'ko, O. (2003). *The style of the Ukrainian Language: textbook*. Kyiv: Vyscha shkola. (in Ukrainian).

Potebnya, A. (1976). *Estetika i poetika*. Moscow: Iskusstvo. (in Russian).

Ryl's'kyi, M. (1956). *Works in three volumes*. Vol. 1. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oyi literatury. (in Ukrainian).

Selivanova, E. (2002). *Basics of lingvitic theory of text and communication: monographic study guide*. Kyiv: TSUL, Fitosotsiotsentr. (in Ukrainian).

Shapoval, Yu. (1990). *A genre of writing anonymous*. Gazeta "Komsomol'skoye znanya" ot 6 noyabrya 1990. p. 5. (in Russian).

Sosyura, V. (1950). *Elect*. Kyiv: Radyans'kyi pys'mennyk. (in Ukrainian).

Naziya Zhanpeissova

Baishev University Aktobe
Kazakhstan, Aktobe
nazija040658@yandex.ru

Zhaiyk Sultan

Baishev University Aktobe
Kazakhstan, Aktobe
zh.sultan.kz@gmail.com

Victoria Berger

M. Akmullah Bashkir State Pedagogical University
Kazakhstan, Aktobe
stripirella25@mail.ru

**The concept Islam in Kazakh linguoculture
(based on the Kazakh folkloric texts)**

Abstract

The analyzed materials confirm widespread penetration of Koran stories, myths, characters and figures, biblical and Koran worldview, recoding of sacred lexis's into Kazakh folklore and the formation of new religious and mythological syncretism indicate profound changes in the mentality of the Kazakh people, caused by entry into the sphere of Islamic culture (transition to conscious religion) that up to XX century was accompanied by mixing elements of pagan (pre-Islamic) and Muslim worldview.

Purpose. The article presents a fragment of complex (linguoculturological and semantic-cognitive) study of the concept Islam in Kazakh linguoculture. As exemplified in the texts of Kazakh oral folk arts, in which the Muslim stories are intertwined with archaic, pre-Islamic views, the thesis about specific character of religious (Muslim) worldview of the Kazakhs is being proven.

Methods. In the course of the study the different methods, widely used in the process of linguistic and cultural analysis of the concept, were used, in particular, the elements of contextual analysis, lexicographical and of comparative method.

Results. There are a lot of different examples that show us the widespread penetration of Quranic stories, myths, images and figures, biblical-Quranic worldview into the Kazakh folklore. Recoding sacred language and the formation of

new religious and mythological syncretism indicate profound changes in the mentality of the Kazakh people, due to the entry into the sphere of the Muslim culture (the transition to a conscious religion) and until the twentieth century, accompanied by mixing elements of pagan (pre-Islamic) and Muslim world views.

Keywords: Islam, concept, Kazakh folklore, religious worldview, linguoculture.

Introduction

This article is a fragment of the complex (linguistic and cultural and semantic and cognitive) study of the concept of Islam in Kazakh sphere of concepts. It is known that the language accumulates the people's experience in itself, sometimes reflecting its naive view of the world. We can find evidence of long-forgotten events in the labyrinths of history, language delayed ideological guidance and moral values in language Turning to the treasury of the Kazakh culture, embodied in language, we have tried to describe the religious world picture of Kazakh people, reflecting the most important layer of the spiritual life of the people - its moral platform.

Purpose. The article presents a fragment of complex (linguoculturological and semantic-cognitive) study of the concept Islam in Kazakh linguoculture. As exemplified in the texts of Kazakh oral folk arts, in which the Muslim stories are intertwined with archaic, pre-Islamic views, the thesis about specific character of religious (Muslim) worldview of the Kazakhs is being proven.

Methods. In the course of the study the different methods, widely used in the process of linguistic and cultural analysis of the concept, were used, in particular, the elements of contextual analysis, lexicographical and of comparative method.

The influence of Islam on the cultural guise of the Kazakh people

In the ethno-linguistic terms, the modern Kazakh people represent quite a complete picture of ethnic and cultural differences appear mainly in those groups who outlived the influence of cultures of neighboring nations. Thus, Tatar and Russian culture exerted a significant impact on the Kazakhs of northern and north-western regions and the culture of Central Asia people (Tajiks, Uzbeks, Uighurs and others) influenced on the Kazakh of southwestern, southern and south-eastern regions.

The period of atheism left a remarkable imprint on the ethno-linguistic guise of Kazakhs, which along with the initiation of the achievements and values of the world culture, significantly contributed to the destruction of centuries-old foundation, determined the spiritual and moral life of the people.

Nevertheless, the tradition (including religious) is the ever-living source of people's spirituality, alive, although often underestimated by its bearers. According to impartial remark of Kazakh cultural experts, "ignorance and underestimation of the value components of traditional religions" promotes "the penetration of alien elements of our culture," which deforms these values and interferes in its entirety use of its spiritual and moral potential (Kairova, 2013, p. 33).

The coming of Islam in the Kazakh land was associated with complex processes in the ethnogenesis of the people. The penetration of Islam in the territory of Kazakhstan belongs to the VIII-IX centuries BC (Artemyev, 2011, p. 301). As shown in some sources, firstly Islam came to the Kazakh land more than 1,200 years ago (Malgazhyuly, 2014, p. 11), it is a considerable period in order to leave a deep mark on the cultural image of the nation and its language. The religious influence affected on the lives of the tribes joined the Kazakh people, who inhabited the southern and south-eastern territories of modern Kazakhstan. This process lasted for several centuries, until the XVI century, "when formed Kazakh community has realized itself as Muslim (Sunni)" (Sultangalieva, 1998, pp. 12-15).

Therefore, according to the sources, the spread of Islam in the mainland of Kazakhstan proceeded irregularly: from VIII c. on the southern and south-eastern areas, until the XVI centuries on the north-western and north-eastern areas. Nevertheless, for several centuries, Islam has expelled all other religions and left a significant mark on the traditional culture of Kazakhs (in the original form combined the features of pre-Islamic beliefs and Islam), which, in our view, largely determined the identities of customs, ethical and legal norms, religious cults, appearance of Kazakhs until the mid-twentieth century.

As B.E. Kairova rightly emphasizes, "it is important to pay attention to the impact that Islam had had on the culture of the Kazakhs. According to public figure and scientist G. Yesim, at that time "when Islam began to penetrate into the territory of Central Asia and Kazakhstan, it had lost its

original militancy. Later, there were missionaries preaching Islam peacefully. For Kazakhs Islam came particularly this path, without bloodshed, spreading along with the Arab-Persian culture” (Kairova, 2013, p. 29).

In the XVI-XVII centuries economic and cultural ties of Kazakhs with the Central Asian nations of the Kazakhs and Volgaic Tatars (particularly at this period the missionaries from Bukhara, Samarkand, Tashkent, Khiva and Turkestan were activated) was ministerial to spread of intensive growing influence of Islam in Kazakhstan. Up to a certain period of Islamization of Kazakh population served the interests of the Russian tsarist administration, which until the middle of the XIX century carried out “policy directed at the use of Islam as an important <...> means for forming non-resistance to evil of indigenous population of Kazakh steppe” (Artemyev, 2011, p. 132).

A.K. Sultangalieva, having respect to the problem of the religious consciousness of Kazakhs, with the referring to V.V. Barthold, claims that official Islam is “for the majority of the nomads had more formal meaning” (Sultangalieva, 1998, p. 27). However, N.D. Nurtazina believes that Islamic tradition is widely penetrated into the masses. “Kazakh is permeated by eastern classic spirit, noted by Ch. Valihanov; he wrote that” the nomad was brought up on the fantastic tales of Solomon, The Lord of the magic ring, Seyfulmalik, Prince of Baghdad” <...> According W.W. Radlov, one song “Dzhum-dzhuma” (kissa) contributed to the victory of Islam more than hundreds of mullahs traveled around the steppe <...> (i.e. common ordinary edifications of mullahs). Heard kissa, fairy tales, religious legends forever imprinted in the retentive memory of the nomad, passed from mouth to mouth, complemented, processed and rehashed” (Nurtazina, 2009, p. 15).

Oral-poetic and mystical-mythological tradition of the Kazakhs

The most common form of collective ethnic consciousness is folklore. Exactly folklore contains the experience of the mythological and religious development of the world. According to A.K. Sultangalieva orally-poetic and narrative traditions of Kazakh folk go into the depths of the ancient Turkic archaic art, however we find traces of the influence of Islam in it (Sultangalieva, 1998, pp. 24-25). With reference to G.N. Potanin, the researcher writes that “traditional ritual poetry of Kazakhs, including genre “bata”, good wishes, was islamized, complemented by Koranic images”

(Sultangalieva, 1998, p. 25). However, the name of the Kazakh genre “bata”, as the scientists remark, dates back to the Muslim word “Fatiha” (from the name of the surah “Al-Fatiha (“Revealing”), therefore, the mentioned genre has Muslim roots (Nurtazina, 2008).

Kazakh legends borrowed whole scenes and characters from traditional Muslim literature. “The legends of the “local” saints, most often Sufi, mystical characters” were widespread (Sultangalieva, 1998, p. 26). The fact that “akyns” sing Muslim apocrypha, arranged in a “popular” poetry, was written by Ch. Valikhanov (Valikhanov, 1986, p. 71).

In narrative genres as myths, legends, fables, Muslim stories are interwoven with archaic and pre-Islamic ones. “Among the most frequent Muslim images and characters in the Kazakh folklore, certainly, Allah and his prophet Muhammad, the prophets Ilyas (Ilya), Suleyman (Solomon), Dawud (David), the characters of Muslim mythology: angels, jinn, and Islamic servitors: mullahs, imams. Thus, in the mythological legends, along with ancient ideas about evil spirits Albasty there are Islamic and Middle Eastern mythological characters – jinn, duis, peri” (Sultangalieva, 1998, p. 25). The legendary Korkut, shaman, running from death, in Kazakh religious literature became Muslim holy man (Kaskabasov, 1990, p. 98).

The widespread penetration of Muslim ideas into Kazakh folklore, according to S.A. Kaskabasov, refers to the XVII–XIX centuries. In the analyzed texts of folklore by scientist, the heroic epic and bogatyr fairytales, heroes are helped by holy Kydyr (Khizr), Zhabrailov angel (Gabriel), assistants “*ғайыперен, қырық шілтен*” (Kaskabasov, 1972, p. 53). Following N. Nurtazina, A. Zhaksylykov gives the ethymology reasonable interpretation of loss of inner form of phraseological unit “*ғайыперен, қырық шілтен*” (“forty-unseen friends “), dating back to the practice of meditation (dhikr) some Muslim Sufi orders in Kazakhstan (Zhaksylykov, 1999, pp. 91-92).

Based on the analysis of the Kazakh fairy tales and legends, S.A. Kaskabasov concludes that Kydyr (Khizr) is Musulmized immortal spirit of the dead ancestors, being in contact with another world (Kaskabasov, 1990, p. 204). According to A.K. Sultangalievoy, “a synthesis of Islamic and pre-Islamic is <...> Allah gave Hizr immortality, so that he “keep Koran until the end of the world and gave it to the Prophet Isa before Judgment Day. <...> in the Hadith, he was given the name Al-Khadir (Khizr), and he became a popular character in Muslim mythology” (Sultangalieva, 1998, pp. 25-26).

In summary, duality of folk religion had a significant impact on the content of Kazakh folklore, manifested in the stratification of ideology of one religion to ritual practice of another one. Stratification is found in almost all genres of oral spoke arts of Kazakhs. Despite the terminological renewal and recoding of old sacred tradition, according to A.Zh. Zhaksylykov, “universal meta- and transphysical model of architectonic of the world, inherent to shamanism and Tengrianism, preserved and it was only partly evolved after replacing the terminology” (Zhaksylykov, 1999, p. 91). The scientists also noted desacralization and travestive profanation of the Saitan (Shaitan) who appears in the Kazakh folklore (in particular – in the household tales) in the role of rogue and often finds himself cheated and folk crafty and mocker by Aldar-Kose (Zhaksylykov, 1999, p. 92).

The symbiosis of the pre-Islamic and Muslim world views in the oral folk art of Kazakhs

We have analyzed the oral folk art of Kazakhs, included in the collection “Tartu” (Divaeв, 1992). In the view of many folklore works, especially the children fairytales were censored later with relation to religious content. We see fit to make an analysis of these recordings made at the end of the XIX century by Russian ethnographer Abubakir Ahmetzhanovich Divaeв. The collection of Kazakh folklore, collected by A.A. Divaeв, includes tales about animals, magic, household and other tales and legends, parables and folk tales. As one of the first collectors of samples of Kazakh folklore, together with A.V. Zataevich, A.A. Divaeв lamented the fact that all literary works of Kazakhs exist in oral form and soon will be completely lost (Orazaeva, 1992, p. 13).

Noted by writer F. Orazaeva in the foreword to her book, in A.A. Divaeв’s heritage differences related to the regional characteristics of Kazakh folklore are clearly presented. Thus, materials collected and recorded in the counties of Aulie-ata, Shymkent, Kazaly and in villages located in the valley of the SyrDarya River, are full of religious subjects, the content of the texts has a didactic character, due to a significant Islamic influence and the spread of Arab-Persian literature and Chagatai language in these regions of modern Kazakhstan (Kyzylorda, Zhambyl, South Kazakhstan region). The materials, recorded by Semirechensk expedition (Almaty region), the influence of

the Tatar language is revealed; many scenes borrowed from Russian folklore, I.A. Krylov fables, texts contain political motives, inspired by the revolution (Orazaeva, 1992, p. 13).

Religious-Muslim lexicon was found even in the texts of magic fairy tales. In this way, the hero of fairy tale “Zhakansha”, the prince, who “grows by leaps and bounds”, on the eight days of age he was eight years old. He was sent to study with mullah “*Жақаншаны молдаға беріні. Бір айда “Әптіекті” таусыпты. Он төртке келгенде Құранды жаттапты. Одан соң аңшылықты үйретіпті. Он тоғызға келгенде жұртты жинап, той қылып, өзінің орнына патша қылыпты*” (Divaev, 1992, p. 50) (“Zhakansh was given for training with mullah. Within a month, he has mastered “Haftiyak. “In fourteen he learned the Koran. Then he was trained hunting craft. In nineteen years old (King) made a feast and gave him his throne”) (Hereinafter, our translation. – N.Zh., Zh.S.). As you can see, the outstanding abilities of the future king in the fairy tale were bound with a religious education: the prince comes easily to master Haftiyak and Koran, while much-needed hunting skills in the steppe are mastered by him later (“Haftiyak is the seventh of the Holy Koran, which was published in the book form, and served as textbook in pre-revolutionary Muslim school” (Kazakh-Russian Dictionary, 2008, p. 108)).

The characteristics of the hero of next magic fairy tale “Тас болған шаһар” (“The Petrified City”) is also unfolded in a religious manner: “*Әуелгі заманда бір шаһарда бір қарт пен кемпір болған. Олардың нысапты, тауфиқты ұлы болған*” (Divaev, 1992, p. 56) (“Once upon a time, the elderly couple lived in one city. They had a modest, pious son”). The hero, at the princess’s request prayed three nights and saved the enchanted city: “*Сонан соң қыз айтқан: “Бізге бір жақсы, таза кісі керек еді, үш түн патша үйінде дұға қылып отырушы болса...”*” (Divaev, 1992, p. 56). (“Then she said,”We need a good, clean (pious) person who has prayed for three days in the royal house...”). Positive epithets, characterizing the moral qualities of the hero, have religious character: the words *нысап* and *тауфиқ* came to the Kazakh language from Islamic literature and belong to book style. Above-noted words were rarely used, but nowadays returned to the active vocabulary of the Kazakh language along with a layer of the Arab-Islamic religious vocabulary.

The legend about the origin of Genghis Khan is interesting too. It was recorded by A.A. Divaev (“Шыңғыс ханның баяны”/“The legend of Genghis

Khan”). The young lady gave birth to a baby, wrapped him in a cloth, placed in the box, and launched it. Floating boat with baby was founded by peri. She brought him, that’s way the boy knew the language of the people and the language of the peri. And later he began to rule over the people. “*Әлгі бала Шыңғыс хан атанды. Сол Шыңғыс ханның мұсылмандығы анық емес-ті. Шыңғыс ханнан туылғандар мұсылман болды*” (Divaeв, 1992, pp. 62-63) (“The name of this boy was Genghis Khan. Whether Genghis Khan was Muslim, it was not clear. Then the descendants of Genghis Khan became Muslims”).

The text of other work, written by A.A. Divaeв, is full of religious vocabulary too: “*Аспандағы күннің баяны*” (“The legend of the sun in the sky”). There are acts of God, angels and men, among whom tribes followed the Prophet Muhammad, and the Gentiles, who are described in a following way in fairy form: “*Енді күн батарға барады, сонда тағы қызарады, күн батпай тұрады екен. Бағанағы кәпір тайпасы қаран тұрады екен, құдайымызға амандасып қаламыз деп табынады екен. Құдай осы деп тұрады екен*” (Divaeв, 1992, p. 64) (“Now the sun is going down and has turned red again, but has not gone. Then the men of the tribe of Caffre (Gentiles) have started to look at it to greet and bow unto it. They thought it was God”).

Even more interesting text, from the perspective of the studied problem, is “*Аспандағы жұлдыздар баяны*” (“The legend of the stars in the sky”), containing Muslim parable based on the Koran plot how clairvoyants get their knowledge: “*Аспандағы жұлдыздар көрініп тұрады... Асыл тас екен-ді. Бұл тастар Ғазірәйіл шайтан жер жүзіне келгеннен кейін пайда болыпты. Себеп неде десеңіз? Жын-шайтандар бір-бірінің үстіне шығып, періштелерді бұл ғаламнан өтіп тұрған ғаламаттарды айтқандарын естіп алып, мұндағы бақсыларға келіп айтар екен. Бағзысы рас айтады. Үстіндегілер астындағыларға жалған айтып келіп тұрады екен. Сол үшін Алла тағала аспанға тастарды жұлдыз қылып таратты. Әлгі жын жиылып, аспанға шыққан халде періштелерге бұйырады, жұлдыз таспап алып ұрасың,- деп*” (Divaeв, 1992, p. 66) (“Do you see the stars in the sky ... These are precious stones. These stones came after Gazreyil-Shaitan appearance. Say, why? Turns out, the jinn and shaitans, climbing on each other, eavesdrop what angels say about the wonders of the world, came back, they pass it to here soothsayers (baksy). First they tell the truth. Those

who are on the top, passing to lower ones, are lying. Therefore, The God placed rocks in the sky as stars. He commanded the angels to throw stars in the jinn when they gathered, raised to the sky. This story is clearly inspired by the Islamic texts, compare the next ayats from Koran: “Indeed, we put up constellations in the sky and decorate them for those who are looking. We protected it from every fallen and beaten devil. And if he will listen furtively, then he is followed by a bright light” (Koran, sura 15, ayats 16, 17, 18), as well as: “But if someone from the devils snatch word, then he is followed by a bright flaming fire” (Koran, sura 37, ayat 10) (Al-Saadi, 2012, p. 199). Here we see the mixing names of Muslim mythology characters: devil Azazil (Əzəzil-Satan) (Kazakh-Russian Dictionary, 2008, p. 98) was named after the angel of death, extinguishing the souls of men by Azrael (Ғазірәйл/Əзірейл-періште) (Kazakh-Russian Dictionary, 2008, p. 99), which once again demonstrates the oral nature of the Islamic myths and legends (қисса-дастан) spreading in a nomadic environment.

Analysis of narrative works texts of the Kazakh people is included in the collection “In the country of fairy tales” of B. Sh. Kaziev (Kaziev, 1983). There are more than 60 folk tales, legends, fables, parables and apologues, translated into Russian and Kazakh which, together with Uighur, Kirghiz and others show the extensive use of religious motives, on the one hand, and the many layers of people’s ideas, on the other.

We found echoes of religious (Islamic) ideas in the texts of a wide variety of narrative genres of oral folklore: in fairy tales about animals (“Fox and Wolf”, “Fox and chicken”), household tales and jokes (“Forty tales”, “The Chief balger” “Curious wife”, “Not two, but three”), legends and tales (“Why the horse trembles”, “Snake”), “About the Issyk-Kul”, “The wisdom of the owl,” “Hay and Kun” “The legend of the origin of Borovoy”, “Three girls”, “Human life”).

The duality, discussed by scientists, is manifested in the fact that in the Kazakh folk tales, included in this collection, we find, on the one hand, Muslim vocabulary and phraseology: Suleiman (Solomon) (p. 80, p. 126), oraza (p. 66), namaz (p. 67, p. 139), “without hope, there is one Satan” (p. 70), God’s help (p. 94), Allah (p. 134, p. 139), Paigambar (p. 130), the Creator (p. 148), God save (p. 154), and on the other – the pagan relics of the era: The Sun-god! (p. 112), the Lord of the Underworld - Erlik (p.113), the Gods (p. 124), balger (fortunetellers) (p. 78) (In the country of fairy tales in 1983).

The idea of God-Creator can be seen in didactic contents tradition of “human life” (from “The Diary of a trip to Issyk-Kul” by Chokan Valikhanov, included in the collection): “The wise old men told that in the beginning of creation, the Creator of the Earth, the Sky and all living things on the Earth decided to define the terms of their lives” (Kaziev, 1983, p. 148).

In the legend “Three girls” from the same “Diary of a trip to Issyk-Kul” by Ch.Ch. Valikhanov, we can find the following lines: “Every time when the evening clouds floated over the Altai mountain range and the last rays of the sun were disappearing, crowds of Kazakh peasants and ranchers, as a stream, rushed to the old trees in the field, to the riverbanks to sing the prayer song: Allah! Allah! / Protect! Save! / Let the seven suns in the sky / go away quietly with sunset, / And tomorrow let rise again! / Allah! Allah! / Defend! Save! / <...> but once a ferocious shaitan came to the old mountain valley <...> This shaitan was a spirit of hundred years old owl, from birth, he loved the darkness and feared of light <...> magically he turned himself into a hundred winged people with iron eagle’s beaks. They <...> every day shoot steel arrows in the suns. <...> The Kazakhs <...> all day did namaz, signed sprayers, then rushed to the mountains and began to pray, but could not do anything” (Kaziev, 1983, p. 139).

As you can see, in the legend, people turn to Allah, they do namaz, sing prayers. Simultaneously, the shaitan (satan) is the “spirit of a hundred owl” – an obvious stratification of the Islamic view of the world on the archaic mentality.

Even more striking expression of the religious consciousness of duality is found in the “Tradition of the origin of Borovoy”: “Once, one of Kazakh tribes was guilty and angered Allah. Allah was very angry at the people, he gathered from all places: forests, mountains, rivers, put them in a bag and walked off to the north. But a bag of Allah was with a hole. Allah walked and walked. He wanted to sneeze. Allah sneezed and did not notice how a part of assembled forest, land, mountains, lakes fell out of the hole” (Kaziev, 1983, p. 134). The image of Allah in the tradition of anthropomorphic Allah endowed with human qualities (“walked”, “went”, “sneeze”, “did not notice”). According to the canons of Islam, Allah is impossible to attribute human qualities, and in the traditional Muslim society strictly adhere to this canon.

The image of Payghambar (Prophet Muhammad) in Kazakh legends is also specific: in the tradition of “Hay and Kun” (“Moon and Sun”).

Payghambar commands rich landowner's daughters Aisulu and Kunsulu, quarreled who is the most beautiful girl between them, left people: *"Every living person on the land is beautiful himself, his beauty, and you did not understand it. Be you away from the people forever!"*. *The sisters have become celestial bodies: the Moon and the Sun*" (Kaziev, 1983, pp. 130-131). In this passage, you hear an echo of Koran text, according to which "Allah <...> gave you appearance and made it beautiful." (Koran, Sura 40, ayat 64) (Al-Saadi, 2012, p. 364). According to the canons of Islam only Allah can rule the destiny of all things. In the text of the traditions we see a mixture of images of Allah and the Prophet, which once again demonstrates the kind of comprehension of God by nomads.

The contradictory nature of the religious consciousness manifested in the animal tales. So in the fairy tale "The Fox and the Wolf", the sly fox saw a piece of meat on the footpath, offers the wolf tastes it, but absence of appetite explains that it keeps the sawn (oraza/sawn - Muslim fast). In the end, the wolf fell into the trap and the fox ate a piece of meat: "- Dear friend, wolf asked in surprise – you keep the sawn. – Now you keep it, – cried fox funny and ran away" (Kaziev, 1983, p. 66). In the fairy tale "Fox and Chicken" "Chicken beckons Fox: "- Chicken, cheep, cheep! ... Down to earth – it is time for namaz. Chicken: – Indeed, Fox: it is time to pray. Here the Imam lies, go and wake him up. Delighted Fox ran, where Chicken pointed out. There a dog laid. Dog saw Fox and chased its. Chicken from the tree: - Fox, where are you? Prayer time will pass; we agreed to make friends ... "(ibid).

We believe that the ascription for animal the ability to pray, do namaz, keep the sawn (Muslim fast), on the one hand, shows the popularity of these key components of the Muslim religion in nomadic environment and on the other hand, the elements of the original meaning of the rituals of desacralization in the popular mind, characterizing the spiritual and political crisis of Islamic civilization in XIX- early XX centuries.

Conclusion

Consequently, according to the analyzed materials, there are following linguistic units, representing the concept of "Islam" in the texts of works of Kazakh folklore: Allah (*Аллах*), *Алла тағала* (the Most High), *Құдай* (God), *Жаратушы* (Creator), *Құран* (Koran), Muhammad, *Пайғамбар*

(the Prophet), the Prophets Ilyas (Ilya), Lukman, Suleymen (Solomon), Dawud (David), Zhabrail (Archangel Gabriel), “*Файып ерен, қырық шілтен*” (“forty-unseen friends”), *Фазірәйіл* (Azrael - the Angel of Death), *Қыдыр* (Khizr), *Әзәзіл* (Azazel), *шайтан/сайтан* (devil/Satan/shaitan), *жын* (jinn), *жын-шайтан* (jinn -devils), *namaz* (prayer), *дұға* (prayer-petition), *ораза* (sawm), *періште* (Angel), *молда* (Mullah), *имам*, *дау* (div), *пері* (peri), *мұсылман* (Muslim), *кәпір* (kafir), *тауфуқ* (diligence, piety), *Әнтіек* (Haftiyak), *үмітсіз шайтан* (Satan, deprived of hope) and others.

These and other examples show that the widespread penetration of Quranic stories, myths, images and figures, biblical-Quranic worldview into the Kazakh folklore. Recoding sacred language and the formation of new religious and mythological syncretism indicate profound changes in the mentality of the Kazakh people, due to the entry into the sphere of the Muslim culture (the transition to a conscious religion) and until the twentieth century, accompanied by mixing elements of pagan (pre-Islamic) and Muslim world views.

References

Artem'ev, A.I. (2011). *Religievedenie: osnovy obshhego religievedeniya, istoriya religij, religii v Kazahstane. [Religious studies: general foundations of religious studies, history of religions, religions in Kazakhstan]*. In 2 volumes. Vol. 2. Almaty. 380 p. (in Russian).

As-Saadi, Abd ar-Rahman bin Nasir (2012). *Tolkovanie Svjashhennogo Korana “Oblegchenie ot Velikodushnogo i Milostivogo”’: Smyslovoj perevod Korana na russkij jazyk s kommentarijami Abd ar-Rahmana as-Saadi: v 3 t. [Interpretation of the Holy Quran “Relief from the Magnanimous and Merciful”’: Semantic translation of the Quran into Russian with comments of Abd al-Rahman al-Saadi: In 3 vol.]*. Vol. 3. Trans. from an Arab by E. Guliyev. 2nd, ed. Moscow: Umma, 1088 p. (in Russian).

Divaev, A. (1992). *Tartu. [The gift]*. Almaty: Ana tili, 256 p. (in Kazakh).

Kairova, B.E. (2013). *Duhovno-nravstvennyj potencial religii*. in: *Obshhestvo i religija v globalizirovannom mire: poiski novyh paradig: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii (31 May, 2013 g.)*. [The spiritual and moral potential of religion. in: *Society and religion in a globalized world: the search for new paradigms: materials of the international scientific-practical conference (May 31, 2013)]*. Ex. Ed. D. Matsyuk. Aktobe: Aktjubinskij universitet im. S. Baisheva, pp. 28-33. (in Russian).

Kaskabasov, S.A. (1972). *Kazahskaja volshebnaia skazka. [Kazakh fairy tale]*. Almaty: Nauka, 259 p. (in Russian).

Kaskabasov, S.A. (1990). *Kazahskaja nesказochnaja proza. [Kazakh non-fabulous prose]*. Almaty: Nauka, 240 p. (in Russian).

Kazahsko-russkij slovar’: okolo 50 000 slov. [Kazakh-Russian dictionary: more

Language and Literature

than 50 000 words]. (2008). Edited by R.G. Syzdykova, K.Sh. Husain. Almaty: Dajk-Press, 1008 p. (in Russian and Kazakh).

Kaziev, B.Sh. (1983). *V strane skazok: Skazki, legendy, predanija, basni, apologi, pritchi [In the country of fairy tales: Tales and legends, fables, Apology, parables]*. Almaty: Mektep, 159 p. (in Russian).

Malgazhyuly, E. (2014). *Islam – duhovnaja opora nashej strany. [Islam is the spiritual pillar of our country]*. The newspaper “Kazakhstanskaya Pravda”. No. 93 (27814), 03 October 2014 y. p. 11. (in Russian).

Nurtazina, N. (2008). *Priznat' kochevnika musul'maninom [To recognize nomad as Muslim]*. in: Nash Mir [Our World]. 2008-10-30. Retrieved from: <http://dalaruh.kz/articles/view/312>. (in Russian).

Nurtazina, N. (2009). *Islam v Kazakhskom khanstve (XV–XVIII vv.). [Islam in The Kazakh Kingdom XV–XVIII cc.]*. Almaty: Qazaq Universiteti, 116 p. (in Russian).

Orazaeva, F. (1992). *Khalyk kazynasyn kamkory. [Protection of the national treasury]*. Divaev A. Tartu [The gift]. Almaty: Ana tili, pp. 5-30. (in Kazakh).

Sultangaliyeva, A.K. (1998). *Islam v Kazakhstane: istoriya, etnichnost' i obshchestvo. [Islam in Kazakhstan: History, Ethnicity and Society]*. KISI Almaty. (in Russian).

Valihanov, Ch.Ch. (1986). *Sledy shamanstva u kirgizov. Izbrannye proizvedeniya. [Traces of shamanism in the Kirghiz. Selected Works]*. Foreword by A.H. Margulan. Moscow: Nauka, 413 p. (in Russian).

Zhaksylykov, A.Zh. (1999). *Obraz, motivy i idei s religioznoj sodержatel'nost'ju v proizvedeniakh kazahskoj literatury: Tipologija, estetika, genezis [The image, motives and ideas with the religious richness in the works of Kazakh literature: Typology, aesthetics, genesis]*. Edited by Z. Kabdulov. Almaty: Qazaq universiteti, 422 p. (in Russian).

Ruslan Tkachuk

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine
Ukraine, Kyiv
tkachuk.ruslan@gmail.com

**The integration content of reforms
of metropolitan Velamin Rutski**

Abstract

Purpose. The aim of this article is to research the church activity of metropolitan Velamin Rutski, which consists in the integration of administrative elements of the Catholic Church in orthodox convents. To reveal the state of Kyiv Metropolitanate in time of Velamin Rutski, uniting dialogue with orthodox hierarchy.

Methods. It is used historical and cultural, biographic, descriptive methods.

Results. In the article it is stated the biographical data of Velamin Rutski, revealed his innovations in orthodox monasteries, church-government. These changes formed new generation of Ukrainian priests, developed education of the people, their Christian Sciences in XVII century. The research reports about the uniting activity of Velamin Rutski, the state of Kyiv Metropolitanate, the reception of the Union of Brest by polish catholics, public officials.

Keywords: the Kyiv Metropolitanate, the Order of Saint Basil, the Ukrainian Greek Catholic Church, metropolitan Velamin Rutski.

Руслан Ткачук

Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка
Національної академії наук України
Україна, Київ
tkachuk.ruslan@gmail.com

**Інтеграційний зміст реформ
митрополита Веляміна Рутського**

Анотація

Мета. Дослідити суспільно-церковну діяльність митрополита Веляміна Рутського, яка полягала у введенні управлінських елементів чернечих орденів католицької церкви у православні монастирі. Розкрити стано-

вище Київської митрополії у час Велямина Рутського, об'єднавчий діалог із православною ієрархією.

Методи. Застосовано історико-культурний, біографічний, описовий методи.

Висновки. У статті подано біографічні відомості митрополита Велямина Рутського, деталізовано зміст його реформ в Київській церкві, які стосувалися оновлення православного чернецтва, як от: створення Чину св. Василя Великого, підпорядкування монастирів протоархімандриту, унормування чернечого життя. Із цими змінами пов'язані формування нової генерації священнослужителів, зростання знань, духовності в Україні у XVII ст. Дослідження розкриває становище Київської митрополії у першій половині XVII ст., рецепцію Берестейської унії католиками, державними управліннями.

Ключові слова: Київська митрополія, Чин св. Василя Великого, Велямин Рутський, Берестейська унія.

Вступ

Митрополит Велямин Рутський належить до тих постатей, які відіграли помітну роль у церковному житті Речі Посполитої першої половини XVII ст. До історії української церкви Велямин Рутський увійшов як реформатор, автор послання до Папи Римського Урбана VIII, полемічних творів “Examen obrony”, “Sowita wina” (Rutski, 1621), правил унормування чернечого життя (Rutski, 1854). Велямин Рутський упродовж навчання у Грецькій колегії св. Атанасія в Римі, спілкування із єзуїтами, “босими кармелітами” засвоїв ефективні моделі управління монастирями на Заході, які запровадив в українському чернецтві. Реформа Велямина Рутського Чину св. Василя Великого, реорганізація Унійної церкви (Szegda, 1967, p. 35) ґрунтуються на поєднанні елементів Західної і Східної духовної культури. Синтез укладів життя і діяльності католицьких і православних монастирів в Україні виявляє міжкультурний діалог Сходу і Заходу, який відбувався у XVII ст. Цю духовно-світоглядну інтеграцію митрополита Велямина Рутського зауважено у працях польських (Szegda, 1967), вітчизняних учених (Dovbyshchenko, 1997). Утім, українська суспільність недостатньо ознайомлена із суспільно-церковною діяльністю митрополита Велямина Рутського, що вмотивовує актуальність дослідження.

Мета: Розкрити зміст реформ митрополита Велямина Рутського у Київській митрополії, становище уніатів, об'єднавчий діалог із православною ієрархією.

Методи: Дослідження спирається на історико-культурний, біографічний, описовий методи.

Біографічні відомості

Велямина Рутського було затверджено в сані київського митрополита Папою Римським Павлом V після смерті митрополита Іпатія Потія, оцінка діяльності якого отримала негативну конотацію в українській історіографії через його участь у відновленні церковної унії, відстоювання ідеї розвитку православної традиції в Речі Посполитій завдяки об'єднанчому діалогу з Римом. Архієпископ Йосиф Сліпий відніс обрання митр. Іпатієм Потієм своїм коад'ютором і наступником Велямина Рутського до його останніх "великих учинків" (Sapeliak, 1999, p. 60). Разом з тим, перша зустріч Велямина Рутського з митрополитом Іпатієм Потієм поставила під сумнів наміри вихованця католицьких університетів Європи утверджувати Берестейську унію. Дослідники твердять, що це було зумовлено обережністю митрополита Іпатія Потія у формуванні відносин з католиками, щоб уникнути думки православного загалу про латинізацію Київської митрополії. Проте широкі знання, управлінські здібності, якими володів Велямин Рутський, дали йому можливість продовжити церковну реформу, розпочату учасниками церковних соборів Київської митрополії на межі XVI ст.

Історики твердять, що Йосиф Рутський походив з роду Веляминів, який у Московії займав значне суспільне становище. Під час війни Речі Посполитої з Московією родина Рутських переїхала до Польщі. Король Сигізмунд-Август, дізнавшись про політичну діяльність у царському дворі Щасного Велямина, батька Йосифа Рутського, запропонував йому залишитися у Речі Посполитій, передавши у розпорядження хутір Рута Новогрудського повіту у Великім князівстві Литовським, де у 1574 р. народився Велямин Рутський (Semchuk, 1967, p. 11). Щасний Велямин, та його дружина, Богуслава Корсаківна, підтримували Реформацію та перейшли до кальвінізму, який у той час поширився у Великім князівстві Литовським. Можемо припустити, що на них вплинули ідеї Реформації відкинути індульгенції, язичницькі нашарування у церкві. Натомість слухання проповідей отців єзуїтів у Новогрудку, навчання в університетах Європи переконали Велямина Рутського стати католиком (F.P., 1896, p. 12).

Велямин Рутський розпочав здобувати знання теології у кальвіністській школі Вільна. Навчання у Карловому університеті (1590 р.), тісні відносини з колегією єзуїтів сприяли його духовному зростанню у латинській традиції. Складення Велямином Рутським католицького визнання віри (1592 р.), ревність Богопізнання надали йому можливість за клопотанням єзуїтів продовжити навчання у Варцбурзькому університеті та Грецькій колегії Св. Анастасія в Римі, заснованій у 1577 р. Папою Римським Григорієм XII як місіонерський проект поширення церковного об'єднання на Сході. Будучи стипендіатом Грецької колегії, Велямин Рутський прийняв православний обряд і отримав благословення Папи Римського Климента VIII повернутися до Речі Посполитої, щоб підтримати Київську митрополію, яка прийняла унію з Римом. Проте для Веляміна Рутського це рішення було складним. Скрутне становище православ'я, релігійна суперечка, зміщення центру Orbis Orientis спонукали відмовитися від служіння у грецькому обряді та зробити вибір на користь західного чернецтва. На початку вересня 1607 р., вирішивши перейти на латинський обряд, на одному з богослужінь у єзуїтському костелі Вільна Велямин Рутський почув у проповіді священника Валентина Фабриція передбачення про свій вступ до Чину Св. Василя Великого. Цей випадок Велямин Рутський розцінив як Божий знак не відкидати набуті знання у Грецькій колегії про церковну традицію східного християнства та приєднатися до змін у Київській митрополії. Так, складення чернечих обітниць у монастирі Чину Св. Василя Великого (при хрещенні Велямин Рутський отримав ім'я Йосиф) сповнило життя Веляміна Рутського почуттям причетності до виконання Божої волі, надало сили реформувати систему організації внутрішнього життя православної церкви та спосіб її діалогу з суспільством, застосовуючи при цьому здобутки католицької церкви.

Церковні реформи

Історичний контекст прийняття Берестейської унії, завдання православних ієрархів не поступатися католицькій церкві знаннями, правами та привілеями дають підстави зауважити, що Київська церква, об'єднавшись з Римом, потребувала діяльності такої постаті як Велямин Рутський, його проникливості та далекоглядності (Dovbyshchenko,

1997, p. 179). Митрополит Іпатій Потій доклав значні зусилля для збереження церковної унії впродовж полеміки з православними богословами. Він обороняв церковні маєтності, писав полемічні твори, у яких обґрунтовував необхідність визнання та підтримки унії Східної та Західної церков в Речі Посполитій. На митрополитування Іпатія Потія припало формування ідентичності уніатської церкви, початок перетворень, які розвинув і продовжив “стовп – атлант – і світильник Церкви – Руський Атанасій” – Велямин Рутський (Sapeliak, 1999, p. 76). Цьому сприяли його освіченість, розуміння змін, орієнтованих на розвиток Київської церкви, способів їх впровадження. Знаючи зсередини, як протидіють чернечі ордени католицької церкви протестантській критиці, Велямин Рутський застосував організаційний уклад латинників у православних монастирях. Завдяки перетворенням Веляміна Рутського у Київській митрополії вдалося досягнути позитивних зрушень у сфері освіти, морально-етичному вихованні ченців, священників. Для цього було сформовано новіціат у Битені, який опікувався підготовкою ченців для оновленого Чину Св. Василя Великого; укріплено дисциплінарний характер чернечих статутів, приписів, які унормовували діяльність монастирів, духовне життя монахів (Rutski, 1854).

Зміцнення ієрархічної організації монастирів, як от: підпорядкування уніатських монастирів протоархімандриту, регулярне проведення капітул, сприяло збереженню християнських заповідей ченцями, пильнішому нагляду за їхньою діяльністю. Ефективна модель управління монастирями перетворила їх на осередки духовного, освітнього розвитку, які формували нову генерацію священнослужителів Київської митрополії. У 1624 р. в Речі Посполитій функціонувало 20 монастирів Чину св. Василя Великого (Sapeliak, 1999, p. 63). Зростання могутності чернечого чину Отців Василіан загальмувало поширення єзуїтського руху в Україні, асиміляцію православних мирян до латинського обряду. Одним із важливих аспектів оновлення Чину Св. Василя Великого було, на думку Веляміна Рутського, активна участь ченців у наданні початкової освіти дітям, виправлення вад суспільних відносин. Так, василіанські монастирі відкривали школи, складали казання та гомілії, в яких порушували важливі суперечності доби. Завдяки реформі уніатських

монастирів було підготовлено місіонерів для поширення ідеї церковної унії за межами Речі Посполитої. Ці заходи піднесли авторитет Київської митрополії у Європі.

Митрополит Велямин Рутський, як зауважують про нього дослідники “зовні маленький і хворобливий чоловік, постать якого губилася в тяжких архієрейських ризах” (Dovbyshchenko, 1997, p. 179), зумів розгорнути широкий діалог примирення уніатів та православних в Україні. Він вступив до монастиря Св. Трійці у Вільному, коли релігійна суперечка всередині Київської церкви сягнула рівня рефлексії принципу морального кодексу Товариства Ісуса “мета виправдовує засоби”. Розгортання антиунійного виступу у Вільні у 1609 р., коли більшість священників уніатських церков відступили від унії, виявляло безперспективність релігійної суперечки всередині Київської церкви. Велямин Рутський, ставши митрополитом, уважав, що реформа монастирів, заснування семінарій для світського кліру слугуватимуть розв’язанню церковного поділу, який спричинило укладення Берестейської унії. Однак висвячення православних єпископів Єрусалимським патріархом Теофаном у 1620 р., протекторат козаків над православними мирянами сформувавши окрему церковну ієрархію та утвердили роз’єднання Київської церкви. Так, ігумена Золотоверхого монастиря св. Михайла в Києві Йова Борецького було поставлено на митрополита Київського, а Мелетія Смотрицького – на єпископа Полоцька. Загроза війни Речі Посполитої з турками та сподівання Сейму на підтримку козацького війська внесли свої корективи у дотримання Литовських Статутів, відповідно до яких іменування єпископів здійснювалося королем, та сприяли визнанню поставленої ієрархії на державному рівні. Ці обставини ускладнили можливість об’єднання Київської церкви завдяки розвитку та досягнень уніатів, на що розраховував митрополит Велямин Рутський. Протиунійні єпископи, приїхавши до єпархій, розпочали діяльність, спрямовану на утвердження своєї правочинності (Sapeliak, 1999, p. 64-66), поглиблюючи протистояння православних із уніатами. Впродовж цього часу тиск на уніатську церкву зріс з боку державних управлінців, католиків, які вбачали у Берестейській унії причину розхитування устрою Речі Посполитої; з’явилися ініціативи ліквідувати Берестейську унію, яка дістала потрактування як хибний проект утвердження візантійського обряду в Речі Посполитій. Король Сигізмунд III

опинився перед вибором скасувати досягнуте церковне об'єднання на межі XVI ст., щоб уникнути загострення відносин із козаками. Проте, ймовірно, через листи Папи Римського Григорія XV, який закликав підтримати уніатів, Сигізмунд III відмовився від цього. Руйнування церковної унії послабилось після того, як було вбито єпископа Йосафата Кунцевича. Звістка про цей учинок збентежила Річ Посполиту, спонукала мирян відмовитися від ведення війни "Русі з Руссю". Незважаючи на ці труднощі митрополит Велямин Рутський дотримувався суворих постів, реформував чернечий Чин св. Василя Великого (Jobert, 1994, p. 270).

Проект створення Київського патріархату, становище Берестейської унії

Митрополит Велямин Рутський усвідомлював необхідність розвитку діалогу примирення між обома частинами Київської церкви. Цей процес знайшов підтримку у православної Київській церкві, коли митрополитом було обрано Петра Могилу, який навчався в університетах Західної Європи, був здатен вплинути на церковне питання в Україні. Проте, остерігаючись невдоволення нижчого духовенства, Петро Могила не виявляв православної громаді об'єднувачих інтенцій, обговорюваних з Велямином Рутським. Утім, діалог церковних ієрархів був змістовним, про що свідчать складення ними проекту об'єднання обох церков у Київському патріархаті, який вони мали намір утворити. Ця ідея знайшла підтримку як у Римі, так і Кракові, однак на заваді її реалізації стала недовіра православних ченців і священників Петру Могили та череда смертей уніатських митрополитів, як от: Велямина Рутського (1637 р.) та його наступника митрополита Рафаїла Корсака. Так, втративши час, ідею формування Київського патріархату не було реалізовано у XVII ст.

Порозуміння між обома частинами Київської церкви вимагало певних поступків з боку обох громад. Об'єднання уніатів із православними Велямин Рутський уважав присутнім для збереження православної традиції в Речі Посполитій та досягнення церковних реформ, які він проводив. Щоб утворити об'єднання православних із уніатами, Велямин Рутський погоджувався відмовитися від управління митрополією та визнати Петра Могилу Київським патріархом. Ця інтенція Велямина Рутського вказує

на усвідомлення церковними ієрархами послаблення Київської церкви внутрішнім поділом та пошуки способів його подолання.

Справу поєднання уніатів із католиками було продовжено наступником Велямина Рутського – митрополитом Рафаїлом Корсаком. Він здійснив поїздку до Риму, щоб розвинути діалог щодо утворення Київського патріархату, який об'єднував би уніатів і православних. Проте, Рафаїл Корсак занедужав у Римі і помер, через що це не вдалося продовжити формування православного патріархату.

Церковна унія в час митрополитування Велямина Рутського зіштовхнулася із запереченням не тільки православних богословів, а й частини католиків, які спостерегли у церковному об'єднанні релігійно-культурний проект збереження суверенітету східного обряду в Речі Посполитій. Суперечка всередині православної церкви та її наслідки підійняли думку в Польщі про ліквідацію Берестейської унії. Критика уніатів католицькими священиками у Польщі поставила Київську церкву у складне становище, яке вимагало вести полеміку як з православними, так і католиками. Латинники зверталися до Папи Римського Урбана VIII скасувати церковну унію у Речі Посполитій, покликаючись до поширення міжконфесійної суперечки та негативний вплив на устрій Речі Посполитої. Проте завдяки листам Велямина Рутського до Римського архієпископа, у яких Київський митрополит розкрив складне становище уніатської церкви, Папа Римський Урбан VIII підтримав уніатів. Так, він надав для Київської митрополії церкву Св. Сергія і Вакха із приміщенням для прокуратора та сприяв заснуванню Духовної Семінарії в Україні (Sapeliak, 1999, р. 74). Визнання Берестейської унії Римським архієпископом втрутилося у перехід православних мирян до католицької церкви та сприяло збереженню маєтностей Київської церкви від передачі католикам (Szegda, 1967, р. 36). Заступництво Папи Римського Урбана VIII церковної унії перед королем Сигізмундом III та польськими католиками пов'язано з тим, що він вбачав в об'єднанні з Київською церквою можливість діалогу з іншими православними церквами християнського Сходу. Зокрема, у Бревє від 23 березня 1629 р. Папа Римський висловив сподівання, що утвердження Берестейської унії покладе початок об'єднанню Сходу та Заходу: “Через Вас, мої Русини, сподіваюсь на вернути до єдності цілий Схід” (Sapeliak, 1999, р. 76).

Висновки

Реформи митрополита Велямина Рутського у Київській церкві потребують докладного вивчення. Зміст його перетворень в українському чернецтві, управлінні церквою полягав у залученні моделей організації, елементів духовної культури католиків. Таким чином, нововведення митрополита Велямина Рутського синтезували фундаментальні відмінності світоглядів Західного і Східного християнства, діалог між якими відбувався в Україні у XVI–XVII ст.

References

- Dovbyshchenko, M. (1997). *Yosyf Rutskij. Istoria Ukrainy v osobah: Lytovsko-polska doba*. Kyiv. pp. 179–182. (in Ukrainian).
- F.P. (1896). *Istoria unii cerkovnoi na Rusi*. Lviv. (in Ukrainian).
- Jobert, A. (1994). *Od Lutra do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517–1648*. Warszawa.
- Rutski, W. (1621). *Sowita wina to iest odpis na script, Maiestat Krola Iego Msci honor y reputatia Ludzi Zacnych Duchownych y Swieckich obrażaiacy, nazwany, Verificatia Niewinności*. Wilno.
- Rutski, W. (1854). *Ustawy Świętego Oycy Naszego Bazylego Wielkiego. Tudzież uwagi i nauki duchowne przez Jozefa Welamina Ruckiego metropolitę całej Rusi zebrane*. Rzym.
- Sapeliak, A. (1999). *Kyivska cerkva na slovjanskomu shodi: kanonichno-ekumenichnyj aspekt*. Buenos-Ajres, Lviv. (In Ukrainian).
- Semchuk, S. (1967). *Mytropolyt Rutskij*. Toronto. (In Ukrainian).
- Szegda, M. (1967). *Działalność prawno organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego (1613–1637)*. Warszawa.

Ruslan Tkachuk

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine
Ukraine, Kyiv
tkachuk.ruslan@gmail.com

The polemic of Elijah Morochoowski with Meletiy Smotrycki around the question of primacy of the Pope

Abstract

Purpose. To research the contents of polemic of uniate theologian Elijah Morochoowski with Meletiy Smotrycki in the work “Paregoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemaney Cerkwie Swiętey Wschodniey zmyślonego Theophila Ortologa”, concerned the question of primacy of the Pope.

Methods. In the article it is used the historical and cultural, hermeneutics, comparative methods.

Results. The polemical works of Elijah Morochoowski reveal the importance of the primacy of the Pope in religious controversy in Rich Pospolyta in XVI–XVII centuries. The report deals with the different ways of interpretations of the historical figures, events, the rules of Church councils by the uniate theologian Elijah Morochoowski and apologist of orthodox church Meletiy Smotrycki. It is researched the cultural contacts catholics, uniates with the orthodox theologians in the Rich Pospolyta, that is fixed in polemical texts of Ukrainian, Polish literatures. It is analyzed the sources of argumentation, the ways of communication of the controversialist with the opponent, pointed to means of persuasion, the methods of interpretation of Holy Bible.

Keywords: Union of Brest, the primacy of the Pope, the metropolitanate of Kyiv, polemical literature.

Руслан Ткачук

Інститут літератури ім.Т.Г. Шевченка

Національної академії наук України

Україна, Київ

tkachuk.ruslan@gmail.com

Полеміка Іллі Мороховського із Мелетієм Смотрицьким навколо примату Папи Римського

Анотація

Мета. Розкрити зміст полеміки унійного богослова Іллі Мороховського із Мелетієм Смотрицьким у творі “Paregoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemaney Cerkwie Świętey Wschodniey zmyślonego Theophila Ortologa” навколо питання примату Папи Римського.

Методи. У дослідженні застосовано історико-культурний, герменевтичний, порівняльний методи.

Висновки. Полемічний доробок Іллі Мороховського виявляє вагомe значення питання примату Папи Римського у релігійній суперечці в Речі Посполитій наприкінці XVI – першої половини XVII ст. У статті розкрито відмінні способи інтерпретації історичних постатей, подій, правил церковних соборів унійним богословом Іллею Мороховським і апологетом православної церкви Мелетієм Смотрицьким. Досліджено міжкультурний діалог католиків, уніатів із православними теологами в Речі Посполитій, який відтворено у полемічних текстах української, польської літератур. Встановлено аргументаційні джерел автора, способи переконання супротивника, методи тлумачення Святого Письма.

Ключові слова: Берестейська унія, примат Папи Римського, Київська митрополія, полемічне письменство.

Вступ

Тексти української полемічної літератури XVI–XVII ст. розкривають світоглядний діалог, який відбувався між католиками, уніатами, православними богословами в Речі Посполитій. Інтеркультурна комунікація православних і католицьких теологів була наслідком поліконфесійності Речі Посполитої, складного становища Східної церкви. Ілля Мороховський увійшов в історію української культури як автор творів з історії християнства (Estreicher, 1908, pp. 563-564; Wagilewicz, 1996, p. 152). Він був першим учнем Грецької колегії в Римі з України; ви-

конував обов'язки секретаря короля Речі Посполитої Зигмунта III; допомагав митрополиту Іпатію Потію утверджувати Берестейську унію (Bienkowski, 1976, pp. 777-778). Книги Іллі Мороховського деталізують питання релігійної суперечки поберестейської доби: обрядові відмінності, Filioque, примат Папи Римського, інтерпретація постанов вселенських соборів (Morochoowski, 1622).

Мета: Розкрити міркування Іллі Мороховського щодо примату Папи Римського у творі “Paregoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemaney Cerkwie Świętey Wschodniey zmyślonego Theophila Ortologa”, який був відповіддю на “Тренос” Мелетія Смотрицького (Ortholog, 1610).

Методи: Розбір твору Іллі Мороховського ґрунтується на історико-культурному, герменевтичному методах дослідження.

Обґрунтування примату Папи Римського

У доведенні Іллі Мороховського примату Папи Римського присутнє місце займають міркування щодо поставлення апостола Петра главою церкви Ісусом Христом, які знаходимо у творі “Paregoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemaney Cerkwie Świętey Wschodniey zmyślonego Theophila Ortologa”. Переконанню читача слугували твердження автора про прийняття цієї тези багатьма отцями церкви. Персвазивність тексту у виразнювали критика богословом Мелетія Смотрицького, вказівка читачеві на незнання опонентом постанов вселенських церковних соборів, називання його “великим неуком”, “непевним юристом”, “проклятим потомком Хама” (Morochoowski, 1612, pp. 71-74).

Міркуючи над служінням церкви, Ілля Мороховський висловив думку про те, що апостола Петра було поставлено Ісусом Христом “вселенським пастирем” (Morochoowski, 1612, p. 69) для вирішення питань, з якими могли зіштовхнутися громади християн упродовж земного віку. Автор пояснював необхідність передачі влади апостола Петра його наступникам відповідно до здійснення єпископських хіротоній тим, що “зіпсутість”, “затвердіння” людини XVII ст. потребували більше настанов ніж у час перших християн, сповнений, за уявленням богослова, пошанування Бога (Morochoowski, 1612, p. 70). Церква, писав полеміст, повинна завжди бути єдиною, об'єднуватися навколо влади, подібно єдності міст Речі Посполитої, інших державних утворень “K temu

із Церкiew Boża ma być zawsze iedną, y nigdy nieodmienną, przetoż też w sposobie rządu odmiany żadney mieć niemoże, czym samym iedność miast, Rzeczypospolitey, y wszelakiego zgromadzenia, stoi” (Morochowski, 1612, p. 70). Обґрунтування верховенства влади апостола Петра і його наступників у вселенській церкві, твердив Ілля Мороховський, знаходимо у творах Іоанна Золотоустого, постановках 630-ти святих отців Четвертого Вселенського Собору у Халкидоні, котрі називали єпископа Риму Леона “главою”, “хранителем Спасителевого виноградника” (Morochowski, 1612, pp. 70-71). Автор зауважив читачеві неточність опонента у використанні титулу Папи Римського “намісник Бога на землі”, що дало йому можливість невмотивовано вести суперечку із унійними богословами. Так, Мелетій Смотрицький у “Треносі” критикував католиків за титулування єпископа Риму “наступник Христа” (Ortholog, 1610, p. 53). Проте, твердив Ілля Мороховський, в папській термінології ця назва не застосовувалася. Натомість, писав богослов, Папі Римському належав титул “намісник Христа”, “наступник апостола Петра”, у яких помилився автор “Треносу”: “Bowiem tego żaden nietwierdzi aby Papieżowie byli successorami Chrystusowemi, ale tylko namiestnikami iego. Poniewasz successia bywa, albo przez śmierć przyrodzoną, albo ciulem, to iest gdy kogo z wrzędu złożywszy, drugiego na to miejsce stanowią, albo gdy kto dobrowolnie drugiemu wstępuje. A iż Pan Chrystus na wieki żyie, y Cerkwі swoiey iest wstawiczym [ale nie widowym] Pasterzem, nauwyższym kapłanem: przeto successora mieć niemoże” (Morochowski, 1612, p. 72). Ілля Мороховський обґрунтував правильність визначення титулу „намісник Христа” щодо Папи Римського працями Теофілакта, Василя Великого, Іоанна Золотоустого, Августина, протиставивши їм Теофіла Ортолога. Для доведення свого міркування полеміст послуговувався стилістичними можливостями ампліфікації, риторичного запитання, які надавали його мовленню переконливості (Morochowski, 1612, p. 72).

Мелетій Смотрицький уважав обґрунтування уніатів примату Папи Римського у вселенській церкві такими, що зневажають велич Христа. На думку православного богослова, опоненти надавали апостолу Петру, єпископам Риму атрибути Бога, що було помилкою і слугувало доказом відступу католиків від християнського вчення (Morochowski, 1612, p. 43). Ілля Мороховський у відповіді на це твердження покликався на твори єпископа Нікомедії Теофілакта, настоятеля ізраїльського монасти-

ря Євтимія, Іоанна Золотоустого, Ієроніма Стридонського, святого Хіларія, Василя Великого. Висловлювання архієпископа Кесарії Каппадокійської про те, що Христос, будучи світлом, священиком, твердинею, дарував ці ознаки святості своїм послідовникам, Ілля Мороховський навів у творі (Morochowski, 1612, p. 43). Цитування автором учителів Східної і Західної церков покликане було переконати читача у тому, що уніати у своїх судженнях спиралися на достовірні джерела. Натомість покликання Мелетія Смотрицького на працю архієпископа Тессалоніків Миколи Кавасила полеміст уважав недовідним у полеміці щодо прима-ту Папи Римського. Ілля Мороховський не погоджувався із твердженням візантійського богослова XIV ст. про те, що владу Папі Римському у вселенській церкві було надано людьми, а не Богом, через що він повинен прислухатися до церковних ієрархів. Для того, щоб сформува-ти у читачів недовіру до міркувань Миколи Кавасила, полеміці з яким було приділено один із розділів твору (Morochowski, 1612, p. 46-69), Ілля Мороховський увів розповідь про суб'єктивну канонізацію в грецькій церкві. Так, полеміст, звернувшись до тверджень грека Мануїла Калеки, твердив, що греки зараховували до лика святих богословів, котрі не були благочестивими, але виступали проти влади Папи Римського (Morochowski, 1612, p. 45). Ілля Мороховський протиставив міркуван-ням Миколи Кавасила твори архієпископа Тессалоніків XII ст. Василя Охридського (Morochowski, 1612, p. 47).

Тлумачення Мелетія Смотрицького історії відречення апостолом Петром Ісуса Христа, опис якої вміщено в усіх чотирьох Євангеліях, викликало у Іллі Мороховського гнівне обурення, що виявлялося у творенні перифразів, використанні стилістично забарвленої лексики. Зокрема, назвавши Мелетія Смотрицького “Phliarolog”, “Matheolog” (Morochowski, 1612, p. 76) автор експресивно висловлював оцінне судження його міркуванням. Ілля Мороховський не погоджувався із тим, що Мелетій Смотрицький пов'язував відступ апостола Петра із його гордістю (Ortholog, 1610, p. 55), через яку Бог допустив йому впасти для подолання цієї духовної недуги. Слова “зарозумілий”, “марнославний”, якими Мелетій Смотрицький оха-рактеризував стан апостола Петра до падіння, Ілля Мороховський уважав “святотатством”, яке могли висловити “уципливий язик нечестивої люди-ни”, “розпусні уста” (Morochowski, 1612, p. 74). Покликаючись на виступ апостола Павла перед синедріоном, розповідь про який знаходимо у книзі

“Діяння святих апостолів” (Biblia, 2004, p. 1251), Ілля Мороховський зауважив читачеві те, що Мелетій Смотрицький, на відміну від “апостола народів”, злословив владу – церковного ієрарха, поставленого Богом. На думку богослова, Мелетій Смотрицький для того, щоб заперечити першість апостола Петра над іншими учнями Ісуса Христа, зігнував Святе Письмо, твори отців церкви, важливі фрагменти гомілії Іоанна Золотоустого, взяту в основу свого доведення. Полеміст критикував опонента за поставлення в центр формування образу апостола Петра читачеві, якого Теофіл Ортолог називав “сином”, звернувшись від імені “Матері-Церкви”, його відречення. Натомість, писав автор, Мелетій Смотрицький уважав другорядними фрагменти Євангелія, в яких Ісус Христос вирізняв Кифу з-поміж інших апостолів, як от: “Paś owce moie”, “Jam prosił Piertrze aby nie ustawała wiara twoja”, “Tobie dam klucze”, “Nawrocony potwierdzay braci” у “Powiedzcie uczniom у Piotrowi” (Morochowski, 1612, p. 75). Ілля Мороховський, покликаючись до гомілії святого Григорія, міркувань “смирених” Теофілакта, Іоанна Золотоустого, на відміну від Мелетія Смотрицький тлумачив падіння апостола Петра не як спосіб виявлення і зцілення духовної недуги, а можливість, ставши “твердиною Божої церкви” після вознесіння Христового, набути милосердя до зруйнованої гріхом людини, слугувати їй прикладом навернення і не впадати у відчай: “Aby był dobrym przykładem kąpiącym się grzechow swoich, ten ktory [według Theophilakta] po zaprzeniu swym odzierał znowu pierwszeństwo nad wszystkimi, у przelożenstwo po wszystkim świećie” (Morochowski, 1612, p. 76).

Полеміка навколо достатку і благочестя Папи Римського

У творі “Paregoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemaney Cerkwie Świętey Wschodniey zmyślonego Theophila Ortologa” знаходимо відповідь Іллі Мороховського на критику Мелетія Смотрицького достатку Папи Римського. Автор присвятив обґрунтуванню матеріального достатку католицької церкви окремий розділ твору: “O doczesnym pokoju kościoła świętego, у ozdobie, z osobliwego przeyrzenia Bożego zrzadzoney” (Morochowski, 1612, pp. 81-91). Мелетій Смотрицький як і інші православні полемісти вважав розкіш Ватиканського двору ознакою відступу Західної церкви від християнства. Для богослова було не-

прийнятним єпископам Риму, котрі називали себе наступниками апостола Петра, відмовитися від його служіння, яке він проводив у вбогості і переслідуваннях: “Piotr prawī, Apostol niegdy vbogi, chudy, z struchlały, płaszczykiem rybackim przyodżiany: a successorowie iego teraz od złota, pereł, kamieni drogich, lśnącymi się szatami przyodżiani?” (Morochowski, 1612, p. 81). Інтерпретація Іллею Мороховським достатку як вияв Божого благословення вказує на присутність елементів герменевтики іудаїзму в богослів’ї католиків. Пригадаймо здивування апостолів від слів Ісуса Христа: “як важко тим, що мають багатство, увійти в Царство Боже” (Biblia, 2004, p. 1105; p. 1176). Його учні, які зростали в іудейській традиції, розуміли багатство і неміч людини в контексті Божого благословення за добрі вчинки і прокляття за гріхи. Подібно цьому уніати, які наслідували католицьке віровчення, тлумачили достаток Західної церкви і зруйнування Царгороду, доклавши зусиль для приєднання Київської митрополії до багатих, учених, а отже, як вони міркували, благословенних латинників.

Ілля Мороховський пов’язував ці закиди Мелетія Смотрицького із злістю, задрістю, описані пророком Давидом у Книзі Псалмів (Biblia, 2004, p. 626). Полеміст висловив думку, що засліплення ересю стало на заваді об’єктивному сприйняттю дійсності його супротивником. Через це, писав Ілля Мороховський, автор “Треносу” не міг дивитися на “яскраву оздобу святого Костелу”, твердив про зростання віри християн від переслідувань, як це було за часів імператорів Нерона, Юліана Відступника (Morochowski, 1612, p. 81). Автор пояснював розквіт Ватикану виконанням пророцтва Ісаї про майбутню славу Єрусалиму, яке Ілля Мороховський тлумачив у контексті історії християнської церкви: “Bowiem zapomniiał, iako Pan Bog przez Proroka obiecał Kościołowi swemu dać nagrodę za ono przesladowanie y utrapienie. Wystawię cie prawī, na rychę wiekow, y na wesele od pokolenia do pokolenia, albo według textu Hebreyskiego. Vczynię cie wtelmożną y wesolą wiecznie, y będziesz ssać mleko narodow, a piersiami krolewskimi karmiona będziesz [Isa. 60]” (Morochowski, 1612, p. 81). Переслідування християн до царювання Костянтина Великого, про яке писав Мелетій Смотрицький, богослов інтерпретував як Божий промисел для того, щоб виявити світу правдивість християнського вчення, безсилля тиранів перед ним. Розвиваючи міркування над „домобудівництвом спасіння лю-

дини”, Ілля Мороховський спостеріг Божу мудрість у тому, що погордженого, вбогого апостола Петра шанували імператори (Morochowski, 1612, pp. 81-82).

Мелетій Смотрицький, покликаючись на історичні праці опонентів примату Папи Римського, порушив у “Треносі” питання надуживання влади єпископів Римської кафедри. Богослов убачав небезпеку в ідеї підпорядкування Папі Римському інших церковних ієрархів. Це, на його думку, спричинило духовне поневолення людей, що було гіршим, ніж експансія Візантії Османською імперією (Franko, 1981, p. 93). Таким чином, Мелетій Смотрицький надавав перевагу духовній свободі людині перед дочасними утисками, які не перешкоджали наслідувати Царство Небесне: “Iż ten ciało, y dobra doczesne tylko zniewolił: a Papież przy tych doczesnych y dusze zniewala, Ewanielską naukę zagasza, wewnętrzne dobra zatłumia, cnoty wniewolą zaciąga” (Ortholog, 1610, p. 49).

Ілля Мороховський відповів на критику Мелетія Смотрицького благочестя єпископів Риму в розділі “Dowod iż grzechy y występki w dobrych obyczaiach niektórych Papieżow nie wążą dostoiności, y władzy ich” (Morochowski, 1612, p. 91-115). Полеміст зауважив читачеві те, що розповідь Мелетія Смотрицького про переступи Римських пап ґрунтувалася на еретичних книгах, через що він охарактеризував “Тренос” “ущипливим паквілем” (Morochowski, 1612, p. 91), “ганебним скриптом” (Morochowski, 1612, p. 99), написаним “Phlarologom” (Morochowski, 1612, p. 101). Ілля Мороховський порівнював покликання Мелетія Смотрицького у своєму викладі на вибранні міркування Бернарда Клервоського із лукавими “тенетами”, поставленими для зловлення мудрої людини. Французький монах, писав Ілля Мороховський, дійсно критикував пап Римських, проте робив це з метою виправлення їх відступів. На його думку, слова Бернарда Клервоського, наведені автором “Треносу”, читачеві необхідно розглядати у широкому контексті. Об’єктивності твердженням Іллі Мороховського надавало визнання недосконалостей єпископів Риму, через які, на його думку, *Sedes Apostolica* не втратила Божі обітници, першість у церкві (Morochowski, 1612, p. 91-92). Думку богослова аргументували проведення паралелей між папами Римськими і законовчителями у юдеїв, цитати із творів Іоанна Золотоустого, Августина Блаженного. Настанову Ісуса Христа ізраїльтянам слухати книжників і фарисеїв, не дивлячись на те, що більшість з них не виконували Закон (Biblia, 2004, p. 1110), Ілля

Мороховський інтерпретував у контексті відносин єпископів Риму та християн. Порівнюючи служіння юдейських учителів Закону із папами Римськими, богослов висловив думку, що католики не повинні погорджувати єпископами Риму через їхню недосконалість, оскільки вони поставлені “вікаріями Христа” (Morochowski, 1612, p. 92). Ілля Мороховський уважав єпископів Риму інструментами Бога, що виконували Його волю, не залежно від їхньої думки. Полеміст обґрунтував це судження прикладами із книг Старого і Нового Завітів. Так, Ілля Мороховський відсилав читача до Четвертої книги П’ятикнижжя – Книги Чисел, у якій знаходимо розповідь про Валаама з міста Пефор, котрий був покликаний моавським царем Валаком для того, щоб проклясти ізраїльтян, проте, побачивши народ Божий – Ізраїля, тричі благословив його за волею Господньою (Biblia, 2004, pp. 163-166). Вмотивуванню думки богослова слугували розповіді про книжників за царя Ірода, а також юдейського первосвященика Каяфу, про якого Ілля Мороховський відгукувався негативно. Книжники, писав полеміст, попри кризу духовності, володіли знаннями, де мав народитися “Спаситель”, а Каяфа, який судив Ісуса Христа, пророкував про його смерть (Morochowski, 1612, p. 93). Відштовхуючись від цього, Ілля Мороховський підсумував, що Дух Божий перебував на папах Римських, не залежно від їхньої людської недосконалості (Morochowski, 1612, p. 93). На думку полеміста, об’єктивність висловлених міркувань доводив приклад Папи Римського Вігілья (537–555 pp). Автор подав у творі розповідь про участь Вігілья у зміщенні Папи Римського Сильверія, поставлення його на Римську кафедру візантійськими імператорами для того, щоб пом’якшити рішення Халкидонського собору (451 p.) у питанні монофізитства, повернути у спілкування церкви Константинопольського патріарха Анфіма, скиненого Папою Римським Агапітом I. Проте, писав Ілля Мороховський, Папа Римській Вігільй, подібно ізраїльському царю Саулу, що був ведений Духом Святим, виступив проти вчення про єдину (божественну) природу Ісуса Христа, за що його було побито палицями (Morochowski, 1612, p. 94). Ілля Мороховський висловив читачеві думку, що наведене ним обґрунтування примату єпископів Риму, яке ґрунтувалося на книгах Старого і Нового Завітів, працях істориків церкви, переважало “беззмістовні і незначні докази” (Morochowski, 1612, p. 94) Мелетія Смотрицького, зібрані з віршів світських пись-

менників. Переконливості твердженню полеміста надавало застосування художнього прийому іронії, яким він критикував звертання автора “Треносу” до творів Франческо Петрарки, відомого викриттям моральних вад Риму, названого поетом “новим Вавилоном”: “Nie z słowa Bożego, ani z pisma oycow świętych, ale z bańniey, y piosnek poetow świeckich, o tak poważney rzeczy wzięte. Szkoda żeś przy Petrarsze y innych, Danta y Vocacyusza nie przywiódł: lecz zaiste y tenći mało iest ku pomocy” (Morochoowski, 1612, p. 94). Ілля Мороховський визнавав те, що Франческо Петрарка критикував у творах єпископів Риму. Проте, зауважив полеміст, італійський поет не заперечував першості Риму, про що дізнаємося із його листів до секретаря Папи Римського Франциска Бруна. Натомість, Ілля Мороховський критикував Мелетія Смотрицького за вибірковість прочитання творів іншого італійського поета, представника християнського гуманізму Баттіста Мантуанського. Суб’єктивність Мелетія Смотрицького у розкритті міркувань поета щодо відступів пап Римських від біблійних заповідей, на думку Іллі Мороховського, полягала в тому, що православний богослов не розповів читачеві те, що Баттіста Мантуанський звертався до Папи Римського Лева I як до “отця і опікуна всіх християн” з проханням їх урятувати (Morochoowski, 1612, p. 95). На цій підставі Ілля Мороховський зробив висновок, що Теофіл Ортолог, занурившись у викриття моральних вад єпископів Риму, не зважав на їхні добрі вчинки, через що його судження були односторонніми (Morochoowski, 1612, p. 95).

Ілля Мороховський у відповідь на критику благочестя єпископів Риму Мелетієм Смотрицьким порушив питання священницької доброчесності Константинопольських патріархів. Полеміст, покликаючись на спостереження сановника Константинопольського патріархату, вченого, переписувача грецьких рукописів Феодосія Зігомали щодо стану церковного життя православного населення у Візантії у XVI ст., надруковані у книзі Мартіна Крузія “Turco-Graecia” (1584 р.), заперечив твердження Мелетія Смотрицького про те, що Константинополь став “новим Римом і новим Сіоном”, назвавши столицю патріархів Східної церкви “ноюю Содомою і новим Вавилоном”. Завдяки застосуванню художнього прийому антитези Іллі Мороховському вдавалося нівелювати переконливість міркування Мелетія Смотрицького. Зауважимо

суб'єктивність висновків Іллі Мороховського, оскільки наведений фрагмент праці Феодосія Зігомали фіксував кризу духовності християн, яка була наслідком завоювання османами Візантії: “Stąd byś poznał że teraz iest prze obrzydliwość spraw swoich, y niedowiarstwa nową Sodomą, y nowym Babilonem, oczym tak Zigomała Greczyn pisze: “Adeo inquit hic res Christiana prostrata iacet: ut illi, qui Christianorum nomen gerunt, huius vim proffus abne gauerint” (Morochowski, 1612, p. 95). Ілля Мороховський уважав прикладом порушень християнських цінностей на Константинопольській кафедрі діяльність патріархів Теофілакта і Никифора. Спираючись на історичні відомості, які подали візантійські історики Курополат (Іоанн Скилиця), Никифор Грегорас, працю Мартіна Крузія “Turco-Graecia”, полеміст подав у творі розповідь про відсторонення від управління Східною церквою патріарха Трифона у 931 р. імператором Романом I Лакапіном і поставлення архієпископом свого сина Теофілакта, затвердженого Папою Римським Іоанном XI у 932 р., розповів про випадки купівлі церковних санів в історії Східної церкви. Деталізуючи читачеві відступи Константинопольських патріархів від християнського вчення, Ілля Мороховський висловив думку, що в Римі знаходимо більше благочестивих священнослужителів ніж у Константинополі (Morochowski, 1612, p. 96). Богослов пояснював ці недосконалості церковних ієрархів наслідкуванням гріховного стану людини, виявом її духовної смерті через втрату Бога. Він підштовхував Мелетія Смотрицького міркувати не тільки над неміччю пап Римських, але й побачити свої гріхи, зауваживши те, що навіть біблійний пророк Давид, автор Книги Псалмів, усвідомлював власну гріховність: “Хто зрозуміє гріхи свої? І від тайних моїх очисти мене” (Morochowski, 1612, p. 96). Ці міркування Іллі Мороховського увиразнювала змодельована відповідь Папи Римського автору “Треносу”. Так, єпископ Риму, спираючись на твори Августина Блаженного, зауважив в уявному діалозі із Мелетієм Смотрицьким недосконалість дому Ноя: серед восьми осіб, які ввійшли до ковчега, один виявився зарозумільцем; Авраама: змушений був прогнати Агар і сина Ізмаїла; Ісаака: син Ізмаїл продав первородство Якову, Давида: Амнон осквернив єдинокровну сестру Тамару; учнів Ісуса Христа: один з них був відступником (Morochowski, 1612, p. 97).

Ілля Мороховський надавав морально-етичним відступам архієпископів Західної церкви, на розкритті яких зосередився Мелетій Смотрицький, другорядне значення. Він уважав, що здобуття латинниками внутрішніх і зовнішніх чеснот нівелювали цю проблематику, яка мала місце як у Західній так і Східній церкві. Полеміст зауважив читачеві духовне зростання католиків, благочестивість яких він художньо порівнював із вогнем, що “освітлює і зігріває поверхню землі” (Mogochowski, 1612, pp. 97-98). Деталізація Іллею Мороховським будівництва церков, монастирів, облаштування лікарень і створення семінарій указує на те, що автор був зворушений зовнішньою діяльністю Західної церкви. Із твору дізнаємося, що ці діла латинників богослов уважав посутнім доказом істинності їхнього віровчення (Mogochowski, 1612, p. 98). У контексті заснування навчальних закладів для духовенства Папою Римським Григорієм XIII Ілля Мороховський розповів читачеві про утворення Грецької колегії, збудування церкви святого Афанасія для підготовки служителів на території православної віровизнання, які він уважав неосвіченими (Mogochowski, 1612, p. 98). На думку богослова, Грецька колегія своїм науковим потенціалом не поступалася Германській колегії, в якій навчалися вищі верстви німецького суспільства. Богослов називав Грецьку колегію “новими Афінами”, учні якої здобували знання і християнські чесноти. Автор у своїй розповіді звертав увагу читачів на те, що в Римі було створено умови для проведення літургії православної церкви грецькою мовою. Таке ставлення Папи Римського Григорія XIII до Східної церкви полеміст пов’язував із тим, що він виявив милосердя до греків як “вселенський отець” (Mogochowski, 1612, p. 98). Спираючись на відомості про утворення Грецької колегії в Римі, які знаходимо у протонотарія Константинопольського патріарха Феодосія Зігомали, Ілля Мороховський заперечив твердження Мелетія Смотрицького про те, що Папа Римський поневолив греків більше ніж османський султан (Mogochowski, 1612, p. 99). Ілля Мороховський протиставляв підтримці Папи Римського Григорія XIII переслідування католиків Константинопольським патріархом Михайлом I Керуларієм, повстання проти латинян у Константинополі, яке відбулося після смерті візантійського імператора Олексія II Комніна (Mogochowski, 1612, p. 100).

Ілля Мороховський уважав важливою ознакою внутрішнього зміцнення Західної церкви стан чернецтва. Він висловив читачеві своє

захоплення діяльністю католицьких орденів у Європі, відзначивши здобуття ними таких чеснот як вбогість, послух, збереження заповідей. Полеміст порівнював чернечі ордени із вишикуваними полками військ, якого боявся невидимий світ противників християнства. Пієтет богослова до католицьких орденів висловлювали застосування звертань, які знаходимо у книзі “Пісні пісень Соломона” (Biblia, 2004, р. 673), проведення паралелей із оздобленим золотом і коштовним камінням Єрусалимом (Mogochowski, 1612, р. 100). Ілля Мороховський твердив, що військо ченців незмінно поповнювалося новими полками, які збільшували на небі число християнських мучеників. Богослов протиставляв активній місіонерській, освітній, соціальній діяльності францисканського, домініканського орденів, Товариства Ісуса, православне усамітнення, яке зосереджувалося на спасінні своєї душі (Mogochowski, 1612, р. 101). Богослов у розповіді про Чин Товариства Ісуса, заснований Ігнатієм Лойолою у 1534 р., критикував автора “Треносу” за називання єзуїтів “ezawitami”, “wyzuitami” (Ortholog, 1610, pp. 76-77). Ілля Мороховський не погоджувався із твердженням Мелетія Смотрицького про те, що єзуїти в Речі Посполитій ошукували вдів, відбирали маєтки у сиріт. Він пояснював наведення цих відомостей автором “Треносу” слідуванням помилковому вченню, “проклятою заздрістю”, зумовлену неможливістю досягнути подібного благочестя єзуїтів. Підтвердженням правоти Іллі Мороховського слугувала ілюстрація занепаду Східної церкви, залишені православні монастирі. Богослов уважав причиною складного становище православ’я розірвання церковної єдності з католиками, на якому повинен був зосередити свій плач автор “Треносу”. Він дорікав православній спільноті за діалог із протестантами, підкресливши його суперечність (Mogochowski, 1612, р. 103).

Висновки

Таким чином, український богослов, автор польськомовних книг релігійного змісту, Ілля Мороховський репрезентував думку католицької церкви щодо примату Папи Римського православним богословам в Україні. На його думку, єпископи Риму були наступниками апостола Петра, найвищими служителями у церковній ієрархії, з чим не погоджувався Мелетій Смотрицький. Порівняння інтерпретацій Іллі Мороховського та Мелетія Смотрицького іс-

торії відречення апостола Петра, яку вміщено в Євангеліях, деталізувало світоглядну відмінність богословів, значення якої на творення полемічних текстів необхідно дослідити.

References

Biblia. Knygy Sviashchennogo Pysannia Starogo ta Novogo Zavitu. (2004). Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Cerkvy Kyivskogo Patriarhatu. (in Ukrainian).

Bieńkowski, L. (1976). *Morochowski Elias. Polski Słownik Biograficzny.* Warszawa-Wrocław-Kraków: PAN. Vol. XXI.: 1. Zeszyt. 88, pp. 777-778.

Estreicher, K. (1908). *Bibliografia Polska.* Kraków. Cz. III. T. XI.

Franko, I. (1981). *Zibrannia tvoriv u pjatdesiaty tomah.* Kyiv. Vol.30. (in Ukrainian).

Morochowski, H. (1612). *Paregoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemaney Cerkwie Świętey Wschodniey zmyślonego Theophila Ortologa.* Kraków.

Morochowski, H. (1622). *Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckey od Kościoła Rzymskiego, y kto był tego przyczyną.* Zamość.

Ortholog, T. (1610). *Threnos to iest lament iedyney ś. Powszechney apostołskiej wschodniey Cerkwie, z objaśnieniem dogmat wiary.* Wilno.

Wągilewicz, D. (1996). *Pisarze polscy rusini.* Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy.

Liudmyla Odynetska

National Pedagogical Dragomanov University

Ukraine, Kyiv

l_magdalena@ukr.net

Conceptual metaphor of Ukrainian journalistic discourse

Abstract

This article is devoted to the study of the functioning through conceptual metaphor in journalistic discourse in the early 21st century. Metaphor is one of the most powerful instruments of knowledge, conceptualizing and categorizing of reality.

Purpose. The purpose of the study is to identify pragmatic communicative and cognitive specifics conceptual metaphor in the journalistic discourse of the early 21st century.

Methods include: method metaphorical modeling of conceptual metaphor; method of linguistic description; method of conceptual analysis.

Results. The article examined and described pragmatic communicative and cognitive specific of conceptual metaphor in Ukrainian journalistic discourse. There were characterized different types of metaphors that operate in the language of political communication. Much attention is paid to the metaphor with conceptual sphere of nature. With their help journalists/reporters portray social and political life of the country. There were characterized different types of metaphors of nature, metaphors of natural disasters, water and land; fitomorphic and zoomorphic metaphors.

Keywords: metaphor, conceptual metaphor, conceptualization, cognitive linguistics, nature of metaphors, journalistic discourse, political communication.

Introduction

Metaphor is an important element of Ukrainian journalistic discourse, it pierces through political communication. Therefore, the topicality of the study of metaphor in political communication is justified by the desire for knowledge and understanding of metaphorical content, especially thinking, both individual and society as a whole.

Purpose of research is to find out communicative pragmatic and cognitive specificity of conceptual metaphor in journalistic discourse plug of early 21 century.

Methods of research are: method of metaphorical modeling (used

for formal and simplified representation of the basic metaphors, learning processes on the basis of creating original metaphors, studying is based on creating original metaphors, guidelines and methods of deployment of metaphorical models); method of linguistic description (method of cognitive research and to study the phenomena of language as a linguistic object); conceptual analysis method (used to establish information structures of consciousness).

The phenomenon of metaphor is the subject of research of many Ukrainian linguists, including O. Potebnya and O. Taranenko, S. Ermolenko V. Vovk and others. In modern science metaphor study mainly on the material of literature (T. Eshchenko, L. Kravets', T. Matveeva, A. Tishchenko). In some writings revealed the role of metaphor in scientific text (G. Diadiura, N. Zelinska, N. Nypyvoda). In journalistic discourse metaphor studied A. Baranov, H. Datsyshyn, L. Pavlyuk, A. Ponomariv, G. Pocheptsov V. Rizun, N. Solodovnikova, I. Filatenko A. Chudinov, focusing on political topics.

Journalistic discourse

The main purpose of journalistic discourse is the effect on the reader, the formation of his political thought, which is achieved by using cognitive, pragmatic and communicative potential of metaphor, which is a way of thinking and presents a wealth of material for language comprehension and cognitive linguistic picture of the world. In modern cognitive science it is called as one of the main mental operations as a way of understanding and categorizing reality (Budaev, 2007, p, 16). The phenomenon of metaphor ensures the integrity and coherence of the text, giving it a certain aesthetic and expressive.

The texts of journalistic discourse are characterizes by their communicative-pragmatic orientation, based on not only informative, but also on the social and psychological impact on the audience. And one of the most important functions of journalistic discourse is a function of influence. With the help of the media by political and ideological impact on the audience, the formation of public opinion (Mats'ko, 2003, p. 272). The texts of discourse not only reflect the stereotypes of mass consciousness, and form some tastes, priorities in life. Because the language of journalistic discourse enormous layers transmitted cultural knowledge as a form of

social inheritance. Consequently, the task of texts of journalistic discourse is the impact on human consciousness and the formation of public opinion using metaphors.

The conceptual metaphor and its variations

However, modern media is less focused on public and social services, instead of satisfying the interests of certain business or political circles. The multiparty system ensures that metaphor becomes a tool of influence during the election campaign. Great potential in this regard reveals a conceptual metaphor that is resistant fixed in the linguistic and cultural traditions of the ethnic group, and hence the thinking of people, using a concept of the sign denoting other, providing marked with understanding the essence similar to denote (Kravets', 2012, p. 43).

Among the large number of metaphor in modern linguistics metaphor popular is the division of words belonging to certain semantic groups:

1. Anthropomorphic metaphor, the center of which is man.

Varieties anthropomorphic metaphor are sotsiomorphic (it simulates the world by similarity to various spheres of social life); military (metaphors that depicts reality similar to the war). There are criminal law, religious-mythological, trade-economic, socio-economic structure, scientific, educational, family-oriented metaphors.

2. Metaphors of nature donor areas of which is structure of knowledge of nature's conceptual sphere, such as animals, plants.

3. Artifacts, which include metaphors from donor areas of cognitive structures of knowledge conceptual objects (Kravets', 2012, pp. 126-163).

Thus, the conceptual metaphor is stable and fixed phenomenon in the traditions of language. It enables people to express their views and thinking.

Metaphors with conceptual sphere of nature

Nature of metaphors are those in which donors areas have the structure of knowledge of the conceptual sphere of nature (animals, plants, natural phenomena) (Kravets', 2012, p. 137). Often, social and political processes associated with nature, animals or plants. This frequency is due to the fact that the conceptualization of knowledge traditionally considered the natural world of nature, where man feels an integral part of it (Chudinov, 2001, p. 66).

Metaphors are natural phenomena of nature. Tsunami, earthquake or snow avalanches are designed in socio-political events – political disasters, elections, revolutions, economic crises, wars. Often there is a metaphorical image of the tsunami that journalists associated with disasters, political conflicts and instability of the political situation in Ukraine: *Президентські вибори, які насуваються на країну з невідворотністю цунамі – це стихійне лихо, яке треба пережити* (ZHU, 2009, No. 3); *Адже незабаром – цунамі президентських виборів* (ZHU, 2009, No. 3); *«Проковтнула» неконституційне повернення до Конституції 1996 р., цунаміподібну корупцію, проігнорувала появу й розмноження «тушок» у парламенті, на порушення під час парламентських виборів-2012 реагувала досить мляво* (DT, 2014, No. 3). In journalistic discourse there are images of avalanches or shower to show a huge amount of mass or something: *Даруйте за порівняння, але законодавчий процес в Україні нині нагадує снігову лавину* (ZHU, 2001, No. 1); *Цікаво, що, незважаючи на свою “космічну” сутність і зливу критики на його адресу, – корупційні скандали, звинувачення в наркоманії тощо, – Черновецький свого електорату не розгубив* (ZHU, 2008, No. 5); *Варто лише пригадати, як палко обіцяли мало не інвестиційної “зливи” члени команди Віктора Ющенка, після його інавгурації* (ZHU, 2007, No. 2-3). Metaphor mist publicists to use for image fuzziness and lack of transparency of political views or actions: *Нинішнє політичне життя – це такий собі туман, в якому непросто розібратися* (ZHU, 2004, No. 10). *Адже західна Україна – післявоєнна. Вона багато років була під Польщею, і численні історичні буревії, що проходили через цей регіон, не могли не позначитися на світогляді його жителів* (ZHU, 2008, No. 1); *Як стверджують політологи, урагану революції не буде, хай не лякає влада людей насильницькими методами опозиції* (ZHU, 2002, No. 10).

An important donor area of metaphorical projections in Ukrainian journalistic discourse is water. This cognitive structure is formed based on the archetype of the water as the primary element of the world, beginning around (Kravets', 2012, p. 152). Journalists use the names of natural ponds or water features for image variability, volatility and instability of political or economic processes: *Намул у річищах фінансових потоків* (ZHU, 2001, No. 12); *А також про фантазії про річки приватних інвестицій з офшорів, куди росіяни вивели від Батьківщини свої активи і які повернуть назад*

(в ОЕЗ Крим) (DT, 2004, No. 16); *Спробуймо нині абстрагуватися від каламутних потоків, що ллються на нас із більшості телеканалів та друкованих видань* (DT, 2004, No. 44). River, stream are creek symbols of movement, dynamism, constant variability of political and economic processes. In the language of Ukrainian journalistic discourse journalists often show unrestrained human image via the sea: *Багатьом це було не зовсім цікаво, а Ющенко все говорив і говорив, не відчуваючи настрою людського моря* (ZHU, 2003, No. 3). Turbulence, anxiety and rapidity of social and political life image associated with turbulence: *Я вже призвичаївся до думки, що життя – це вир: із нього не вирвешся, але водночас у ньому й цікаво, бо знаходиш усе, чого прагне душа і розум* (ZHU, 2003, No. 7-8); *Усередині – вир пристрастей і жар дебатів.* (DT, 2007, No. 15).

One of the most important donor zones in Ukrainian journalistic discourse is land. During the metaphor of the donor area publicists used language signs to designate areas of land. The image of field end virgin – for great image vastness of political life, inexperienced politicians: *До того має дуже серйозно змінитися політичний ландшафт* (ZHU, 2004, No. 3-4); *Одне слово, Севастополь – не пересічний кримський вигін для блідо-зеленкуватих жителів північних міст* (ZHU, 2004, No. 9); *Революція промчала по політичній ниві, наче смерч, залишивши по собі пустку й випалену землю* (DT, 2014, No. 5); *Тож знаю, що існує податкове поле – допоки цілина* (ZHU, 2001, No. 1); *Утім, насправді реальна влада на півострові, як і раніше, належить російським військовим, а в надрах парламенту й уряду сидить чимала кількість прикомандированих «помічників» та «експертів»* (DT, 2014, No. 12).

Cognitive knowledge structure sphere plants in Ukrainian journalistic discourse is metaphorical projections donor areas such recipient conceptual policy areas. Metaphorical models of this type are rare: *Загалом розроблений та прийнятий 21 червня у Салоніках перший проект Конституції єдиної Європи є плодом дуже складного компромісу між прихильниками ідеї створення європейської федерації та ідеологами проекту побудови конфедеративної Європи* (ZHU, 2003, No. 10); *Серед нових політичних сил, паростки яких пробиваються крізь розламану бруку Хрещатика, є кілька кандидатур, однак жодна з них поки що не доросла до серйозних випробувань* (DT, 2014, No. 3). With fitomorphic terminology publicists portray social and political processes of 21 century.

Numerous groups are metaphors donor areas where animals are concepted such metaphors called zoomorphic. They are one of the most traditional areas of domestic political conceptual metaphors (Chudinov, 2001, p. 67). The properties are projected animals to humans. “Archetypes of animals suggest that there is a beast in the depths of the psyche of every person and the associated dangers. Accordingly, all primitive, low, that does not correspond to humanity, causing rejection and condemnation (Kravets’, 2012, p. 138). In journalism Ukrainian politicians are often associated with different animals in order to make the society show negativity or political or socio-political system in the country: *Лише під час недовгого правління Леоніда Кравчука президентська адміністрація не відіграла жодної відчутної ролі. Ніхто навіть не знав про те, що це за звір такий і чим він займається* (ZHU, 2009, No. 2). Politicians are portrayed as fools, comparing them with sheep, clumsy – with cows, sheep: **Політики – овечки**. *Повернімось до наших овечок* (ZHU, 2009, No. 3); *А це уже, даруйте, та священна корова демократії, яку безкарно турбувати нікому не дозволено* (ZHU, 2006, No. 1-4); *А взятися всерйоз за доїння «священних корів» (особливо з власного регіонального загону) влада, схоже, не наважиться* (DT, 2014, No. 1); *Мовчання “ягнят” – Луценка і Кириленка, які навіть не спромоглися у прямому ефірі перед усією країною захистити по-перше, даму, по-друге – соратницю, свідчить щонайменше про погане виховання і ситуативність цього троїстого союзу* (DT, 2007, No. 15). To show the antiquity, experience of politicians, journalists compare the dinosaurs, bison: *Коротше кажучи, за якихось чотири роки блок Тимошенко з “маленької, але гордої пташки” перетворився на величезного й зовсім не трав’яїдного динозавра – з маленькою зубастою голівкою, доволі мобільним тудубом* (ZHU, 2008, No. 12); *Загартовані у підкилимових баталіях зубри великої політики і молоді люди, що здобували перемогу на барикадах – хтозна, на чю користь виявляться ставки під час майбутніх парламентських виборів?* (ZH, 2005, No. 2-3).

Donor area of metaphors of cognitive structures of knowledge are birds. Images of birds based on archetypes. In journalistic discourse as political actors are associated with different birds image for rapine, fury, courage and even naivety: *У самому Білому домі точиться невидима громадськості боротьба за “вухо” президента між його радниками – “голубами”, на*

чолі з державним секретарем К. Пауеллом та “яструбами”, на чолі з міністром оборони Д. Рамсфельдом (ZHU, 2001, No. 10); Парламентське передгроззя або Про владних “яструбів” і політичних “курчат” (ZHU, 2002, No. 5); Ідеологічною основою всіх трансконтинентальних корпорацій є партія війни, чимало яструбів якої є у кожній державі (ZHU, 2002, No. 11); Проблема полягає у співвідношенні “голубів” і “яструбів” у протилежних політичних таборах. (ZHU, 2007, No. 2-3); Природно, кінцева мета кримських маневрів орлів Путіна не анексія і не «добровільне» повернення в лоно Росії Криму – такої війни світ не проковтне, а Росія не перетравить, навіть якщо дрібно покришить (DT, 2014, No. 6). Most zoomorphic metaphors are archetypal color and expressed a negative assessment of politicians or political figures. Metaphors of nature are productive enough in political communication.

Conclusions

So, Ukrainian journalistic discourse of the early 21st century. major donors and the most productive areas metaphors of nature are natural phenomena of nature, water, earth, animals and plants. In terms of journalists/reporters comprehend the recipient zone conceptual man and nature. Using the metaphor of political communication metaphors of nature can detect human and socio-political values. Most frequent metaphorical models formed in the cultural and historical development of the country and people in general.

References

- Budayev, E.V. (2007). *Stanovleniye kognitivnoy teorii metafory. [Formation of cognitive metaphor theory]*. Lingvokul'torologiya. [Cultural linguistics]. Ekaterinburg, Vol. 1. pp. 16-32. (in Russian).
- Chudinov, A.P. (2001). *Rossiya v metaficheskom zerkale: kognitivnoye issledovaniye politicheskoy metafory (1991–2000)*. [Russia in a metaphorical mirror: cognitive study of political metaphors (1991-2000)]. Ekaterinburg. Ural. gos. ped. un-t. (in Russian).
- DT (2000-2015). *Hazeta “Dzerkalo tyzhnya”*. [newspaper “Mirror of the week”].
- Kravets', L.V. (2012). *Dinamika metafori v ukrains'koy poezii dvadtsyatoho stolittya. [The dynamics of metaphor in Ukrainian poetry of the twentieth century. Monograph]*. Kyiv: Akademiya. (in Ukrainian).
- Mats'ko, L.I.; Sydorenko, O.M.; Mats'ko, O.M. (2003). *Stylistyka ukrayins'koyi movy. [The style of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Vyshcha shkola. (in Ukrainian).

Selivanova, O.O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediya*. [Modern Linguistics: terminology encyclopedia]. Poltava: Dovkillya-K. (in Ukrainian).

Selivanova, O.O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy*. [Modern Linguistics: trends and challenges]. Poltava: Dovkillya-K. (in Ukrainian).

Sulimenko, N.E. (2006). *Sovremennyy rus'kiy yazik. Slovo v kurse leksikologii: ucheb. Posobiye*. [Modern Russian language. Word in lexicology courses: textbook]. Moscow: Nauka: Flinga. (in Russian).

ZHU (2000-2015). *Zhurnal "Ukrayina"*. [magazine "Ukraine"].

Vita Osypchuk

National Pedagogical Dragomanov University

Ukraine, Kyiv

osypchuk_v@ukr.net

Parametric adjectives as verbal semantics of the class in the poetic broadcasts of the authors of the New York group

Abstract

The article discusses the parametrical adjectives as components of the system of quality categories in poetic texts of the authors of the New York Group of Poets. The system of micro-groups is represented. Those groups form the basis of the image system in the poetic text within the lexical and semantic groups to indicate quality parameters.

Purpose. To find out specifics of the semantic structure of the expression means of the class in the poetic speech of the New York Group of Poets.

Methods. During the research the following methods were used: descriptive method at the stage of observation, interpretation and classification of linguistic material; the method of comparative analysis; functional method; statistical method.

Results. Issues of lexical semantics has always been the object of research of many linguists. Both Ukrainian and foreign linguistics uses various principles of the lexical-semantic analysis. Subjects of this analysis were as token and organized lexical microsystem. However, the verbalization of the semantic category expressed by parametric adjectives remains the least explored. This is because the language units are characterized by mobility and complexity of the organization within the lexical-semantic system. Implementation of quality categories in the semantics of parametric adjectives is little studied. Consequently, any attempt to analyze the specifics of parametrical adjectives to denote a quality category in the poetic texts of the authors of the New York Group of Poets is important.

The article investigated the verbalization parametric semantics on adjectives in the poetic texts of the authors of the New York Group of Poets. It is established that parametric adjectives differ among the other groups of adjectives mainly in relation to the norm. The lexical semantics group of adjectives to denote a quality category represents units that represent the parametric characteristics of surrounding objects. Such units comprise several micro-groups.

An adjective to denote parameters in signs category is the qualities of diffuse the connections between sema. It is the consistency which allows you

to create a poetic broadcast, original and artistic images that are close to the perception of the audience.

Keywords: adjective semantics, The New York Group of Poets, parametric adjectives, lexical-semantic group, semantic micro-group.

Віта Осипчук

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

Україна, Київ

osypchuk_v@ukr.net

Параметричні прикметники як вербалізатори семантики категорії якості в поетичному мовленні авторів Нью-Йоркської групи

Анотація

У статті розглядаються параметричні прикметники як складові системи номінацій категорії якості у поетичному тексті авторів Нью-Йоркської групи. Представлено систему мікрогруп, що складають основу образної системи поетичного тексту в межах лексико-семантичної групи на позначення якісних параметрів.

Мета дослідження. З'ясувати специфіку семантичної структури засобів вираження категорії якості у поетичному мовленні авторів Нью-Йоркської групи.

Методи. Під час дослідження використовувались наступні методи: описовий метод на етапі спостереження, інтерпретації та класифікації мовного матеріалу; метод компаративного аналізу; функціональний метод; статистичний.

Висновки. Питання лексичної семантики завжди були об'єктами досліджень багатьох мовознавців. Як в українському, так і в зарубіжному мовознавстві використовуються різні принципи лексико-семантичного аналізу. Предметами такого аналізу були як лексема, так і організовані лексичні мікросистеми. Однак вербалізація семантики категорії якості, вираженої параметричними прикметниками залишається найменш дослідженою. Це пояснюється тим, що мовні одиниці характеризуються рухливістю та складністю організації у межах лексико-семантичної системи. Реалізація категорії якості в семантиці параметричних прикметників є мало дослідженою. Тому актуальною є будь-яка спроба аналізу специфіки функціонування параметричних прикметників на позначення категорії якості у поетичних текстах авторів Нью-Йоркської групи.

У статті здійснено спробу дослідження вербалізації параметричної семантики у прикметниковій номінації на матеріалі поетичних текстів авторів Нью-Йоркської групи. Встановлено, що параметричні прикметники вирізняються серед інших груп прикметників в основному через відношення до норми. Лексико-семантична група прикметників на позначення категорії якості репрезентує одиниці, що представляють параметричні характеристики оточуючих об'єктів. Такі одиниці складають декілька мікрогруп.

Прикметникам на позначення параметричних характеристик на позначення категорії якості властиві імплікативні (дифузні) відношення між семами, що виявляються у відсутності різких меж між окремими семами і семними блоками цієї структури. Саме системність дає можливість створювати у поетичному мовленні оригінальні та повні художні образи, що є близькими сприйняттю аудиторії.

Ключові слова: прикметник, семантика, Нью-Йоркська група письменників, параметричні прикметники, лексико-семантична група, семантична мікрогрупа.

Вступ

Дослідження особливостей поетичного мовлення з позицій лексичної семантики, морфології, стилістики, словотвору здійснювалося в роботах багатьох вітчизняних мовознавців (А. Висоцький, А. Грищенко, В. Німчук, В. Русанівського, О. Тараненко, Л. Лисиченко, Н. Клименко, Ж. Соколовська та ін.). Однак, питання вербалізації семантики категорії якості у поетичних текстах авторів Нью-Йоркської групи із залученням параметричних прикметників залишається відкритим. Що й визначає наукову проблематику дослідження.

Мета дослідження: з'ясувати специфіку семантичної структури засобів вираження категорії якості у поетичному мовленні авторів Нью-Йоркської групи.

Методи дослідження: Під час дослідження використовувались наступні методи: описовий метод на етапі спостереження, інтерпретації та класифікації мовного матеріалу; метод компаративного аналізу; функціональний метод; статистичний.

Параметричні прикметники як вербалізатори категорії якості

Серед прикметників на позначення параметрів реалій навколишнього світу є такі, що характеризують розміри (вертикальні та горизонтальні), об'єм, повноту, структурні особливості матеріалу. Такі прикмет-

ники називають параметричними, вони можуть виступати вербалізаторами семантики категорії якості в поетичному мовленні. Актуальність даної статті полягає в визначенні структури лексико-семантичної групи параметричних прикметників, що репрезентують категорію якості в модерновому поетичному тексті.

Параметричні прикметники, як правило, можуть виражати семантику категорію якості прямими номінативними значеннями. Слова, які становлять загальну параметричну характеристику (мікрогрупи з семантичними домінантами *великий, середній, низький, малий* тощо), звужують обсяг свого значення за рахунок поєднань з назвами осіб, що вносять сему “ознака особи”. Такі прикметники утворюють параметричні характеристики для образу ліричного героя. Отже, можна говорити не про актуалізацію окремого значення багатозначної лексеми, а про творче використання відповідного значення, створення індивідуальних образів через створення нових номінацій.

Прикметники, що позначають параметричну семантику, традиційно відносять до найстаріших шарів лексичного складу мови, саме тому такі прикметники часто були предметом аналізу в мовознавчих дослідженнях. Так О. Шрамм (Шрамм, 1979, с. 19) параметричними вважав прикметники, які позначають:

- лінійний розмір (*високий – низький, глибокий – мілкий, довгий – короткий, широкий – вузький, товстий – тонкий*); *близький і дивний понеділок* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Коломиєць, частина 2); *миють стежна осіннім довгим тіням* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Коломиєць, частина 2); *кохаємося наче водорості в вузькій ілюзії* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 7).

- сукупний розмір (*крихітний, маленький, великий, величезний*), наприклад: *на стіні спальні висить велике барокове дзеркало із срібла* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 7);

- сукупний розмір чого-небудь, що визначається здатністю щось містити (*ємкий, об’ємний, просторий, тісний*), наприклад: *у круглих перестиглих каменів* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 4); *моєї пам’яті гніздо розлоге і вигідне* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 5).

Дослідження параметричної семантики, вираженої також прикметниками, О. Смирницький вважає, має проводитися із залученням номінацій часу, простору, розміру. Саме такий підхід до аналізу шляхів вербалізації категорії якості має відкрити суттєві риси в побудові лексичної сис-

теми мови (Смирницький, 1956, с. 182). Встановлено, що прикметники з параметричною семантикою посідають особливе місце серед інших груп прикметників в основному через відношення до норми. Якість, яку вони позначають, є відносною; така відносність позначення базується на контекстно встановленому еталоні. Ця норма встановлюється через внутрішнє зіставлення певного виду однорідних предметів (Ширіна, 1962, с. 103). Величина середнього за розмірами об'єкта є “точкою відліку”, щодо якої встановлюється предметне значення прикметників з параметричною семантикою (Линник, 1982, с. 4).

Групи параметричних прикметників

Параметричні прикметники відрізняються від інших прикметників тим, що норму визначити важко, вона не впливає на здатність утворення антонімічних зв'язків між прикметниками, як це спостерігається в інших групах прикметників *гарний – поганий*, де норма збігається з прикметником *гарний* (Смирницький, 1956, с. 20). Семантична структура параметричних прикметників утворює складні зв'язки, насамперед з поняттями вертикального та горизонтального напрямів, рівноправних з точки зору географії, але зі значеннєвими та контекстуальними відмінностями з позицій мови (Словник укр. мови, том 1, 1960–1970, с. 25).

А. Висоцький зазначає, ще однією з важливих характеристик лексико-семантичної групи розміру є прозорість семантичної структури цих прикметників (Висоцький, 1998, с. 130–135). Аналізовані прикметники, які належать до праслов'янського фонду лексики є немотивованими. Відповідно в сучасній українській мові, залежно від рівня семантичної мотивації, дослідник виділяє декілька груп прикметників: 1) семантично вмотивовані; 2) частково вмотивовані; 3) етимологічно непрозорі.

1. Семантично вмотивовані прикметники *невисокий, завеликий, замалий, закороткий, невеличкий, неширокий, задовгий, довгастий*, наприклад: *горять огні високі жовтокрилі* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 9); *що в вас життя виходить закоротке і тісне* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 5); *земля забрала завеликі мита* (Віртуальна антологія, 2002 – 2003, Рубчак, частина 2). Такі параметричні прикметники виражають “центр”, середину величини, близькість до норми, наприклад: *невеличке волохате твоє тіло*

тремтить споминами (Віртуальна антологія, 2002–2003, Ревакович, частина 4); *до тебе я пишу листи задовгі* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 5).

2. Параметричні прикметники, що номінують процеси збільшення й зменшення обсягів та форм: *вузький, товстелезний, довжелезний, глибокий, малесенький, тоненький* тощо. Наприклад: з *профілем найтоніших квадратів* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Тарнавський, частина 6); *щоб найменший не залишився з чорним крилом* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Вовк, частина 7); з *вузької щілинки неба завбільш широкої як день* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 2); *пливи і досягай найтоніші промені краси* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Царинник, частина 1).

3. Підгрупа семантично прозорих прикметників із значенням “дуже великий”: *бездонний, безкінечний, безкрайній, безмежний, велетенський, необмежений, нескінченний, неозорий, неоглядний*. Наприклад: *гнучкі години мов коші бездонні* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 2); *до протяжного, безконечного звуку* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Тарнавський, частина 1); *між твоїми персами бездонну пляму, ми сплели безмежні сіті* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 5); *загони велетенських хвиль, вони потонули в необмежене щастя ночі* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Коверко, частина 1); *неозорою весною далеких фіялок* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Царинник, частина 1).

4. Підгрупа семантично прозорих параметричних прикметників із значенням “об’єм”, “простір” тощо: *одутий, просторий, об’ємистий, велетенський, спузирений, опецькуватий, коренастий, чотирикутний*. Наприклад: *мов утоплена одута жаба* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 5); *обрізує опецькувату шию, з спузиреним животом дощу* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Царинник, частина 1); *загони велетенських хвиль* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Коверко, частина 1). Деякі прикметники з цієї групи передають певні зміни в позначенні розміру.

5. Підгрупа прикметників із значенням “зріст”, “лінійний розмір”: *рослий, розлогий, короткий*, наприклад: *мій день такий короткий* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Андієвська, частина 7); *знаєш так багато про довгі подорожі, на високій вежі смерти бик, мідяний, дзвонить на сполох* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 3); *в кутку кімнати –*

чотирикутньої туги (Віртуальна антологія, 2002–2003, Рубчак, частина 1).

6. Предметна підгрупа зі значенням “усічення, зменшення об’єму”: *обгризлий місяць повен гуку і мовчання* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 5); *розколоне розкришене горіхове душпиння* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 7); *самотня лавка в спустошеному парку* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Царинник, частина 1); *беззубий регіт чорних вікон знав* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Рубчак, частина 1).

Групу етимологічно непрозорих параметричних прикметників складають слова, що мають найдавніше походження. Такі лексеми є найбільш уживаними в українській мові. Це *великий, малий, довгий, високий, низький, вузький, тісний*. У текстах поетів Нью-Йоркської групи такі прикметники репрезентують найбільший рівень стабільності значення розмірів, конкретні параметри предметів – довжину, висоту, ширину, товщину, глибину. Наприклад: *Мій малий човен пропливає повз інші* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Рубчак, частина 1); *Не шукаєш душі по довгих коридорах* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 4); *висить, несеться, немов тонкий серпанок* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 2), *на довгих контурах стола; низьке небо висне над пустелею* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Царинник, частина 1); *уткнутий тісну туніку* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Коверко, частина 2); *лишаються вузькі вулиці* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 2); *тримає в руках відро, велике* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Тарнавський, частина 1); *тісний зробився простір й неутульний* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Андієвська, частина 12).

Одним з параметричних прикметників, що можуть номінувати категорію якості є прикметник *великий* (староукраїнське – *великий*) ще в праслов’янський період це слово вживається у значеннях “міцний, сильний, могутній” (Етимологічний словник укр. мови, том 1, 1982, с. 346). У староукраїнській мові він вживався в таких значеннях: 1) “значний за розміром” (про конкретні предмети); 2) “значний” (щодо вияву якоїсь якості); 3) “знаменитий, видатний”; 4) “дорослий”; 5) “який займає значне суспільне становище”. Наприклад: 1: *За горами велике місто бліднуло* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 2); *велике бароккове дзеркало із срібла* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 3); 2: *земля забрала завеликі мита* (Віртуальна ан-

тологія, 2002–2003, Рубчак, частина 2); *нагнув голову над столом, велику* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Тарнавський, частина 19); 3: *Бики вбили багато великих матадорів* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 3); 5: *він був великий пан* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 4).

Антонімічна пара до цього прикметника відповідно до його основних сем утворилася в мові давно: *малий* (староукраїнське – *мальй*), той здавна виступав із значенням “малий за розміром” (Етимологічний словник укр. мови, том 1, 1982, с. 371). У староукраїнській мові представлено такі значення: 1) “малий за розміром”; 2) кількісний; 3) “малолітній”; 4) “незначний” (не дуже важливий); 5) “незначний за суспільним становищем”. Такі значення цього прикметника використано й у сучасному поетичному мовленні, наприклад: *щоб полетіти малою молекулою* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Царинник, частина 1), *лежить похований малий бронзовий бик* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 3), *мій малий човен пропливає повз інші* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Рубчак, частина 1).

У прикметників трансформація позначень зменшення обсягів, розмірів, об’єму проходило під впливом прикметників *малий* та *великий*. До частково вмотивованих параметричних прикметників на позначення категорії якості можна зачислити слова зі складною морфемною структурою: *безконечний, завеликий, безчасний, маленький, мінімальний, мініатюрний: мінімальні вірші* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 1-3); *маленька хмарка* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Рубчак, частина 4); *на мініатюрній сцені мого інтимного театру* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Рубчак, частина 1); *земля забрала завеликі мита* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Рубчак, частина 2); *і довгий, і безчасний наших днів* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 3), *ми просочуємося безконечними переїмами* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Коверко, частина 1).

Ці лексеми знаходяться у межовій позиції з граматично мотивованими та етимологічно непрозорими лексемами в групі. Т. Линник (Линник, 1982, с. 3) вважає, що параметричні прикметники не мають специфічних характеристик, що визначають їх історико-культурну належність. Поява таких вербальних форм не спричинена історично обмеженими екстралінгвістичними факторами, а значить, такі чинники не могли відіграти го-

ловної ролі у появі слів із значеннями розміру конкретних фізичних предметів, А. Висоцький зазначає: "...щоб зберегти зв'язок процесу комунікації із попередніми етапами розвитку, слова на позначення розміру повинні бути стабільними. Сутність історико-культурної специфіки в семантиці параметричних прикметників є однією з передумов значного ступеня їх абстрактності" (Віртуальна антологія, 2002–2003, с. 126).

Особливості та змістові константи семантичної структури параметричних прикметників активно досліджувалися як зарубіжними, так і українськими лінгвістами (А. Бондарко, В. Виноградов, А. Висоцький, Т. Линник, М. Плющ та ін.). Багато уваги приділено проблемі семантичних кореляцій та значенневих системних зв'язків у мовній системі (синонімічні та антонімічні, сполучувальні можливості параметричних прикметників). Ця тактика внутрішнього співставлення в ситуативних синонімах та антонімічних парах часто використовується поетами Нью-Йоркської групи, наприклад: *і кожна зморшка – звивиста, зрадлива* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 1); *до протяжного, безконечного звуку* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Тарнавський, частина 1), *найбільші вулики розб'ю у кризі святости ... лиш одна найменша* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 6).

Семантичні мікрогрупи параметричних прикметників

Ієрархічна залежність, що існує між значеннями первинними та похідними важлива й для поетичного мовлення, оскільки для вичерпної реалізації значень прикметнику більше, ніж іншим класам слів необхідний "еталон", "опора для слова", що служить вихідним параметром того чи іншого значення, наприклад: *з найдовшої години в найкоротшу пристрасть* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 6). Саме тому одним із об'єктивних критеріїв, що означають межі значень параметричних прикметників, є потенціал сполучуваності прикметника з іменниками відповідних груп в межах поетичного тексту.

У межах лексико-семантичної групи прикметників на позначення категорії якості представлені одиниці, що репрезентують параметричні характеристики оточуючих об'єктів та відповідно складають декілька мікрогруп.

1. Семантична мікрогрупа з прикметниками на позначення ви-

сокого зросту, розміру, рівня віддаленості від чогось/когось: *високий* (Словник укр. мови, том 1, 1960–1970, с. 492–493), *довгий* (Словник укр. мови, том 2, 1960–1970, с. 330) та похідні від них зі складною морфемною структурою. Наприклад: *в моїх очах дерева височезні зеленіють...; з найдовшої години в найкоротшу пристрасть* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 6); *щоразу дошиа стежка* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 7); *до гирла довгої ріки й назад* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Царинник, частина 1).

2. Семантична мікрогрупа параметричних прикметників на позначення низького зросту осіб, малої відстані, невеликого розміру: *невисокий* (Словник укр. мови, том 5, 1960–1970, с. 260–261), *низький* (Словник укр. мови, том 4, 1960–1970, с. 412), *короткий* (Словник укр. мови, том 4, 1960–1970, с. 229), *дрібний* (Словник укр. мови, том 2, 1960–1970, с. 414). Наприклад: *Мій день такий короткий* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Андієвська, частина 7); *об небо що таке низьке у рості* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 6); *що в вас життя виходить закоротке і тісне* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 5); *трелів дрібну перемогу* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Рубчак, частина 4).

У поетичному мовленні синонімічні ряди з домінантами *великий – малий, довгий – короткий* можуть складати синонімічно-антонімічний блок у сполученні зі ступеням порівняння, який об'єднується спільною семою “великий за розміром”/ “малий за розміром”: *з найдовшої години в найкоротшу пристрасть в моїх очах...; найбільші вулики розб'ю у кризі святости лиш одна найменша* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Бабовал, частина 6).

3. Мікрогрупа параметричних прикметників на позначення великого розміру, тактильних особливостей предметів/осіб належать: *великий* (Словник укр. мови, том 1, 1960–1970, с. 318), *гладкий* (Словник укр. мови, том 2, 1960–1970, с. 142), *здоровий* (Словник укр. мови, том 3, 1960–1970, с. 546), *круглий* (Словник укр. мови, том 4, 1960–1970, с. 238), *широкий* (Словник укр. мови, том 10, 1960–1970, с. 141). Наприклад: *За горами велике місто бліднуло* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Килина, частина 2); *з підвалу тягне оком світ широкий* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Андієвська, частина 11), *на гладких кобилах людських примх...; я птах на круглих крилах громів...; роз-*

клатилися гладкі греблі галюцинації (Віртуальна антологія, 2002–2003, Коверко, частина 1-3); *м'якші ніж гладкі здорові пасма* (Віртуальна антологія, 2002–2003, Царинник, частина 1).

Висновки

Питання лексичної семантики завжди були об'єктами досліджень багатьох мовознавців. Як в українському, так і в зарубіжному мовознавстві використовуються різні принципи лексико-семантичного аналізу. Предметами такого аналізу були як лексема, так і організовані лексичні мікросистеми. Однак вербалізація семантики категорії якості, вираженої параметричними прикметниками залишається найменш дослідженою. Це пояснюється тим, що мовні одиниці характеризуються рухливістю та складністю організації у межах лексико-семантичної системи. Реалізація категорії якості в семантиці параметричних прикметників є мало дослідженою. Тому актуальною є будь-яка спроба аналізу специфіки функціонування параметричних прикметників на позначення категорії якості у поетичних текстах авторів Нью-Йоркської групи.

У статті здійснено спробу дослідження вербалізації параметричної семантики у прикметниковій номінації на матеріалі поетичних текстів авторів Нью-Йоркської групи. Встановлено, що параметричні прикметники вирізняються серед інших груп прикметників в основному через відношення до норми. Лексико-семантична група прикметників на позначення категорії якості репрезентує одиниці, що представляють параметричні характеристики оточуючих об'єктів. Такі одиниці складають декілька мікрогруп.

Прикметникам на позначення параметричних характеристик на позначення категорії якості властиві імплікативні (дифузні) відношення між семами, що виявляються у відсутності різких меж між окремими семами і семними блоками цієї структури. Саме системність дає можливість створювати у поетичному мовленні оригінальні та повні художні образи, що є близькими сприйняттю аудиторії.

Бібліографія

- Білодід, І.К. (1969). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Наукова думка.
Бойко, В.М. (2012). *Вивчення перехідних процесів у лексико-граматичних розрядах прикметників*. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя (7). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzssp_2012_7_21

Висоцький, А.В. (1998). *Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київ: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова.

Вихованець, І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка.

Вихованець, І.Р. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Видавництво “Пульсари”.

Віртуальна антологія поезії Нью-Йоркської Групи. <http://users.belgacom.net/babowal/indexnyg.htm>.

Вольф, Б.М. (1978). *Граматика и семантика прилагательного*. Москва: Наука.

Грищенко, А.П. (1978). *Прикметник в українській мові*. Київ: Наукова думка.

Етимологічний словник української мови. (1982). Том 1. Київ: Наукова думка.

Жовтобрюх, М.А. (1972). *Курс сучасної української літературної мови*. 4-те видання. Київ: Вища школа.

Жовтобрюх, М.А., Волох, О.Т., Самійленко, С.П., Слин'яко, І.І. (1980). *Історична граматики української мови*. Навчальний посібник. Київ: Вища школа.

Костусяк, Н.М. (2001). *Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників*. Луцьк: видавництво “Вежа”.

Кучеренко, І.К. (2003). *Теоретичні питання граматики української мови*. Вінниця: Поділля.

Линник, Т.Г. (1982). *Параметричні прикметники та їх становлення*. Київ: Наукова думка.

Нгуен Нгок Хунг. (1974). *Отношения полисемии и синонимии в тематической группе слов (на примере прилагательных размера и объема)*. Автореферат дисертації на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.

Русанівський, В.М. (1972). *Філософські питання мовознавства*. Київ: Наукова думка.

Словник української мови в 11 томах. (1970-1980). Київ: Наукова думка.

Смирницький, А.И. (1956). *Лексикология английского языка*. Москва.

Ширина, Л.И. (1962). *Дистрибутивный анализ прилагательных*. Вопросы русского языкознания. Выпуск 242. Ташкент, с. 103–115.

Шрамм, А.Н. (1979). *Очерки по семантике качественных прилагательных*. Ленинград.

References

Bilodid, I.K. (1969). *Suchasna ukrayins'ka literaturna mova*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Boyko, V.M. (2012). *Vyvchennya perekhidnykh protsesiv u leksyko-hramatychnykh rozryadakh prykmetnykiv*. Naukovi zapysky Nizhyns'koho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholya (7). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2012_7_21. (in Ukrainian).

Etymologichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy. (1982) Tom 1. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Hryshchenko, A.P. (1978). *Prykmetnyk v ukrayins'kiy movi*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Language and Literature

Kostusyak, N.M. (2001). *Katehoriya stupeniv porivnyannya prykmetykiv i pryslivnykiv*. Luts'k: vydavnytstvo "Vezha". (in Ukrainian).

Kucherenko, I.K. (2003). *Teoretychni pytannya hramatyky ukrayins'koyi movy*. Vinnytsya: Podillya. (in Ukrainian).

Lynnyk, T.H. (1982). *Parametrychni prykmetyky ta yikh stanovlennya*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Nhuen Nhok Khunh. (1974). *Otnosheniya polisemii i sinonimii v tematycheskoi hruppe slov (na prymerie prylahatel'nykh razmera i ob'ema)*. Avtoreferat dysertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filolohicheskikh nauk. Moscow. (in Russian).

Rusanivs'kyi, V.M. (1972). *Filosofs'ki pytannya movoznavstva*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Shirina, L.Y. (1962). *Distributivnyj analiz prilahatel'nykh*. Voprosy russkoho jazykoznanija. Vypusk 242. Tashkent, pp. 103–115. (in Russian).

Shramm, A.N. (1979). *Ocherki po semantike kachestvennykh prilahatel'nykh*. Leningrad. (in Russian).

Slovnyk ukrayins'koyi movy v 11 tomakh. (1970-1980). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Smirnitskij, A.Y. (1956). *Leksykolohija anhlijskoho yazyka*. Moscow. (in Russian).

Virtual'na antolohiya poeziyi N'yu-Yorks'koyi Hrupy. Retrieved from: <http://users.belgacom.net/babowal/indexnyg.htm>. (in Ukrainian).

Vol'f, B.M. (1978). *Hramatyka i semantyka prylahatel'noho*. Moscow: Nauka. (in Russian).

Vykhovanets', I.R. (1988). *Chastyny movy v semantiko-hramatychnomu aspekti*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Vykhovanets', I.R. (2004). *Teoretychna morfolohiya ukrayins'koyi movy*. Kyiv: Vydavnytstvo "Pul'saru". (in Ukrainian).

Vysots'kyi, A.V. (1998). *Sklad ta struktura leksyko-semantychnykh hrup yakisnykh prykmetykiv v ukrayins'koyi movi*. Dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata filolohichnykh nauk. Kyiv: Natsional'nyy pedahohichnyy universytet im. M.P. Drahomanova. (in Ukrainian).

Zhovtobryukh, M.A. (1972). *Kurs suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy*. 4-te vydannya. Kyiv: Vyshcha shkola. (in Ukrainian).

Zhovtobryukh, M.A., Volokh O.T., Samiyenko S.P., Slyn'ko I.I. (1980). *Istorychna hramatyka ukrayins'koyi movy*. Navchal'nyy posibnyk. Kyiv: Vyshcha shkola. (in Ukrainian).

Iryna Ivanova
Kharkiv State Academy of Culture
Ukraine, Kharkiv
vlad-7@ukr.net

Model of linguistic identity of the Ukrainian advertising of the XXI century

Abstract

The article deals with content, scope and structure of the “linguistic identity” concept and describes two types of identity patterns used in modern Ukrainian advertising language.

Purpose is the examination and analysis of the content, roles, and reasons for the use of specific verbal components which are nominated by the models of linguistic identity. Also, the purpose is to analyze the influence of these components on intercultural communication processes as significant elements belonging to a nation and culture. The article focuses on the most popular and effective manipulative techniques of modern Ukrainian advertising.

Methods combine general scientific approaches that are inductive and deductive as well as the method of interdisciplinary study.

Results. Ukrainian advertising language involves a lot of status, role and personal qualities. It’s driven by goals of further structuring and operation of linguistic identity models. Among the most used models are “mediator-leading” and “Ukrainian-Cossack” man characters. It is also desirable to pay attention to a number of comic and fantastic, male and female and other characters that shape images of modern advertising. The image of man in all its language manifestations makes it possible to identify the main trends of society, language and culture. Ukraine and Ukrainians are not exception.

Keywords: linguistic identity, advertising discourse, patterned language personality, advertising text.

Ірина Іванова

Харківська державна академія культури

Україна, Харків

vlad-7@ukr.net

Модель мовної особистості в українськомовній рекламі XXI століття

Анотація

У статті розглянуто зміст, обсяг і структуру поняття “модель мовної особистості” та форми номінації таких образів в сучасній українськомовній рекламі.

Мета. Метою дослідження є розгляд та аналіз змісту, ролі та причин використання конкретних вербальних складників, що номінують моделі мовних особистостей, впливають на процеси міжкультурної комунікації як знакові елементи приналежності до нації та культури.

Методи дослідження. Дослідження мовних моделей особистості в структурі рекламного тексту, його стилістики ґрунтується на комплексному підході. У статті застосовано метод міждисциплінарного дослідження, а також враховано можливості інтерпретативної методології.

Висновки. У сучасній рекламі найбільш використовуваними українськомовною традицією є чоловічі образи “Медіатор-ведучий” та “Українець-козак”, що мають характерну впізнану поведінку, представлену на усіх рівнях мови: ступінь інтелектуалізації, міру використання меліоративної та пейоративної лексики, жаргонів та сленгів, близькість до фольклорних джерел. Ці образи корелюють з тими, що представлені в попередніх дослідженнях, де виокремлені моделі мовних особистостей: стандартна, маргінальна, креативна – параметрами виокремлення є єдність національного, культурного та інтелектуального начал. Таку гармонійність мовної поведінки й демонструють рекламні образи Медіатора та Козака. У подальшому слід дослідити еволюцію та способи структурування моделей мовних особистостей та міру використання статусно-рольових та особистісних якостей, маніфестованих вербальними одиницями. Образ людини в усіх її мовних маніфестаціях дає можливість визначити головні тенденції розвитку суспільства, мови та культури як чинників міжкультурної комунікації.

Ключові слова: мова реклами, модель мовної особистості, рекламний текст, рекламна комунікація.

Вступ

У сучасних мовознавчих студіях важливою рисою є антропоцентризм, тобто спрямованість на дослідження міри присутності людського фактору в мові. У результаті дослідженню ролі, значення й місця тих ментально-пізнавальних процесів, що властиві мисленню людини віддані більш визначні позиції у лінгвістиці. Актуальним є аналіз шляхів та форм номінації світу та його реалій людиною, а головне для рекламної комунікації – самої особистості, ідентифікаційної константи власного “Я” в сучасному суспільстві споживачів. Це й визначило актуальність представленої теми дослідження – виокремлення моделі мовної особистості в структурі рекламного тексту.

Антропоцентричний підхід започаткований ще в дослідженнях В. Гумбольдта, О.О. Потебні, Е. Сепіра, Ф. де Соссюра та інших. Саме тому уже на початку ХХ століття до обігу введено поняття “мовна особистість”. О. Потебня визначав зв’язок між мисленням, світосприйняттям та здатністю мовців структурувати мовно-культурні картини світу (Potebnya, 1989, p. 342). У мовознавстві цей термін (представлений В.В. Виноградовим) входить в обіг у другій половині ХХ століття. Науковий інтерес до взаємозв’язку мови й суспільства не зменшується, ця діалектична єдність породжує один з феноменів синтезу культурного, соціального, психічного, таким на мовному рівні виявляється рекламний текст. Це визначило актуальність та наукову новизну статті.

Ведуться в цьому напрямі різноаспектні наукові розвідки, що стосуються аналізу змісту структури та закономірностей застосування моделей мовної особистості, як-от: розгляд мовної особистості як носія національної мови (В.В. Красних, Л.І. Мацько, Н.В. Уфимцева), розробка моделі мовної особистості (Ю.М. Караулов, Ф.С. Бацевич, В.І. Карасик, Н.В. Слухай (Slukhay, 2002, p. 462–470), соціолінгвістичні та психолінгвістичні параметри формування мовної особистості (Л.П. Крисіна, Л.Л. Славова), взаємодія мовної та мовленнєвої особистостей (В.В. Красних, Л.П. Клобукова). Відповідно, проблеми дослідження моделей мовних особистостей, їх втілення, а також визначення та уточнення типів та моделей мовної особистості, їх дискурсивні ролі і позиції знаходяться в центрі уваги сучасних лінгвістів, що досліджують тексти сучасної реклами.

У сучасній українській рекламі відбувається процес формування принципово нових для реклами мовних образів культурно-національного характеру, Отже головною метою дослідження є розгляд та аналіз ролі, змісту та причин використання та вибору конкретних вербальних складників, що номінують чоловічі моделі мовних особистостей в рекламі.

Важливою рисою сучасної комунікації в рекламі є її міжкультурна спрямованість тексту. Національно та культурно маркована мовна особистість демонструє власне національну специфіку світосприйняття та є способом заявити по себе як особливу мовно-культуру єдність в процесі міжкультурної комунікації.

Теоретичні аспекти дослідження моделі мовної особистості

З ряду дослідників цього питання розробкою концепції моделі мовної особистості займався Ю.М. Караулов. Мовознавець дає визначення поняттю “мовна особистість” так: “Сукупність здібностей та характеристик людини, що обумовлюють створення ним мовленнєвих творів (текстів)” (Karaulov, 1987, p. 3). Ю.М. Караулов описує запропоновану ним модель мовної особистості, що складається з трьох рівнів: нульового (вербально-семантичного); першого (когнітивного); другого (прагматичного). Визначати ступінь володіння побутовою мовою має вербально-семантичний рівень, який є базовим комплексом вербальних одиниць, що беруть участь у творенні мовної комунікації. Когнітивний рівень робить можливим формування рівнів індивідуальної та колективної мовної свідомості, таким чином процеси, характерні для мовної особистості, а саме ідентифікація та усвідомлення знань та уявлень людини, стають можливими. А набір інтенцій, мотивів, цілей, які керують мовною поведінкою учасників комунікації призначені визначати той рівень, що пов’язаний із прагматикою. Т.В. Булигіна вважає, що оцінка та емоція, закладені в мовні одиниці, також формують мовну картину світу споживача (Bulyhina, 1994, p. 49). Отже емоція є невід’ємною частиною формування моделі мовної особистості.

Грунтується на тезі про взаємозв’язок національного концепція В.І. Карасика, коли соціокультурні начала та індивідуальне поєднані в одній особистості (Karasik, 2004, p. 6). За таких переконань мовна

особистість є “комунікативно-узагальнений образ носія культурно-мовних та комунікативно-діяльнісних цінностей, знань та поведінкових реакцій” (Karasić, 2004, p. 22). Взаємодія психічного та фізіологічного начал людини породжує різноманітні вербальні способи вираження рекламного змісту. У дослідженні мовний в центрі уваги опинився мовний знак як результат ментальної діяльності людини.

В.І. Карасик також створив власне бачення моделей мовної особистості, представлених як ієрархія рівнів: прагматикон (вищий прагматичний рівень, де наявні інтенції, наміри, установки, реєстри тощо), семантикон (картина світу, що сформована з ідей, системи оцінок, понять, концептів, прецедентних феноменів), лексикон – рівень мовних одиниць, рівень володіння мовою, (Karasić, 2004, p. 23).

У сучасній лінгвістиці створені декілька класифікацій моделей мовної особистості. Так, В.П. Нерознак (Neroznak, 2005, p. 588), аналізуючи власне мовну особистість, згідно з основними настановами свого дослідження, визначає три типи: стандартна мовна особистість (усереднена, унормована мова, літературно оброблена); нестандартна (маргінальна) особистість (група, яка об’єднує верхні та нижчі щаблі, різні рівні володіння мовою); йдеться також про протиставлення креативної й стандартної мовних особистостей. “Архаїсти” та “новатори” – це виміри креативності, що може бути представлена через мовні моделі особистостей. Наприклад, у рекламних текстах такі моделі мовних особистостей можна зустріти достатньо часто, вони легко виокремлюються з-посеред інших: *“Кожен з львівських левів береже старовинну легенду про князя Данила Галицького, звеличивши своє місто, він запрягся вічно охороняти його у подоби білого лева. Йому на шану ми створили “Білий лев”. Львівське – “Білий лев”. Біле пиво з міста Лева!”* (Львівське, 2013); *“За честь, за волю, за козацьку долю”* (горілка “Козацька рада”); *“Первак. Домашній, як для себе. Подвійного перегону”*; *“Задай ким ти був, відчуй, хто ти є. І воля твоя – це доля твоя, і сила твоя у крові твоїй. Козацька Рада”* (горілка “Козацька рада”) – *“Мобільний Wi-Fi роутер для твого гаджету”* (Інтертелеком, 2012); *“Подвійний драйв з 2-ядерним процесором”* (Самсунг, 2014), *“Не гальмує – снікерсує”* (Нестле, 2013).

Для стилізації рекламного повідомлення важливим є залучення маргінальної моделі мовної особистості. До цього типу зараховано

представників антикультури. В.П. Нерознак (Neroznak, 2005, p. 559) визначав таку модель на основі використання пейоративної лексики, сленгів, аргю, жаргонів тощо. Схожі моделі є популярними в сучасній рекламі, наприклад: “Планишетуєш? Твій Galaxy tab 2” (Самсунг, 2013), “Відпадні шоколадні” (M&Ms, 2014), “Тарифний план “Альо, квартал! Мій регіон” (Київстар, 2013), “Не гальмує – снікерсує” (Нестле, 2013). Слід зазначити, що формуванню нових рис мовних особистостей в українській сучасній рекламі сприяє креативність підходів до створення рекламних текстів.

Українськомовні чоловічі моделі мовних особистостей: медіатор і козак

У кожному суспільстві присутнє намагання створювати власні зразки та моделі мовної поведінки, формувати нові мовні ролі й “маски”. На думку В.І. Карасика, в межах певної лінгвокультури мовотворчість робить можливим процес створення та виокремлення моделей мовних особистостей: “Ми можемо говорити про специфіку епохи завдяки таким модельним особистостям” (Karasik, 2002, p. 11). Учений називає декілька пріоритетних модельних мовних особистостей, що характеризують російське тогочасне суспільство (90-ті рр., ХХ ст.): “Братан”, “Новый русский”, “Телевізійний ведучий”. Ці моделі наочно демонструють ту різницю, що склалася в сучасному мовно-культурному просторі Росії та України. У вітчизняній рекламі майже відсутні образи бандитів-багатіїв, тому українськомовні моделі особистостей не склалися. Про терапевтичний та патологічний ефект від правильно сформованого рекламного образу писала Н.В. Слухай (Slukhay, 2002, p. 465). Мовні модельні особистості в українській рекламі потребують окремого дослідження як засоби реалізації сучасного рекламного дискурсу, де однією з головних настанов є продукування мрії (Batsevych, 2009, p. 157). У статті маємо на меті дати коротку оглядову характеристику декількох найбільш популярних моделей мовної особистості, використовуваних в українських рекламних текстах сучасності.

Медіаведучий. Дуже популярною є модель мовної особистості, що сьогодні використовується в усій різноманітній жанрово-стилістичній палітрі української реклами. Можна стверджувати, що в сучасній рекламі можна виділити типи мовної та мовленнєвої особистостей.

Медіаведучий – це авторитетна та впливова особистість, бо може діяти тільки у межах владного дискурсу (одна з суттєвих позицій владності – доступ до інформаційних каналів), він протиставлений іншим типам членів соціуму, з якими споживач реклами і товарів може себе ототожнювати. Намагання аудиторії споживачів приєднатися до зразка, бути подібним до нього виявляються визначальною рисою у формуванні мовної моделі, принаймні на рівні споживання. Медіаведучого можна зарахувати до зразкового, близького до елітарності, інтелектуального члена суспільства. Він володіє іноземними мовами, знається на тонкому та виваженому гуморі, оперує всім багатством художньо-стилістичних засобів, керується нормами етикету – отже, мова такої особи стилістично довершена, правильна, не позбавлена творчого начала. О.Б. Сиротиніна (Karasiuk, 2002, p. 24) зазначає, що ця модель мовної особистості належить образу “телеведучого” – елітарній мовній особистості. Однак від образу інтелігента й науковця його суттєво вирізняють, вважає мовознавець, більш демократична, вільна та відкрита система моральних цінностей. Наприклад: *“Коли львівським насолоджувалися вже десятки років ніхто не чув про долар. Першому пиву України 290 років. Львівське відчуж смак легенди”* (пиво “Львівське”, 2012).

Модель мовної особистості “медіаведучий” охоче використовується політтехнологами, також активно, як і в соціальній і комерційній рекламі.

“Українець-козак”. Зазвичай налаштований патріотично, відкритий до спілкування, ця модель асоційована власне з патріархальними національними нормами поведінки. Т. ван Дейк описував такі фреймові структури як маніфестанти мовленнєвої свідомості (Deuk, 1989, p. 272). Залучений до сучасної комерційної реклами цей тип із політичних і соціальних кіл, хоча традиційно використовується з давніх часів в українській рекламі. Активно використовується в рекламі останніми роками мовна особистість “козак”. Сьогодні вона знаходиться в стані формування, розробки та унормування. Досліджуючи українськомовну соціальну рекламу та її зв’язок з літературною спадщиною Т.Г. Шевченка, І.О. Бугайова, описує рекламну кампанію, яка ґрунтувалася на виокремленні зразків для наслідування, ідеалів саме в патріотично-традиційному контексті: *“Мрій! Дій! Українець Ігор Сікорський винайшов вертоліт”*; *“Мрій! Дій! Українець Пилип Орлик написав першу у світі*

конституцію”, (Bugayeva, 2013, p. 26). Ця модель мовної особистості уособлює народні прагнення, що пов’язані з фактами з історії, культурним життям та мистецтвом – це мрія про ідеального українця. Мова такого персонажу багата на художньо-стилістичні засоби, близька до народно-писемної традиції – вона афористична, багата на фразеологізми та паремії. Ця мовна модель охоче вдається до вживання цитування, використовує історизми, професіоналізми, не чужа такій особистості й просторічна лексика, часом пейоративна. Отже, мовна поведінка “Козака” є яскравим прикладом стилізації. До позицій елітарної мовної особистості можна зарахувати українського козака-патріота, іноді ця особистість стандартна, оскільки втілює та поширює традиційні цінності й моральні принципи. Наприклад: *“Куме, а знаєш як у Новгороді називають наше пиво? Пііиво! Львівське пиво. Відчуй смак легенди!”* (пиво “Львівське”, 2011); *“Оце так пиво! Янтар!”* (пиво “Янтар”); *“Ай, молодець! Молодець, Тарас!”* (пиво “Львівське”, 2013); *“Так подивимось... Ага. Сало. Ух ти. Більше літра не можна. Оце нахабство. Вивозити все народне надбання нашої Батьківщини! Це наші національні горіхи. Цить! Ви вже все сало за червень вивезли, хоч горіхи не чіпайте! Козацька розвага. Наші, ріднесенькі!”* (“Козацька розвага”, 2014), *“За честь, за волю, за козацьку долю!”* (горілка “Козацька рада”, 2014).

Висновки

В українській сучасній медіа-комунікації серед найбільш використовуваних українськомовною рекламою є чоловічі образи “Медіатор-ведучий” та “Українець-козак”, що мають характерну впізнавану поведінку, представлену на усіх рівнях мови: ступінь інтелектуалізації, міра використання меліоративної та пейоративної лексики, жаргонів та сленгів, близькість до фольклорних джерел. Ці образи корелюють з тими, що представлені в попередніх дослідженнях, де виокремлені моделі мовних особистостей: стандартна мовна особистість, маргінальна особистість, креативна особистість – параметрами виокремлення є єдність національного, культурного та інтелектуального начал. Таку гармонійність мовної поведінки й демонструють рекламні образи Медіатора та Козака. У подальшому слід дослідити еволюцію та способи структурування моделей мовних особистостей та міру використання

статусно-рольових та особистісних якостей, маніфестованих вербальними одиницями. Надалі варто звернутися до низки комічних і казкових, чоловічих і жіночих персонажів, що складають систему образів для сучасної реклами. Образ людини в усіх її мовних маніфестаціях дає можливість визначити головні тенденції розвитку суспільства, мови та культури, українців та України як активного учасника міжкультурної комунікації.

Цінність статті полягає у здійсненні аналізу мовних моделей особистості, що склалися в українськомовній рекламі. Увагу приділено двом популярним та ефективним моделям, які формуються за допомогою низки мовно-стилістичних засобів в українськомовній рекламі. Це Медіатор-ведучий та Українець-козак.

References

- Batseych, F. (2009). *Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics]*. Kyiv: Publishing Center «Academya». (in Ukrainian).
- Bugayeva, O. (2013). *Protoelementi suchasnoyi ukrayinomovnoyi sotsial'noyi reklamy v lirychnykh vidstupakh poeziji Shevchenko. [Protoelements of modern Ukrainian social advertising in the lyrical digressions of Shevchenko poetry]*. Magazine of University named after M.P. Dragomanov. Kyiv: Science. (in Ukrainian).
- Bulyhina, T. (1994). *Otsenochnye rechevye акты [Evaluation speech acts]. Lohycheskyy analiz yazyka: Yazyk rechevykh deystviy [Logical Analysis of Language: The language of speech acts]*. Moscow: Nauka, 1994, pp. 49–59. (in Russian).
- Deyk, T. (1989). *Yazk. Poznanye. Kommunykatyva. [Language. Cognition. Communication]*. Moscow: Progress. (in Russian).
- Karasik, V. (2002). *Yazykovyy kruh: Lychnost', kontsepty, dyskurs. [Linguistic Circle: Personality, concepts, discourse]*. Volgograd: Shans. (in Russian).
- Karasik, V. (2004). *Yazykovyy kruh: Lychnost', kontsepty, dyskurs. [Linguistic Circle: Personality, concepts, discourse]*. Moscow: Gnosis. (in Russian).
- Karaulov, Yu. (1987). *Russkyy yazyk i yazykovaya lichnost'. [Russian language and linguistic identity]*. Moscow: Nauka. (in Russian).
- Neroznak, V. (2005). *Yazykovaya lichnost. [Linguistic identity]*. Moscow: agencija "Olymp". (in Russian).
- Potebnya, O. (1989). *Slovo y mif. [Word and Myth]*. Moscow: Pravda. (in Russian).
- Slukhay, N. (2002). *Suchasni linhvistychni teoriiy kontseptu yak movno-kul'turnoho fenomenu [Modern linguistic theory of concept as a linguistic and cultural phenomenon]. Movni i kontseptual'ni kartyny svitu. [Language and conceptual world view]*. Kyiv, pp. 462–470. (in Ukrainian).

EDUCATION

Nadia Kudykina

Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Ukraine, Kyiv

kudykina_Nadia@ukr.net

Conceptual framework of the study of socio-cultural lines of teaching literary reading in the schools of national minorities of Ukraine

Abstract

The article is devoted to define the conceptual foundations of the study of socio-cultural lines of study literary reading of 5th grade students in the schools of national minorities of Ukraine.

The purpose of the study is to identify the conceptual foundations of teaching literary reading in the schools of national minorities of Ukraine (in the framework of socio-cultural lines).

Research methods. The main method of creating concepts was the inductive method, and the theoretical methods such as the analysis of philosophical, literary, methodological, psychological and pedagogical literature. The use of empirical methods are limited, among them, a pilot experiment was the main method.

A didactic study of the implementation of socio-cultural lines in the context of teaching literary reading involves the deployment of conceptual research in three areas: methodological, theoretical and practical fields.

In methodological concept, the status categories of activity and personality are defined. The doctrine of the activities of AK toils the value of different types of teachers and children's activities, in particular training, their decisive role in the formation of personality in the process of literary reading in Ukrainian language. Understanding the nature of "the identity of the student" requires a teacher of literary reading of the 5th grade students of schools with national languages, in the learning process, to give the instruction for the personal self-development and self-realization through activity and communication in various social environments.

The theoretical concept (general scientific and specifically-scientific concept) reflects the relationship and interaction of the various theories, approaches and

principles of General scientific and specifically scientific nature in relation to the study of problems of implementation of socio-cultural lines of study of literary reading.

The basic idea for solving the problem of realization of socio-cultural lines of study literary reading of the 5th grade students in schools with national languages of instruction at the application level is to focus educational activities on creation of conditions for proper formation of sociocultural competence of the student through the discovery of the essential forces students to process their own activity and communication with adults and other children.

Results: the study concept represented through three interrelated concepts – methodological, theoretical and applied, comprehensively ensures the implementation of the main idea of the study.

Keywords: socio-cultural line of learning literary readings, schools of national minorities of Ukraine, 5th grade students, methodological, theoretical and applied research concepts.

Надія Кудикіна

Інститут педагогіки Національної Академії педагогічних наук України
Україна, Київ
kudykina_Nadia@ukr.net

Концептуальні засади дослідження соціокультурної лінії навчання літературного читання у школах національних меншин України

Анотація

Статтю присвячено визначенню концептуальних засад дослідження соціокультурної лінії навчання літературного читання учнів 5 класу в школах національних меншин України.

Мета дослідження полягає у виявленні концептуальних засад навчання літературного читання в школах національних меншин України (у межах соціокультурної лінії).

Методи дослідження. Основним способом творення концепції був індуктивний метод, а також застосовувались теоретичні методи: аналіз філософської, літературознавчої, методичної, психолого-педагогічної літератури. Емпіричні методи використовувались обмежено, серед них основним був пілотний експеримент.

Дидактичне вивчення реалізації соціокультурної лінії в контексті на-

вчання літературного читання передбачає розгортання дослідження у трьох концептуальних напрямках: методологічному, теоретичному та практичному.

У методологічному концепті визначальний статус мають категорії діяльності та особистість. Вчення про діяльність актуалізує значення різних видів діяльності вчителя та дітей, зокрема, навчальної, їх визначальну роль у формуванні особистості в процесі літературного читання українською мовою. Розуміння сутності поняття “особистість школяра” передбачає необхідність у процесі навчання вчителем літературного читання учнів 5 класу шкіл з національними мовами викладання забезпечення умов для його особистісного саморозвитку і самореалізації через діяльність і спілкування у різних видах соціальних середовищ.

Теоретичний концепт (загальнонаукова і конкретно наукова концепції) відбиває взаємозв'язок і взаємодію різних теорій, підходів і принципів загальнонаукового й конкретно наукового характеру стосовно вивчення проблеми реалізації соціокультурної лінії навчання літературного читання.

Основна ідея щодо розв'язання проблеми реалізації соціокультурної лінії навчання літературного читання учнів 5 класу в школах із національними мовами викладання на прикладному рівні полягає в спрямованості освітньої діяльності на створення умов для повноцінного формування соціокультурної компетентності школяра через розкриття сутнісних сил самих учнів у процесі їх власної діяльності і спілкування з дорослими та іншими дітьми.

Висновки. Концепція дослідження репрезентується через три взаємопов'язані концепти – методологічний, теоретичний і прикладний, які цілісно забезпечують реалізацію головної ідеї дослідження.

Ключові слова: соціокультурна лінія навчання літературного читання, школи національних меншин України, учні 5 класу, методологічний, теоретичний і прикладний концепти дослідження.

Вступ

Освіта – важливіша підсистема суспільства, яка сприяє підготовці дітей та молоді до самореалізації у соціально-культурній сфері життя. Соціально-культурна сфера – це сфера духовного (нематеріального за своїм характером) життя людей, пов'язана з їх освітою, вихованням, інтелектуально-культурним розвитком, охороною їх здоров'я, соціальним забезпеченням та задоволенням інших соціально-культурних потреб людини.

Здобуття загальної середньої освіти підростаючим поколінням – процес і умова розвитку духовних начал кожного індивіда та формуван-

ня його соціально-культурної компетентності, яка базується на засвоєнні смислового поля певних знаків, значень, моральних норм, цінностей, ідеалів, притаманних конкретному соціуму. Образи, зразки культурної поведінки людини в багатонаціональному суспільстві презентуються через зміст різних навчальних предметів, перспективним із яких у 5 класі в школах національних меншин України є літературне читання.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями

Враховуючи, що в школах означеної категорії читання дітьми художніх творів, викладених українською мовою, відбувається у неоднорідному мовному середовищі, часто спостерігається досить низький рівень засвоєння учнями їхнього соціокультурного змісту. Виявлення причин такого становища засвідчує, що однією з них є недостатність уваги до формування соціокультурної компетентності учнів 5 класу засобами літературного читання. У нормативних документах та науковій літературі недостатньо розроблено є соціокультурна лінія змісту навчання літературного читання, специфіка якої до останніх років не була окреслена у програмах з літератури для шкіл із національними мовами навчання.

Формулювання мети статті. Метою публікації є висвітлення концептуальних засад дослідження соціокультурної лінії навчання літературного читання у школах національних меншин України.

Методи дослідження. Основним способом творення концепції був індуктивний метод, а також застосовувались теоретичні методи: аналіз філософської, літературознавчої, методичної, психолого-педагогічної літератури. Емпіричні методи використовувались обмежено, серед них основним був пілотний експеримент.

Спостереження за освітньою практикою з літературного читання у п'ятому класі шкіл, викладання в яких здійснюється мовами національних меншин (польська, румунська та ін), засвідчують, що вчителі здебільшого застосовують у навчанні ті методичні підходи, які пропонуються для уроків літератури в школах із українською мовою викладання. У результаті школярі виявляються нездатними керувати своєю поведінкою в реальних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на здобуті шляхом читання знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вивчення проблеми

У широкому значенні проблема літературної освіти для української школи не є новою. Ґрунтовні методичні праці з викладання літератури в українській школі залишили О. Дорошкевич, О. Мазуркевич, Т. Бугайко, О. Бандура, К. Сторчак, Є. Пасічник, Б. Степанишин, Н. Волошина та ін.

У контексті досліджуваної проблеми цікавими є результати досліджень досить нової галузі літературознавства – компаративістики (лат. *Comparativus* – порівняльний), об'єктом якої є виявлення міжлітературних зв'язків на основі порівняння фольклору, національних літератур, виявлення їх взаємозв'язку, взаємодії та взаємовпливів.

Аналіз результатів здійснених досліджень засвідчує, що у науковому полі не приділялось уваги процесу реалізації соціокультурної лінії навчання літературного читання у школах із національними мовами викладання, який відзначається складністю та неоднозначністю.

Отже, існує потреба в розробці концептуальних засад вивчення соціокультурної лінії навчання літературного читання у 5 класі шкіл із національними мовами навчання, попереднього осмислення провідного задуму або сукупності поглядів на досліджувану проблему.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням авторських положень

Концепцію дослідження безпосередньо пов'язуємо з його об'єктом, яким виступає процес навчання літературного читання українською мовою учнів 5 класу у школах із національними мовами викладання.

У формулюванні концептуальних положень наукового пошуку ми виходили з того, що використання українського літературного читання як фактору формування соціокультурної компетентності учнів 5 класу необхідно розкривати на трьох взаємопов'язаних рівнях: методологічному, теоретичному та практичному. У такий спосіб концепція дослідження репрезентується через три взаємопов'язані концепти – методологічний, теоретичний і прикладний, які цілісно забезпечують реалізацію головної ідеї дослідження.

Методологічний концепт. Головна ідея концепції опирається на основні положення педагогіки – науки, яка, за визначенням, об'єднує, інтегрує, синтезує дані всіх природничих і соціальних наук, пов'язаних із формуванням людини. Термін “педагогіка” вживається у кількох значеннях: 1) у розумінні педагогічної науки; 2) існує думка, що педагогіка – це мистецтво, і тим самим вона ніби прирівнюється до практики; 3) як система діяльності, що проектується у навчальних матеріалах, методиках, рекомендаціях, установках; 4) як навчальний курс, який вивчається в педагогічних університетах та інших навчальних закладах за профільованими програмами. Цим терміном також почали позначати уявлення про ті чи інші підходи до навчання, про його методи й організаційні форми.

Ми розуміємо педагогіку як фундаментальну основу навчання літературного читання, а отже, як науку, що вивчає особливий вид діяльності – освітньої. Ця діяльність – цілеспрямована, тому вчитель, у процесі навчання літературного читання учнів 5 класу в школах з національними мовами викладання традиційно ставить перед собою триєдину мету, пов'язану з процесами навчання, виховання і розвитку підростаючого покоління.

Методологічно важливим є те, що ця діяльність стосується реалізації одвічно існуючої функції людського суспільства: передавати підростаючій особистості накопичений віками соціально-культурний досвід, іншими словами – “трансляція культури” шляхом навчання та виховання. Якщо у доборі змісту навчання літературного читання учнів шкіль національних менших основним орієнтиром передусім є коло читання, то з вихованням у цьому методологічному концепті дослідження безпосередньо пов'язана соціокультурна складова дібраних для читання творів, через яку за допомогою смислового поля мовних значень, моральних норм, цінностей, ідеалів, передається мудрість українського народу, сформовані у процесі його розвитку традиції, накопичений пласт інформації про народний побут, звичаї, культурні особливості тощо.

Визначальним статусом в концепції здійснюваного дослідження наділена категорія „особистість” у її розумінні як конкретного втілення сутності людини, цілісного відображення і реалізації в ній комплексу соціально значущих ознак і якостей. Особистість учня 5 класу – це соціальний і психологічний образ людини досліджуваної вікової групи.

Отже, до учня 5 класу ставимося як до особистості, оскільки він досяг такого рівня соціально-культурного розвитку і самосвідомості, який дозволяє йому знаходити і обирати серед цінностей української культури, презентованих у літературних творах, особистісні смисли, самостійно виконувати перетворювальну діяльність (пізнавальну, соціокультурну, здоров'язбережувальну), свідомо і відповідально здійснювати саморегуляцію соціальної діяльності й культурної поведінки.

Під особистістю школяра розуміємо стійку систему соціально значущих рис учня, що характеризують його як члена суспільства в цілому та класу, школи, закладу освіти, родини зокрема.

Це поняття пов'язане із засвоєнням учнем різноманітного досвіду рідного та українського народу – пізнавального, соціального, культурного, досвіду збереження здоров'я людини тощо. Розвиток особистості школяра не обмежується лише навчальним процесом, від вплетення в складну мережу соціальних відносин в українському суспільстві, підпорядковується соціальним законам, водночас школяр як особистість виявляє себе в продуктивних діях, а його соціально-культурна компетентність отримує органічне предметне втілення у спілкуванні з іншими людьми.

Розуміння сутності поняття “особистість школяра” передбачає необхідність у процесі навчання літературного читання учнів 5 класу шкіл з національними мовами викладання забезпечення умов для його особистісного саморозвитку і самореалізації через діяльність і спілкування у різних видах соціальних середовищ: родинному колі, навчальному, позаурочному освітніх середовищах, соціальному середовищі міста чи села, в якому мешкає учень та у широкому соціальному середовищі.

Методологічно осмислюючи концепцію нашого дослідження, акцентували увагу на тому, що навчання літературного читання учнів 5 класу шкіл з національними мовами викладання – це особливий вид освітньої діяльності, для якої характерне педагогічне цілепокладання і педагогічне керівництво. Діяльність, про яку йдеться, соціально й особистісно детермінована, оскільки вона своєю кінцевою ціллю має формування соціокультурної компетентності учня, його залучення до соціокультурної діяльності в українському суспільстві.

Навчання літературного читання у 5 класі шкіл національних меншин, за нашою концепцією, має відповідати принципу педаго-

гічної доцільності, тобто відповідати його основній меті. У дотриманні цього принципу розуміємо, що генетично поняття *доцільність* тісно пов'язане з *цілепокладанням* як сутнісною характеристикою діяльності педагогів. Поняття педагогічної доцільності використовуватимемо у поєднанні з принципом зворотного зв'язку, який дозволяє враховувати актуальні зміни особистості школяра, котрі відбуваються у процесі навчання літературного читання.

Теоретичний концепт (загальнонаукова і конкретно наукова концепції) відбиває взаємозв'язок і взаємодію різних теорій, підходів і принципів загальнонаукового й конкретно наукового характеру стосовно вивчення проблеми реалізації соціокультурної лінії навчання літературного читання українською мовою учнів шкіл з національними мовами викладання та формування соціально-культурної компетентності школярів.

Однією з визначальних у теоретичному концепті є теорія діяльності як така форма людської активності, що характеризує здатність вчителя та школяра бути причиною позитивних змін особистості учня 5 класу. Діяльність розглядатимемо у її двох основних видах – діяльність педагогів та діяльність школярів. Для обох видів діяльності характерний вибір можливостей та відповідно – прийняття рішень. Діяльність особистості здійснює перманентну трансформацію суб'єктивного в об'єктивне та навпаки. Трансформація діяльності виявляє особливості духовного розвитку школяра, який, зрештою, і створює потенціал соціокультурного розвитку власної особистості. Духовний потенціал, котрий закладений у діяльність як педагога, так і школяра, її смислонаповнення реалізується в ідеалах, певних нормах, цінностях та цілях.

Діяльність, яка охоплює цілепокладання та широку сферу смислотворчості і свободи становить основу для соціокультурного розвитку школяра як творчої особистості. Вчення про діяльність актуалізує значення різних видів діяльності дітей, зокрема, навчальної, їх визначальну роль у формуванні особистості в процесі літературного читання українською мовою.

Теоретично концептуалізує наше дослідження низка наукових підходів:

- системний, який ґрунтується на теорії систем, сприяє розвитку особистості як системи взаємопов'язаних складників самості, котрі теоретично об'єднуючись у підсистеми – пізнавальну, соціокультурну

та тілесно-фізичну сфери, забезпечують цілісний розвиток особистості учня у процесі навчання літературного читання;

- особистісно-орієнтований підхід забезпечує більш глибоке розуміння особистості школяра і на цій основі – його соціально-культурний розвиток і саморозвиток у процесі навчання літературного читання;

- діяльнісний підхід через усвідомлення особливості ролі діяльності для формування соціокультурної компетентності особистості школяра сприяє подоланню колізії об'єктивного та суб'єктивного, ідеального та матеріального;

- суб'єктно-суб'єктний підхід орієнтує на визнання особистості школяра і особистості педагога рівноправними суб'єктами навчання, в якому педагогічна діяльність та навчальна діяльність самого учня є засобом формування соціально-культурної компетентності школяра;

- аксіологічний підхід передбачає орієнтацію педагогів у процесі добору творів літературного читання на правильний вибір загальнолюдських, цінностей і переведення їх на рівень формування особистісних соціокультурних цінностей школяра;

- діялісно-комунікативний підхід уможливорює формування соціокультурної компетентності у процесі навчання літературного читання з урахування діяльності та спілкування як найважливіших чинників розвитку людської особистості, в тому числі її соціокультурної компетентності;

- соціокультурний підхід передбачає таку організацію освітнього процесу, при якій дорослі і школярі виступають як члени суспільства та носії культури і соціальних цінностей, що формує ціннісно-сміслову свідомість школяра, його здатність до перетворювальної соціокультурної діяльності в існуючому навколо нього багатонаціональному життєвому просторі.

Прикладний концепт. Основна ідея щодо розв'язання проблеми реалізації соціокультурної лінії навчання літературного читання учнів 5 класу в школах із національними мовами викладання на прикладному рівні полягає в спрямованості освітньої діяльності на створення умов для повноцінного формування соціокультурної компетентності школяра через розкриття сутнісних сил самих учнів у процесі їх власної діяльності і спілкування з дорослими та іншими дітьми. Вона передбачає реалізацію в практиці таких похідних від основної ідеї напрямів педагогічної діяльності:

- цілеспрямованість реалізації соціокультурної лінії у процесі навчання літературного читання;
- професійна готовність вчителя до формування соціокультурної компетентності школярів на матеріалі змісту художніх творів для літературного читання;
- забезпечення цілісності особистісного розвитку школяра у навчально-виховному процесі школа та соціальному середовищі за межами школи;
- оптимізація змісту літературного читання українською мовою у школах з національними мовами викладання;
- забезпечення власної соціально-культурної активності учня (особистісний соціально-культурний саморозвиток через різні види діяльності);
- індивідуалізація педагогічного супроводу формування соціально-культурної компетентності учнів у процесі навчання літературного читання;
- створення умов для міжособистісного спілкування дітей за змістом прочитаного;
- методичне забезпечення педагогічного супроводу формування соціокультурної компетентності школяра у процесі навчання літературного читання;
- відкритість освітнього середовища як суттєва умова формування соціокультурної компетентності (взаємодія з різними соціально-культурними установами та діячами культури, представниками соціальних інститутів).

Усі розкриті концепти (методологічний, теоретичний, прикладний) у процесі розгортання наукового пошуку об'єднує принцип концептуальної єдності дослідження. Це означає, що у процесі перебігу наукової розвідки дослідник має послідовно дотримуватися всіх положень попередньо визначеної концепції.

Висновки

Отже, доведено, що соціокультурна лінія змісту навчання літературного читання, специфіка якої до останніх років не була окреслена у програмах з літератури для шкіл із національними мовами викла-

дання, у нормативних документах та науковій літературі є недостатньо розробленою. У школах означеної категорії читання дітьми художніх творів, викладених українською мовою, відбувається в неоднорідному мовному середовищі, в наслідок чого часто спостерігається досить низький рівень засвоєння учнями їхнього соціокультурного змісту. За нашою концепцією *реалізація соціокультурної лінії в контексті навчання літературного читання передбачає розгортання дослідження* у трьох напрямках: методологічному, теоретичному та практичному. У такий спосіб дослідження концептуалізується через три взаємопов'язані концепти – методологічний, теоретичний і прикладний, які цілісно забезпечують реалізацію головної ідеї дослідження.

References

- Al'bukhanova-Slavskaya, K.A. (1981). *Lichnostnyy aspekt problemy obshcheniya. Problema obshcheniya v psikhologii*. Sbornik nauchnykh statey; pod red. B.F. Lomova. Moscow: Nauka. pp. 218–241. (in Russian).
- Bandura, H.O. (2008). *Teoriya literatury v tezakh, definitsiyakh, tablytsyakh: navchal'nyy dovidnyk*. Kyiv: Shkil'nyy svit. 128 p. (in Ukrainian).
- Chikar'kova, M.Yu. (2016). *Kul'turna samoidentyfikatsiya suchasnoho ukraint-sya: svoboda dukhovnoho vyboru*. Paradyhma piznannya: humanitarni pytannya. Naukovyy zhurnal. 2 (13). Kyiv: Tsentri mizhnarodnoho naukovoho spivrobotnytstva "TK Mehanom". pp. 64–78. (in Ukrainian).
- Kudykina, N.V. (2016). *Realizatsiya sotsiokul'turnoyi liniyi navchannya u protsesi literaturnoho chytannya uchniv shkil natsional'nykh menshyn (metodychnyy aspekt)*. Paradyhma piznannya: humanitarni pytannya. Naukovyy zhurnal. 2 (13). Kyiv: Tsentri mizhnarodnoho naukovoho spivrobotnytstva "TK Mehanom". pp. 137–150. (in Ukrainian).
- Righter, N.M.Jr. (2000). *Evolution: Biological, Social, Cultural*. Encyclopedia of sociology. V. 2. New York: Macmillan Reference, USA. pp. 875–876.
- Saytarly, I.A. (2007). *Kul'tura mizhosobystisnykh stosunkiv: Navchal'nyy posibnyk*. Kyiv: Akademvydav. 239 p. (in Ukrainian).
- Yarmolyuk, A. (2014). *Metodyka formuvannya tsinnisnoho komponenta komunikatyvnoyi kompetentnosti v uchniv 5-7 klasiv*. Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli. 8. pp. 2–7. (in Ukrainian).

Volodymyr Isaienko

National Aviation University,
Ukraine, Kyiv
volodymyr.isaienko@gmail.com

The Challenges of Today in Ukraine: Education for Sustainable Development

Abstract

Purpose. A characteristic feature of sustainable development is balanced integration of its social, ecological and economic aspects in all institutions: state and administrative, private, civil, educational, scientific, etc. Education for balanced development is to become a new learning process which will equally include economic, social and ecological aspects and will become the lifelong learning process with a clear role of formal and informal education. Education for balanced development should be one of the important instruments of transition from stable production models and consumption, formation by the population of a new system of values conforming to the moderation culture and balanced development principles as a whole.

Methods: SWOT-analysis, GAP-analysis, statistical, analytical.

Results. Education development is to provide for the formation of ecologically responsible lifelong behaviour, formation of an integral (holistic), interdisciplinary approach in learning and knowing necessary for solving current global problems and advancement to the balanced, ecologically safe and economically stable future.

Keywords: European integration, national education system, sustainable development, education for sustainable development.

Relevance of the research

Today no one needs to be persuaded that preservation of the environment is the most acute, urgent, comprehensive problem of human development.

At the household level, we are all well aware what damage to nature can be caused by irresponsible, violent and unconditional human activities.

Uncontrolled environmental changes call into question the possibility of further existence in its current form as an individual, humanity and nature in their present forms.

The response of the international community to the growing threat of global ecological disaster was the development of the concept of

Sustainable Development based on the necessary preservation of the Earth's potential (biological, resource, ecological, etc.) for future generations due to considerable decrease of man-made pressure on the environment.

Officially, the ideas of sustainable development were proclaimed at the UN Conference on Environment and Development (the Earth Summit), in Rio de Janeiro in 1992. Environment and social and economic development were seen at the conference as interrelated and interdependent spheres. The "Agenda 21" adopted at the conference was considered as a program of world cooperation. Harmonious achievement of such goals as high quality of environment and healthy economics for all world nations and meeting the human needs and keeping the sustainable development within a long period of time was related in this document with sustainable development (Andrushchenko, 2010; Shevchuk, 2002).

Research methods: SWOT-analysis, GAP-analysis, statistical, analytical.

The conception of sustainable development

Thus, the conception of sustainable development was a result of combining three basic views – economic, social and ecological. A sustainable development paradigm includes requirements for protection of the environment and social justice, without racial and national discrimination.

So, sustainable development is a development that provides a balanced solution of social and economic tasks as well as problems of favourable environment and natural resource potential to meet the contemporary needs of humanity and protect the interests of future generations.

Since then, the ideas of rational social development have become a current problem of theoretical research and the subject of scientific discussions for scholars of different sciences.

To the reasonable concern of scientists in these issues, the international community has responded with creating various international non-governmental organizations for the study of global processes such as the UN Environment Programme (UNEP). There have been held numerous intergovernmental events such as international conferences and summits.

This enabled to unite a large number of interests of not only experts but heads of states and governments. In terms of international commitments, many countries started developing ecological policies and law, with a

new institutional component such as environment ministries and agencies (Isayenko, 2016; Shevchuk, 2002).

Today, the idea of sustainable development has a large number of world advocates who truly consider it as the most advanced ideology of this century and, most likely, of the whole third millennium. They are sure that in the process of deepening scientific grounding, the sustainable development conception will gradually push out other worldview ideologies which, in their opinion, are fragmentary and unable to provide for balanced development of civilisation. And in time, sustainable development will become a single alternative for coping with all other global threats the humanity faces.

It should be emphasized that many countries declare their commitment to the ideas of sustainable development. However, each country has its own way. Such countries as the USA, Japan, EU member states stand confidently on the way for the optimal variant of development while other countries are just beginning their ways.

There are many countries whose strategic aim is to survive. They do not accept the idea of sustainable development. There are countries that bring threats spreading to other countries and entire regions. Close geographic proximity of these countries and globalization processes make potential environmental, economic and social insecurity dangers.

Ukraine has undertaken international commitments on balanced development by signing the documents to the UN conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 1992), World summit on balanced development (Johannesburg, 2002), and the UN conference on balanced development Rio+20 (Rio de Janeiro, 2012), as well as commitments on education for sustainable development reflected in the “UNECE Strategy for education for sustainable development” (Vilnius, 2005) and the final communiqué of the Intergovernmental conference “Tbilisi+35”: “Ecological education for balanced development” (Tbilisi, 2012) (Shevchuk, 2002; Bogolybov, 2012).

Basic principles of sustainable development.

In 2002 at the World Summit there were formulated four basic principles of achieving sustainable development of the humanity. They are:

- recognition of the problem;
- collective responsibility and constructive partnership;

- determination to joint action;
- unity and indivisibility of human dignity.

In fact, they are related to the four basics of education: “Education gives skills to learn: study, live together, work and live”. They were stated in the well-known report “Education: necessary utopia” of the UNESCO Education Commission.

Therefore, the basic documents of World Forums on Sustainable Development (1992, 2002) underline the key role of education. “Education is the foundation for sustainable development”, as Chapter 36 of the “XXI century Agenda” states (Isayenko, 2016).

The Declaration adopted at the World Summit on Sustainable Development in 2002 reflects a single approach of world state leaders to education as a main instrument for creating a society which is humane, equal and attentive to problems of its members where each individual should have his human dignity.

It is education that is considered an instrument aimed at solving such important problems of sustainable development as healthcare and AIDS spread prevention, fighting with poverty and developing rural regions. Education is to become an important factor for dealing with ecological problems, problems of balanced use of renewable and non-renewable natural resources. Education is to facilitate creating gender-sensitive education system at all levels as well as dealing with a wide circle of ethical and legal issues (Andrushchenko, 2010; (Shevchuk, 2002).

Therefore, education is a basic element of society’s transformation towards sustainable development through which the individual and the society can fully realise their potentials.

Quality education is a prerequisite for society’s sustainable development. Education allows to inculcate values, educate behaviour and form lifestyles required for a sustainable future. It should not only provide for a certain amount of scientific and technical knowledge, but also explain and implement social support for developing skills and their use.

Development of thinking oriented to sustainable future should become a key task of today’s education.

It is with this view of the role of education, the UN General Assembly unanimously adopted a resolution 57/254 “On the UN Decade of Education for Sustainable Development, starting from January 1, 2005” in December 2002.

Education

Thus, the universal nature of sustainable development ideas and relevant international agreements led to the emergence of a new type of education – “Education for Sustainable Development” or “Education in the interests of Sustainable Development”. Obviously, the main reason for the appearance of Education for Sustainable Development is the awareness of the need to change the educational paradigm to further sustainable development of society, economy and environment what is stated in the National Report (Isayenko, 2016).

Integration of sustainable development subjects, including the Rio Conventions, in the education legislation and education policy provides reorientation of the educational sector on the principles of steady development of the society and the state, in accordance with the UNECE Strategy on Education for Sustainable Development.

Education for sustainable development

Education for sustainable development is a concept based, according to the UNECE Strategy on Education for Sustainable Development, on synergies in processes of learning and development, “when the sustainable development of society should be understood as a continuous learning process, problems research”, deepening of competence on the subject of sustainable development; integration of objectives of educational programs and programs for sustainable development; systems of formal and informal education, professional training and information systems. A key principle of education for sustainable development is the principle of full system integration from interdisciplinary to inter-institutional.

Education for sustainable development is not environmental education and is not a re-orientation of any one of the education spheres. It should equally include economic, social and environmental aspects and become a process of lifelong learning, with a clear role of formal, non-formal and informal education.

Education for sustainable development is to become a new learning process. Now important is the transition from the traditional process of teaching to the innovative learning process in terms of education for sustainable development.

Wide cooperation in the field of education for sustainable development will facilitate mutual understanding between countries, strengthening of peace,

security and common welfare. Education for sustainable development should be one of the important instruments of transition from stable production models and consumption, formation by the population of a new system of values conforming to the moderation culture and balanced development principles as a whole.

Education development is to provide for the formation of ecologically responsible lifelong behaviour, formation of an integral (holistic), interdisciplinary approach in learning and knowing necessary for solving current global problems and advancement to the balanced, ecologically safe and economically stable future (Isayenko, 2016).

Regulatory and legal framework providing for education for sustainable development exists in Ukraine, but it requires a thorough refinement.

The problem is that currently Ukraine has no legally defined integrated national educational policy. Some of its provisions are stated in various educational legislative acts. In particular, the new Law of Ukraine “On Higher Education” defines the principles of promoting society’s sustainable development by means of lifelong learning. However, the Law does not define the integration mechanisms of such promotion.

To improve the policy and institutional frameworks for integrating the Rio Conventions provisions into sectoral policies of Ukraine, there is used one of the components of the UN Program – Global Ecological Fund “Integration of provisions of the Rio Conventions into the national policy of Ukraine”, which has been implemented by the UN Development Program in Ukraine in 2014.

This included:

- 1) development of general frameworks for sectoral analysis of the related ministry;
- 2) SWOT-analysis and GAP-analysis (drawback analysis) of sectoral policy, legal acts, programs and plans of the related ministry to provide for recommendations on their improvement in conformity with the Rio Convention provisions.

The Rio Convention requirements

It should be noted that the Rio Convention requirements are stated in the texts of the conventions and in their strategies and plans as well as in the

conference resolutions and recommendations of international organisations on certain activity aspects in terms of the Conventions:

1. Convention on biological diversity preservation.

In 2010 the 10th Conference of the Parties approved a *Strategic Plan on Biodiversity (2011-2020)*, stating the goals on biodiversity.

2. UN Framework convention on climate change.

The United Nations Development Program (UNDP) has developed recommendations on reducing the environmental emissions and working out development strategies which have no impact on the climate. There have been developed OECD recommendations on CEO application. The 19th Conference of the Parties on climate change (Warsaw, November, 2013) took resolutions on fulfilment of obligations on reducing greenhouse gas emissions.

3. Convention on fighting with desertisation in the countries suffering from serious drought and/or desertisation.

The convention provisions are mostly based on the 10 -year strategy (2008-2018).

To conduct a detailed industrial analysis, there have been chosen the following subindustries:

1. Education (level formal).
2. Postgraduate education.
3. Informal education.
4. Science (Bogolybov, 2012).

SWOT-analysis and GAP-analysis

For each subindustry there were performed SWOT-analysis and GAP-analysis.

SWOT-analysis is a universal methodology of systematic analysis, research and assessment of problems, potentials of their solving by comparing strengths and weaknesses of the research object; assessment of potential threats from weak points and their possible avoiding or reducing with the help of strong points and tendencies. SWOT-analysis as a universal methodological instrument which can be used in any field of work, particularly, in education, and for any research object – an enterprise, an educational establishment, a field and a region.

The goal of SWOT-analysis of policies and legal acts is to define

the current state of the national policy of sustainable European integration development; problems of integration of RIO Convention provisions into education and other sectoral policies, legal and regulating documents, assessment of problems containment of integration and improvement processes.

Respectively, GAP-analysis is a methodology of in-depth analysis of official documents defining the educational policy and its legal base to assess gaps and develop recommendations on their elimination to facilitate the integration of RIO Conventions.

The legislation analysis made in the filed “Education and Science” includes the analysis of legal acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers, orders of the Ministry of Education and Science (MES) of Ukraine regulating scientific and educational activity in Ukraine.

The list of these legal and regulatory acts has 25 laws and bylaw regulatory acts in the field “Education and science”, including: 10 Laws of Ukraine (including 3 drafts of Laws of Ukraine submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine), 2 Decrees of the President of Ukraine, 1 project of conception, 8 resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 4 orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine and 2 orders of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (Isayenko, 2016).

The system analytical methodology consists of the methods of SWOT-analysis and GAP-analysis of the state of integration of RIO Convention provisions.

SWOT-analysis consists in dividing sectoral policy factors into four categories: Strengths and Weaknesses of industrial policy; Opportunities opened in the course of industrial policy implementation; Threats hindering the industrial policy implementation. In terms of integration of RIO Convention provisions into the national policy of Ukraine:

<p><i>strong points</i> – a general description of the RIO Convention requirements that have been integrated into the policy, program and plans of related sectoral ministry as well into legal acts to be developed by this ministry</p>	<p><i>weak points</i> – a general description of the RIO Convention requirements that have not been integrated into the policy, program and plans of related sectoral ministry as well into legal acts to be developed by this ministry</p>
<p><i>opportunities</i> – outside aspects that could be used for integration of RIO Convention provisions into the national policy of Ukraine;</p>	<p><i>threats</i> – any processes or phenomena, external limitations hindering the integration of RIO Convention provisions into the national policy of Ukraine</p>

SWOT-analysis was performed for every subindustry and for each of the three RIO Conventions.

GAP-analysis (deficiency analysis) – method of analysing primary information which studies strategic divergences between the real and desired result. Analysis of deficiencies of sectoral policy is a comparison of factual implementation (sectoral policy, programs, plans, legislation) with the RIO Convention recruitments.

In terms of the obtained results of analysing the deficiencies of relate sectoral policy:

- RIO Convention recruitments – basic specific requirements of the RIO Convention to be integrated into the national policy. An expert, according to his own experience, chose the main RIO Convention recruitments whose integration is the most important, advisable and possible, and defined the gaps for these requirements. Analysis of all RIO Convention recruitments is too complicated, time consuming and not always advisable;

- Considering the RIO Convention recruitments in sectoral policy and activity of related ministry – analysis of the degree of integration of a RIO Convention recruitments into the national policy of Ukraine (*the analysis of what has been done*). In this column the expert states how the provision of the related RIO Convention s reflected in the policy, program and plans of the related sectoral ministry as well as legal acts to be developed by this ministry;

- gap – analysis of how the situation in the related sectoral policy (plans, programs, legislation) of Ukraine differs from the specific requirement of the RIO Convention (*analysis of what is to be done*);

- recommendation – expert’s proposition on changes in a specific strategy of the sectoral policy, plan, program or legal act on considering the related requirement of the RIO Convention (*proposition on what exactly must be done*) (Andrushchenko, 2010; Isayenko, 2016; Shevchuk, 2002; Bogolybov, 2012).

The gap analysis was made for each subindustry and for each of the three RIO Conventions.

Generalising assessment of weak and strong points, opportunities and threats concerning integration of RIO Convention provisions (SWOT-analysis) has shown that:

1. Lack of national education policy with integration mechanisms of implementation of RIO Convention provisions makes it impossible to transform the national education system into a national motive force

of society's sustainable development as a European model of social and natural integrity.

2. Restraining the integration of ecological and social provisions of RIO Convention does not favour the growth of ecological and social awareness of social public groups, stable ecologically balanced society's development.

3. Integration of RIO Convention provisions facilitates the formation with young people of understanding cause and effect relationships in life and nature, developing respectful attitude to nature. Restraining such integration into educational programs and standards in the system of pre-school, school and out-of-school education limits the ecologically responsible development of youth, their caring attitude to living beings and their environment (Shevchuk, 2002).

4. Post-graduate education currently does not play any advanced role in re-orientation of education to sustainable development. Environmentalisation of education should be started from post-graduate re-training, deepening of ecological competence of teachers and instructors.

The results of the in-depth gap-analysis of the current legislation allowed to draw grounded conclusions and develop specific recommendations on making changes to current or new framework legal acts. The goal of refinement of the national legislation is to be implementation of basic RIO Convention provisions and their fulfilment.

A national legislation deficiency can be the fact that though the majority of analysed legal acts state an important role and place of ecological education in solving country's security problems, and certain legal acts provide for taking specific steps, the legislation system in general is not integral and balanced. In particular, legal norms are concentrated in many documents issued by various law-making subjects but their fulfilment is charged with different executors whose powers in the field of education organisation for sustainable development (including ecological education) are not clearly defined by the law.

Having defined the weak and strong points, opportunities and threats, there has been performed in-depth analysis of legislation gaps. In particular, there has been formed a clear and detailed description of current legislation gaps on highlighting basic of RIO Convention requirements and legal provision of their fulfilment.

The recommendations provide for specific steps on changing the current legal acts or developing new framework legal acts.

Generalising assessment of the state of current education legislation, policy, programs:

1. The current legislation is to have integration principles facilitating sustainable development of the society and state as well as mechanisms of their implementation.

2. Refinement of current education legislation is to be based on systemic principles of the Conception of national educational policy of Ukraine, on the principles of stable European integration development of society and state.

3. Project of Conception of education development in Ukraine for 2015-2025 does not conform to the requirements of the national policy of European integration and sustainable development.

4. The provision on educational districts is to be based on integration principles of local plans of actions for sustainable development.

5. The new Conception of ecological education in Ukraine is to be based on triune components defined by the Strategy of the UN European Economic Commission on education for sustainable development.

6. The new Law of Ukraine “On out-of-school education” is to contain integration provisions on environmentalisation of out-of-school education taking into account the RIO Convention provisions.

7. The provision on the order of creation of innovative educational activity is to contain integration mechanisms of “green” economics, principles and tasks of environmentalisation of education and innovation activity.

8. Educational aspects of the draft of the Law of Ukraine “On scientific and scientific and technical activity” are to be based on integration interdisciplinary and multidisciplinary research and approaches.

9. The new version of the constitutional (basic) Law of Ukraine “On education” is to be developed on new conceptual bases with reference points of society’s sustainable development. That is first there is to be developed a Conception of national educational policy of Ukraine on the principles of stable European integration development and only then – the Law of Ukraine “On Education” (Isayenko, 2016; Bogolybov, 2012).

The role of scientific work in higher educational institutions

It should be separately noted the traditional role of scientific work in higher educational institutions which includes training and selecting the most talented young people to apply for post-graduate course to refill the higher school personnel.

Thus, scientific work influences directly the professional level of the teaching staff. At the same time, the role of science in the modern higher school should not be limited to this function only. A strategic objective of higher school science is to be its turning into the society's real productive force.

That is scientific work in higher educational institutions is to be considered as an interrelated process when science is made by experts having high quality education, and scientific activity engages people having abilities and aptitude to scientific research. The result of this process is to be gaining new knowledge and transformation of intellectual potential into an innovative product.

Such innovation activity needs new quality experts who have mastered not only newest technologies, but have skills for communication, adaptivity, self-improvement, who are capable of fast obtaining and analysing new information and taking efficient economically grounded decisions. The solution of the problem is in transition to lifelong education where basic education is added with educational programs based on the newest knowledge obtained.

At the same time, it should be noted that implementation of basic RIO Convention provisions in education is made complicated with the following factors.

Firstly, there is no integrated legally defined national educational policy on the basis of sustainable development of European integration.

Secondly, one can acknowledge the rejection by heads of executive authorities of different levels of necessary modernisation of the structure, the content and organization of the educational sector based on sustainable development.

Thirdly, it is obvious that the strategic development planning of the educational sector of Ukraine is insufficiently focused on the sustainable development of society and the state in accordance with the UNECE Strategy for Education for Sustainable Development and the Association Agreement between Ukraine and the EU (Andrushchenko, 2010).

And fourthly, it is recognized that priority directions of scientific activity have outdated technocratic sectoral focus, and therefore do not determine the strategic long-term prospects in strengthening research capacity in areas related to environment and development.

That is why reformist changes that are now taking place in education should be primarily focused on how to eliminate the imperfections of the current national legislation which does not allow to respond quickly to the changes taking place both in our state and in the whole world.

Accordingly, in the part of system-wide recommendations, it is appropriate, in our opinion, firstly to formulate and legislate the holistic Conception of national education policy developed on the basis of the UNECE Strategy for Education for Sustainable Development and the Association Agreement between Ukraine and the EU.

Secondly, to develop and adopt a normative legal act with the working title “National Strategy of Education for Sustainable Development” and prepare regulations for execution of its tasks.

Conclusions

In order to modernize the education subsectors, we recommend to determine such basic tasks.

First, to create an integral national system of training, retraining and advanced professional development for sustainable development, primarily for teaching staff and civil servants.

Second, to form the legislative base for cooperation of scientists, public officials and the general public within formal and informal education of Ukraine’s population to implement the training materials developed jointly by international and national experts in the educational process of educational institutions.

Third, to develop coordination mechanisms at national and regional levels for the active involvement of civil society in the process of implementing the strategy of Education for Sustainable Development (Isayenko, 2016; Bogolybov, 2012).

In reforming the science subsectors, it is recommended to primarily solve the following problems.

Firstly, in order to ensure comprehensive integration of scientific and industrial activities in the educational process of higher educational institutions, it should be considered that in the international legal acts on education for sustainable development signed by the State of Ukraine, as it is stated in Chapter 35 of the Agenda, the following five program science fields have been legally defined as priorities:

- strengthening the scientific base to promote sustainable development;
- improving scientific understanding of the sustainable development processes;
- improving long-term scientific assessments;
- creating scientific potential and possibilities;
- promoting scientific research in the field of Education for Sustainable Development.

Secondly, to the current educational legislation and the draft Law of Ukraine “On Scientific and Scientific and Technical Activity in Ukraine”, there should be integrated the principles and mechanisms of scientific promotion of sustainable development in a separate section or develop special bylaw “On scientific and educational promotion of sustainable development of society on the basis of program scientific fields” (Bogolybov, 2012).

Today the idea of sustainable development in the world has a large number of supporters who truly consider it the most promising ideology in this century, and perhaps the entire third millennium. They are convinced that in the process of deepening the scientific substantiation, the sustainable development strategy will gradually replace other worldview ideologies, which, in their opinion, are fragmentary and unable to ensure a balanced development of civilization.

And over time, sustainable development will be the only acceptable alternative to overcome all the other global threats faced by the humanity. That is why now, when the UN is discussing and finalizing the program of action for the second decade (stage) of implementation of the UN Strategy for Education of Sustainable Development for our country and, above all, is critically necessary for the scientific elite to start reforming the educational and scientific sector on the principles of sustainable development.

Implementation of the proposed actions will facilitate re-orientation of the national educational system to the principles of the Strategy of the UN European Economic Commission on education for sustainable development, formation of new environmentalised national education policy of Ukraine (Bogolybov, 2012).

Education is to become an important factor which will enable people to change their approaches in order to learn to assess and solve problems through the prism of sustainable development principles.

Education

References

Andrushchenko, V. (2010). *Osvitnya polityka*. [Education policy]. Kyiv: “MP Lesa”, pp. 22-50. (in Ukrainian).

Bogolybov, V. (2012). *Strategiya staloho rozvytku*. [The strategy of sustainable development]. Kherson: Oldi, pp. 155-196. (in Ukrainian).

Isayenko, V. (2016). *Osvita dlya staloho rozvytku*. [Education for sustainable development]. Ternopil': Vydavnytstvo Ternopil's'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu imeni Ivana Pulyuya, pp. 38-41. (in Ukrainian).

Shevchuk, V. (2002). *Noosferohenez i harmoniynyy rozvytok*. [Noosphere and harmonious development]. Kyiv: Heoprynt, pp. 15-45. (in Ukrainian).

Olena Hrybiuk

Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine
Ukraine, Kiev
olenagrybyuk@gmail.com

The phenomenon of social networks: the paradox of dependence and variability modelling

Abstract

Purpose. In the publication, a comparative analysis of scientifically-methodical bases of modeling of the learning environment, including using social networking was shown. Variable models are represented on the basis of competence-based approach taking into account the main stages of the design.

Methods. Theoretical (the analysis of philosophical, psychological, sociological, pedagogical and methodological publications on the subject of the study); the empirical (observation, survey, pedagogical experiment); methods of statistical data processing.

Results. To improve efficiency, including using social networking, it is recommended to consider the advantages of decentralized and centralized networks, improving the sustainability of horizontal communication, transparency, access to resources, monitoring of “reliability ratings”, limiting the number of network members, the formation and development of “competence networks”. Network stability is maintained even in case of instability of its membership and transaction volume. Based on the comparative analysis of the models considered in the present research, the principles of formation and coordination of the organizational structure in the virtual space. Differences due to the specifics regarding the use of modern information and cognitive technology, the inner logic of action and the specific culture of communication in the network. On the basis of similarities taking into account the analysed models, the prospect for further research is seen in the context of further ways to improve the efficiency of agents in the virtual space, including social networks.

Keywords: modeling; variable models, computer-oriented learning environment, mathematics, network, engineering, social network.

Олена Гриб'юк

Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України
Україна, Київ
olenagrybyuk@gmail.com

Феномен соціальних мереж: парадокс залежності та варіативність моделювання

Анотація

Мета дослідження. Здійснити порівняльний аналіз науково-методичних засад моделювання віртуального середовища навчання, в тому числі з використанням соціальних мереж. Варіативні моделі представляються на основі компетентнісного підходу з врахуванням основних етапів проектування.

Методи. Теоретичні (аналіз філософських, психологічних, соціологічних, педагогічних і методичних публікацій з теми дослідження); емпіричні (спостереження, опитування, педагогічний експеримент); методи статистичного опрацювання даних.

Висновки. Для підвищення ефективності роботи, в тому числі з використанням соціальних мереж, рекомендується враховувати переваги децентралізованих та централізованих мереж, підвищення стійкості горизонтальних зв'язків, забезпечення прозорості доступу до ресурсів, моніторинг “достовірність рейтингів”, обмеження кількості учасників мережі, формування та розвиток “компетентності в мережі”. Стійкість мережі зберігається навіть у випадку нестабільності складу її членів та об'єму транзакцій. На основі порівняльного аналізу моделей, що розглядаються в дослідженні, виокремлено принципи формування та координації організаційної структури у віртуальному просторі. Відмінності обумовлені специфікою щодо використання сучасних інформаційно-когнітивних технологій, внутрішньою логікою дій та специфічною культурою комунікацій в мережі. На основі подібності із врахуванням особливостей використання проаналізованих у дослідженні моделей, перспективність подальших розвідок вбачається у контексті уточнення шляхів підвищення ефективності діяльності агентів у віртуальному просторі, в тому числі соціальних мережах.

Ключові слова: моделювання, варіативні моделі, комп'ютерно орієнтоване середовище навчання, математика, мережа, проектування, соціальні мережі.

Вступ

Своєчасним є виникнення терміну “нетократія” (*net – мережа*) – форми управління суспільством, в рамках якої найважливішою цінністю демонструються не матеріальні ресурси, а інформація та її структура, де вона зберігається, опрацьовується та передається.

У віртуальному світі важливу роль відіграють віртуальні співтовариства в контексті необхідності конструювання *нової системи участі в навчально-виховному процесі* особистісного простору людини.

В мережі кожна людина шукає собі подібних та створює разом з ними віртуальний простір без конфліктів, упереджень та жодних географічним обмежень.

Активна участь людини в соціальних мережах не залишає достатнього часу та можливостей для пізнання самої себе. Відповідно, членство в мережах, контур зворотного зв'язку та суспільний розум є основою основ нетократії (Бард, Зодерквист, 2004, с. 50-52).

Людина в Інтернеті може знайти про себе такі відомості, про існування котрих навіть не підозрювала. Ґрунтовно та стрімко зростає вплив онлайн-соціальних мереж, що використовуються для обміну думками та отримання необхідних матеріалів, тим самим перетворюються на засоби інформаційного управління та інформаційного протиборства.

Неминуче перетворення соціальних мереж на інструмент інформаційного впливу в контексті маніпулювання особистістю людини.

Під соціальною мережею на новому якісному рівні розуміється соціальна структура, що складається з множини агентів (Губанов, 2010) (індивідуальних або колективних суб'єктів, наприклад, індивідів, груп людей, організацій, сімей) та визначеної на ній множини співвідношень (сукупності зв'язків між агентами, наприклад, дружби, знайомства, комунікації, співробітництва).

Мета дослідження полягає у здійсненні порівняльного аналізу науково-методичних засад моделювання віртуального середовища навчання, в тому числі з використанням соціальних мереж. Варіативні моделі представляються на основі компетентнісного підходу з врахуванням основних етапів проектування. Актуальними є постановка і пошук шляхів вирішення проблем щодо проектування середовища навчання

та побудови варіативних моделей навчання з використанням окремих компонентів комп'ютерної орієнтованої системи навчання, в тому числі соціальних мереж. Удосконалення системи освіти можливе за умови виявлення взаємозв'язків та ґрунтовного тлумачення таких понять, як “модель”, “вплив”, “розвивальне навчання” і педагогічно виваженого поєднання традиційної системи навчання з окремими компонентами комп'ютерно орієнтованої системи навчання, узгодженим використанням соціальних мереж.

Методи дослідження: Теоретичні (аналіз філософських, психологічних, соціологічних, педагогічних і методичних публікацій з теми дослідження); емпіричні (спостереження, опитування, педагогічний експеримент); методи статистичного опрацювання даних.

Виокремлюються наступні можливості користувачів в соціальних мережах: отримання інформаційних повідомлень від інших членів соціальної мережі; верифікація ідей завдяки взаємодії з використанням соціальних мереж; соціальні преференції від контактів в соціальних мережах; рекреація.

Основні поняття моделі соціальної мережі

У процесі моделювання соціальних мереж із врахуванням взаємного впливу їх членів, динаміки громадської думки та ін. виникає необхідність врахування відповідних факторів (ефектів) (Губанов, 2010), що мають місце в соціальних мережах.

Прикладом можуть бути: наявність власної думки агентів та вплив інших членів соціальної мережі на відповідну думку агентів; інформаційне управління в соціальних мережах; оптимізація інформаційних впливів; рефлексія агентів; можливості створення коаліцій; ігрова взаємодія агентів; асиметрична поінформованість агентів та прийняття ними рішень в умовах невизначеності; наявність каскадів; цілеспрямованість та активність агентів; наявність характерних етапів динаміки в контексті формування думок членів соціальної мережі; наявність специфічних соціальних норм; локалізація груп за інтересами; існування зовнішніх факторів впливу та зовнішніх агентів; наявність факторів соціальної кореляції для груп агентів; наявність порогу чутливості щодо зміни думки під впливом оточення; формалізація індексів впливу та іс-

нування агентів з максимальним впливом на думку суспільної групи; наявність другорядного впливу в контексті соціальних контактів (зменшення другорядного впливу із збільшенням “відстані” між агентами); конформізм, стійкість думок.

У наукових дослідженнях триває активна дискусія навколо поняття цінності (*utility, value*) соціальної мережі, котра має цілком визначену величину.

У законі Сарнова (*Sarnoff's Law*) йдеться про те, що цінність радіо- та телевізійної мережі збільшується пропорційно щодо кількості глядачів n . Роберт Меткалф (Simeonov, 2006), один із авторів технології *Ethernet*, визначив, що у зв'язку з розвитком локальних комп'ютерних мереж цінність соціальної мережі асимптотично збільшується як n^2 . Кожен агент соціальної мережі може з'єднуватися з $n - 1$ іншими агентами, відповідно, цінність для нього пропорційна $n - 1$.

Усього в мережі n агентів, тому цінність усієї мережі пропорційна $n \cdot (n - 1)$. Аналіз результатів опрацювання емпіричних даних дослідження ґрунтовно розглядається в окремій публікації. Послугуючись законом Давида Ріда (*Reed's Law*) в епоху виникнення Інтернету було внесено корективи у формулу для визначення цінності соціальної мережі (Reed, 1999). Йдеться про складові задля об'єднання користувачів Інтернету в групи ($2^n - n - 1$). Для цінності соціальної мережі з великою кількістю агентів n та коефіцієнтами пропорційності a, b, c : $an + bn^2 + c2^n$.

В дослідженнях (Briscoe, Odlyzko, Tilly, 2006) аналізуються закони Ріда і Меткалфа, відповідно, пропонується оцінити збільшення цінності як $n \ln(n)$.

В законі Ципфа (*Zipf's Law*) ранжуються цінності зв'язків, що було нівельовано (знехтували) в попередніх трьох законах. Якщо для довільного агента соціальної мережі, що складається з n членів, зв'язки з іншими $n - 1$ агентами набувають цінності від 1 до $\frac{1}{(n-1)}$, тоді частка даного агента в загальній цінності соціальної мережі для n набуває вигляду: $1 + \frac{1}{2} + \dots + \frac{1}{n-1} \approx \ln(n)$. Отримується цінність соціальної мережі порядку $n \ln(n)$.

Усі проаналізовані закони суперечливі та підлягають критиці,

крім закону Сарнова. Акцентується увага на тому, що в цих законах не враховується властивість *адитивності*.

Цінність двох ізольованих соціальних мереж повинна дорівнювати сумі цінностей кожної з них. Відповідно, через відсутність зв'язків між мережами додаткова цінність не виникає.

Доцільне використання понятійного апарату теорії інформації та статистичної фізики з метою пояснення поведінки великих систем мовою теорії ймовірностей.

У процесі побудови моделі соціальних мереж необхідно враховувати поінформованість агентів. Соціальні мережі методично перетворюються на об'єкти і засоби інформаційного управління та арену інформаційного протистояння.

Математичні моделі інформаційного управління та інформаційного протистояння практично не досліджені. Грунтовного вивчення потребують дослідження, присвячені опису моделей інформаційного впливу, управління та протистояння соціальних мереж (Губанов, Новиков, Чхартишвили, 2010). Із використанням соціальних мереж можна здійснювати інформаційне управління з одночасним аналізом та підтримкою інформаційної безпеки соціальних мереж.

Вплив (*influence*) – процес та результат зміни індивідом поведінки іншої людини, його налаштувань, намірів, представлень та оцінювання в процесі взаємодії з ним (Мещеряков, Зинченко, 2004). В Оксфордському словнику термін "*influence*" означає "здатність впливати на чий-небудь уявлення (представлення) або дії". Розрізняються спрямовані та неспрямовані впливи. Механізмом першого є переконання та навіювання. В даному випадку суб'єкт ставить перед собою завдання досягнути певного результату від об'єкту впливу. На відміну від спрямованого (явного) впливу неявний вплив подібного завдання не має, хоча ефект впливу виникає та проявляється в дії механізмів копіювання і наслідування.

Соціальні мережі ефективно використовуються для поширення інформаційних повідомлень, ідей та впливу між членами. Термін "вплив" в науковій літературі з вивчення соціальних мереж пов'язують з поняттям "дифузія інновацій" (*diffusion of innovations*).

Результати психологічних досліджень (*Deutsch, Gerard, 1955*) свідчать про те, що в соціальній мережі агенти не володіють достат-

ньою інформацією для прийняття рішень, або не можуть коректно та самостійно опрацювати її, тому рішення ґрунтуються на рішеннях інших агентів (соціальний вплив). Соціальний вплив реалізується в двох процесах: порівняння і комунікація. Доцільно зазначити, що в процесі порівняння агенти неявно копіюють поведінку інших агентів, а при комунікативному підході під вплив можуть потрапити агенти з подібними уявленнями.

Класифікація моделей впливу в соціальних мережах

У ході дослідження на основі аналізу літератури виокремлюємо відповідні класи та підкласи моделей:

– *Теоретико-ігрові моделі*: моделі комунікацій; моделі стабільності мережі; моделі інформаційного протиборства; моделі інформаційного управління та впливу; моделі узгоджених колективних дій; моделі взаємної поінформованості.

– *Оптимізаційні та імітаційні моделі*: моделі ураження; моделі на основі клітинних автоматів; моделі з порогами – Linear Threshold Model; моделі Ізінга; моделі на основі ланцюгів Маркова; моделі незалежних каскадів – Independent Cascade Model.

У публікації виокремлюються окремі з перерахованих моделей.

У теорії поширення нововведень (*diffusion theory*) розглядається та аналізуються поширення нововведень (або дифузія інновацій) в соціальній системі.

Нововведення – думка, метод, технологія, ідея, продукт або інший продукт, що сприймається агентом як новий.

Дифузія – процес, в результаті якого нововведення поширюється відповідними комунікаційними каналами в просторі та часових рамках серед членів соціальної системи.

Комунікація – процес, в результаті якого учасники створюють та здійснюють обмін інформаційними повідомленнями між собою задля досягнення взаємного розуміння та трансляції нововведень.

Нововведення потрапляють в соціальну систему завдяки діяльності агентів змін (новаторів). Відповідно, члени соціальної системи постають перед необхідністю прийняти рішення щодо використання нововведень. Процес прийняття нововведень агентами відбувається за відповідним алгоритмом (Rogers, 1983):

– Агент ознайомлюється з інновацією, проте не має про неї повного уявлення (*знання*);

– Агент формує відношення до нововведень, здійснює пошук додаткових інформаційних даних та зацікавлений нововведенням (*переконання*);

– Агент вирішує проблеми щодо доцільності використання нововведень, попередньо проаналізувавши переваги та недоліки прийняття нововведення в конкретній ситуації (*вирішення проблеми*);

– Агент використовує нововведення (*апробація*);

– Агент оцінює результати та приймає рішення про подальше використання нововведень (*підтвердження*).

У процесі прийняття рішень враховуються відповідні властивості нововведень:

– Простота апробації нововведень в обмежених масштабах;

– Складність нововведень (припускається, що складність інновації негативно пов'язана з її прийняттям);

– Переваги нововведень у порівнянні з існуючими аналогами;

– Комунікаційна спостережливість (нововведення та їх результати можуть оцінюватися іншими агентами);

– Сумісність нововведень та ступінь відповідності інновації в соціальній системі цінностей.

Безперечно, в моделі поведінки наслідування кожен агент має бінарний вибір, тобто може обрати тільки одну з двох дій. Відповідно, агент характеризується апіорною ймовірністю вибору певної дії, схильністю прислухатися до думки інших агентів з використанням матриці впливів.

Апостеріорна ймовірність (Васин, Краснощеков, Морозов, 2008) добору агентом певної дії обчислюється автоматично з використанням формули повної ймовірності. Зазначимо, що в термінології моделей Маркова розглядаються два моменти часу.

Отже, з'являється можливість досліджувати численні ґрунтовно інтерпретовані випадки прийняття рішень агентами під впливом соціального оточення.

Модель соціального впливу

Ймовірнісні моделі використовуються для аналізу зв'язків та співвідношень між агентами в соціальній мережі (Robins, Pattison, Kalish, Lusher, 2007), які враховують інформаційні матеріали щодо розподілу структурних характеристик в генеральній сукупності мереж з відповідними властивостями. Агенти перевіряють гіпотези про розподіл, значущість параметрів моделі, відповідність моделі опису даних. припускається, що в мережі наявна конфігурація взаємності ($a \ll b$), добору ($a \rightarrow b$), транзитивності, експансії, посередництва і т.д. Значущість параметрів оцінюється методом максимальної правдоподібності для соціальної мережі. Для проведення спостережень аналізуємо параметри досліджуваної мережі в контексті генеральної сукупності мереж.

Фактор соціального впливу аналізується за допомогою тестів в рамках запропонованої моделі (Mahdian, Anagnostopoulos, Kumar, 2008).

У моделі мережа представлена графом G . Задається період часу $[0; T]$. Агенти можуть бути активними в будь-який момент часу. Q – множина активних агентів наприкінці періоду часу T . Сутність моделі локального впливу полягає в наступному: кожен агент у певний момент часу активізується з ймовірністю $p(r)$, де r – кількість активних сусідів агента. Відповідно, функцію логістичної регресії наведена нижче:

$$p(r) = \frac{e^{\alpha \ln(r+1) + \beta}}{1 + e^{\alpha \ln(r+1) + \beta}},$$

де $\ln(r+1)$ – визначена змінна; a - коефіцієнт соціальної кореляції; для оцінювання параметрів a та b використовується метод максимальної вірогідності (правдоподібності).

У дослідженні використовуються два тести для виявлення впливів: *suffle test* (тест тасування) *edge-reversal test* (тест інверсії ребер).

Edge-reversal test – інвертувати напрямки всіх ребер та повторно здійснити оцінювання a (за умови схожості агентів та зовнішніх факторів інверсія не впливає на коефіцієнт).

Suffle test – перетасувати тимчасові позначки для всіх активацій та заново здійснити оцінювання коефіцієнта a . Якщо коефіцієнт змінився, то соціальний вплив неможливо виключити, оскільки лише у випадку соціального впливу час активації запропонованого агента залежить від часу активації інших агентів.

У дослідженні розглянуто проблеми максимізації впливу у випадку двох нововведень, що конкурують між собою, для моделі незалежних каскадів (Carnes, Nagarajan, Wild, Zuylene, 2007). Агент в мережі, що описується графом $G(N, E)$, може перебувати в трьох станах: A (прийняття нововведення A), B (прийняття нововведення B) та C (рішення ще не прийнято). Задача максимізації впливу розглядається для гравця A . $I_A \dot{\cup} I_B = I$ (I – активна множина вузлів). Агент може перейти зі стану C в будь-який інший стан. Формально необхідно максимізувати $f(I_A | I_B)$ – очікувана кількість агентів, котрі оберуть нововведення A , при заданому I_B за допомогою вибору I_A . Розглядаються дві розширені по відношенню до моделі незалежних каскадів моделі.

Distance-based – модель, що ґрунтується на відстані, при якій агент приймає відповідне нововведення від “найближчого активованого агента” з I .

Хвильова модель – нововведення поширюється покровоко. Агент, який не був активним на попередньому кроці, активізується на поточному кроці, обираючи при цьому рівномірно та випадково одного з сусідів, які знаходяться на відстані, пропорційній номеру кроку. В дослідженні переконуємось, що функції $f(\cdot)$ субмодулярні, монотонні та невід’ємні, тому знайдено апроксимуючі алгоритми для здійснення обчислень множини I_A . Підтверджується перспективність *рівноваги Неша* (англ. *Nash Equilibrium*) та використання моделі *Штакельберга* (англ. *Stackelberg Model*).

Моделі просочування (percolation) и зараження (contagion) використовуються для вивчення поширення інновацій (інформації). Класична модель поширення епідемії наведені нижче. Люди схильні до захворювань (*susceptible*), але хворіють по-різному. При наявності контакту з інфікованим людиною *заражається (infected & infectious)* с деякою ймовірністю b . В результаті через деякий період часу людина *одужує*, набуваючи імунітет, або *вмирає (recovered/removed)*. Послаблення імунної системи людини з часом робить її *сприятливою* до різного роду захворювань (*susceptible*).

У моделі *SIR* (Bailey, 1975) людина, яка одужує, стає *несприйнятною* до хвороб ($S \rightarrow I \rightarrow R$). Існують аналогічні складніші моделі. В моделі *SIRS* людина, яка одужала, стає *сприйнятною* до хвороб через деякий час. Наприклад, поширення інформації в соціальній мережі. Юнак,

котрий має щоденник в мережі (блог), може переглянути блог відповідної тематики свого товариша (*сприйнятливий, схильний*). Після чого він може написати повідомлення на таку ж тему у своєму блозі (*інфікований*), пізніше повернувшись до своєї замітки (*сприйнятливий, схильний*). Для соціальних мереж важливим показником є “епідемічний поріг” λ_{σ} -критична ймовірність зараження сусіда (іншого агента), *при перебільшенні якого “інфекція” поширюється по всій мережі*. Ступінь поширення інфекції, безперечно, залежить від обраної моделі представлення графа мережі.

Безмасштабний граф – реалістична модель соціальної мережі, в якій деякі вершини пов’язані з мільйонами інших вершин, кожна з яких переважно має декілька зв’язків (йдеться про відсутність характерного масштабу).

Аналіз поширення комп’ютерних вірусів в безмасштабних мережах підтверджує *відсутність в них епідемічного порогу*. В разі виникнення (спалаху) інфекції епідемія охоплює усю мережу. Безперечно, в блогосфері необхідна адекватна модель зі ступеневим розподілом. Необхідно враховувати коефіцієнт кластеризації, або модифікувати модель передавання (поширення) інфекції (послаблювати зараження зі збільшенням відстані від агента - ініціатора) (Wu, Huberman, Adamic, Tyler, 2004).

Потребує особливої уваги аналіз моделі ланцюга Маркова (Zhang, Gatica-Perez, Bengio, Roy, 2005), в якій вивчається командна взаємодія групи агентів та відповідні впливи. Розглядається дворівнева модель впливу (*Dynamic Bayesian Network – DBN*), що тісно пов’язана з іншими моделями (*Coupled Hidden Markov Models – CHMM, Mixed-memory Markov Model – MMM, Dynamical Systems Trees – DST*). Узагальнення подібних моделей, в тому числі випадки динамічних взаємовпливів розглядали вчені M. Jackon, B. Golub, U. Krause, R. Hegselman, J. Lorenz; умови збіжності думок членів соціальної мережі ґрунтовно вивчали R. Berger, E. Seneta, P. De Marzo, J. Zwiebel, D. Vayanos, S. Chatterjee; умови формування єдиної підсумкової думки – M. Jackon, B. Golub, U. Krause, R. Hegselman; параметри та швидкість збіжності досліджували вчені M. Jackon, B. Golub, P. De Marzo, J. Zwiebel, D. Vayanos.

Дослідження проводилось із врахуванням принципів *теорії колективної дії (collective action theory)*, що ґрунтуються на широко-

му спектрі явищ, пов'язаних з досягненням суспільних благ шляхом узгодженої участі двох та більше людей (агентів). У теорії враховується також вплив зовнішніх факторів на поведінку людей в певній групі. Прикладами суспільного блага (*public goods*) є суспільна думка, вибори, відкрита інформаційна база даних, система комунікації і т.д. Задля мотивування щодо створення агентами суспільного блага, необхідне стимулювання їх заохоченнями, здійснення відповідного конструктивного впливу в рамках конкретних схем соціального впливу.

Розвиток інформаційно-когнітивних технологій частково вивільняє людину від необхідності побудови формальної структури. В процесі цілеспрямованого проектування, створення інформаційної бази та самостійного розміщення учасниками, котрі можуть не знати один одного, навчальних матеріалів на відкритих суспільних ресурсах, виникає *проблема довіри*, а не *проблема участі*. Завдяки соціальним зв'язкам агенти накопичують інформаційну базу про наміри та дії інших агентів, формуючи власні уявлення (в тому числі неповні) з метою необхідності прийняття необхідних рішень.

У мережі з великою кількістю міцних зв'язків одразу формуються “ситуації” через “транзитивність”. Наприклад, друг мого друга – мій друг та ін. Отже, важливе врахування значення порогів, оскільки пришвидшується формування “загальних знань” в них на локальному рівні. Поведінка агентів в соціальних мережах з порогамі призводить до виникнення ефектів, що є перспективним напрямом подальшого дослідження, для вивчення яких необхідний спектр нових незалежних методів.

Наведемо приклади формування думок агентів в мережі.

1. Нехай дано три агента, кожен з яких певною мірою довіряє собі та іншим. Початкові думки агентів різні, тоді думки агентів співпадатимуть та остаточно думка – єдина для всіх агентів. Ілюстрацією даного висновку є експеримент Шеріфа, що розглядається в дослідженні (Майерс, 2013).

2. Нехай дано шість агентів, п'ятеро з них довіряють собі, а шостий довіряє собі та деякою мірою – іншим. Початкові думки п'яти агентів – 0, а шостого агента – 1. Тоді думка шостого агента з часом співпадатиме з думкою інших агентів (0), яка не змінюватиметься.

Запропоновані висновки співпадають з спостереженнями соці-

альних психологів та проілюстровані на основі результатів експерименту Аша (Майерс, 2013).

Доцільно звернути увагу на можливості використання мультимережі в контексті перспективності розвитку моделей інформаційного впливу в соціальних мережах. Формальний опис мільтимережі – набір підграфів в одній множині вершин. Кожен суб'єкт одночасно є членом декількох реальних або віртуальних соціальних мереж та виконує певні соціальні ролі в різних соціальних мережах. Дії суб'єктів визначаються їх поінформованістю (думкою).

Архітектура агента соціальної мережі

Перспективність вбачається також у побудові та дослідженні фантомних мереж. Спочатку рекомендується дослідити розподіл думок (поінформованість) “активних” та “інтелектуальних” агентів та їх поведінку. Для здійснення аналізу соціальної мережі необхідно послугоуватись декларативною мовою запитів, з допомогою якого аналітики виконують семантичний пошук та проводять ітеративний (багатокроковий) аналіз. Для аналізу великих графів та знаходження точних розв'язків щодо розміщення кількості вершин в k -околі заданих вершин (Palmer, Gibbons, Faloutsos, 2002) використовується алгоритм *ANF* (*Approximate Neighborhood-Function*).

Для визначення кількості впливів на окремих суб'єкт (людину) з боку його оточення для аналізу соціальних мереж адаптовано та використовується теорія динамічного соціального впливу Латане (Latané, 1981). Дослідник виокремлює три атрибути співвідношень між *джерелом* та *агентом* (отримує інформаційне повідомлення): відстань між агентом та джерелом; інтенсивність впливу джерела на агента; кількість джерел, що впливають на агента. Під відстанню розуміється оперативність переміщення інформаційного повідомлення від джерела до агента впливу.

Рівень впливу на агента обчислюється за формулою:

$$I_i = -S_i\beta - \sum_{j=1, j \neq i}^N \frac{S_j O_j O_i}{d_{i,j}^\alpha},$$

де I_i – кількість соціального тиску на агента i ; O_i – думка i -го

агента (+/- I) відносно даного запитання; (значення $+I$ відповідає підтримці, значення $-I$ – спротиву щодо пропозиції); S_i – сила соціального впливу ($S_i \geq 0$); b – спротив агента щодо змін ($b > 0$); a – ступінь ослаблення відстані ($a \geq 0$); N – загальна кількість агентів, які взаємодіють; d_{ij} – відстань між агентами i та j ($d_{ij} \geq 0$). Відповідно, $b = 2$, ґрунтуючись на дослідженнях Латане. Більше значення b означає, що для зміни думки агента потрібно більший тиск і навпаки. Нехай $a = 2$. Відповідно, більше значення a означає, що збільшуючи відстань між джерелом та агентом потрібна більша величина тиску. У випадку щодо використання соціальних мереж доцільно інтегрувати різні підходи, наприклад, нехтуючи відстанню.

У експериментальних дослідженнях пропонуються результати моделювання інформаційної епідемії в мережі та аналізується залежність кількості інфікованих вузлів в мережі від періоду моніторингу.

Моніторинг та виявлення лідерів думок в соціальних мережах

З точки зору соціологічної науки виникає ряд методологічних питань щодо виявлення закономірностей та функціонування соціальних мереж в суспільстві.

Особливістю віртуального співтовариства є наявність, перш за все, горизонтальних комунікацій, що формуються за принципом “*сарфанного радіо*”, де особисті зв’язки набувають особливого значення. Результати опитування респондентів підтверджують, що “*агентам важливо не тільки, що саме їм повідомляють, але й хто та навіщо цим займається*”. В такому контексті особливу зацікавленість викликають *пірингові мережі (P2P)*, де реалізується принцип рівності учасників мережі (агентів) шляхом децентралізації *P2P – системи*, що складається з рівноправних вузлів, кожен з яких одночасно взаємодіє тільки з частиною інших вузлів. Доцільно зазначити, що в соціології існує аналог пірингових мереж – поняття “*peer groups*”, пов’язане з дослідженнями вченого Ш. Ейзенштадта. Він зробив спробу описати *суспільні групи*, які живуть всередині “*структурних розривів*” індустриального суспільства (Eisenstadt, 1956).

Такі групи формуються в віртуальному просторі між сім’єю та суспільством, цінності та норми яких не враховуються. Повідомлення

в соціальних мережах сумнівної якості перетворюються на *капітал мережі* та постійно циркулюють у віртуальному просторі. Виникає необхідність формування механізму фільтрації інформаційних повідомлень у соціальних мережах із врахуванням загальноприйнятих цінностей і норм спілкування в мережі (“*культура контенту*”). Сайт сприймається як особливе місце для налаштування контактів за відсутності невербальної компоненти комунікації (*інтонація голосу, міміка, жести та ін.*).

Висновки

Для підвищення ефективності роботи, в тому числі з використанням соціальних мереж, рекомендується враховувати наступні фактори: переваги децентралізованих та централізованих мереж, підвищення стійкості горизонтальних зв'язків, забезпечення прозорості доступу до ресурсів, моніторинг “*достовірність рейтингів*”, обмеження кількості учасників мережі, формування та розвиток “компетентність в мережі”. На підставі проведених досліджень можна стверджувати, що організована варіативна модель навчання за допомогою ґрунтовно педагогічно продуманих компонентів комп'ютерно орієнтованого середовища навчання є перспективним напрямком щодо модернізації процесів навчання у загальноосвітніх навчальних закладах.

У мережі зберігається стійкість навіть у випадку нестабільності складу її членів та об'єму транзакцій. Форма та зміст зв'язків в мережі залишаються незмінними. На основі порівняльного аналізу моделей, що розглядаються в дослідженні, виокремлено принципи формування та координації організаційної структури у віртуальному просторі. Відмінності обумовлені специфікою щодо використання сучасних інформаційно-когнітивних технологій, внутрішньою логікою дій та специфічною культурою комунікацій в мережі (“*культура контенту*”). На основі подібності із врахуванням особливостей використання проаналізованих у дослідженні моделей, перспективність подальших розвідок вбачається у контексті уточнення шляхів підвищення ефективності діяльності агентів у віртуальному просторі, в тому числі соціальних мережах. Необхідна подальша робота у напрямку продовження розроблення науково-методичного і дидактичного забезпечення щодо вико-

ристання окремих компонентів комп'ютерно орієнтованої системи навчання. Доцільно продовжити дослідження, спрямовані на створення оптимальних умов для перманентного підвищення рівня фахової майстерності вчителів в контексті використання інформаційно-комунікаційних технологій, у тому числі соціальних мереж, у навчально-виховному процесі навчальних закладів.

Бібліографія

Bailey, N. (1975). *The Mathematical Theory of Infectious Diseases and Its Applications*. New York: Hafner Press.

Briscoe, B., Odlyzko, A., Tilly, B. (2006). *Metcalf's Law is Wrong*. Retrieved from: <http://spectrum.ieee.org/computing/networks/metcalfes-law-is-wrong>

Carnes, T., Nagarajan, C., Wild, S.M., Zuylen, A. (2007). *Maximizing Influence in a Competitive Social Network: A Follower's Perspective*. Proceedings of the Ninth International Conference of Electronic Commerce, pp. 351-360. Retrieved from: <https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/9325/TR001454.pdf;sequence=1>

Deutsch, M., Gerard, H.B. (1955). *A study of normative and informational social influences upon individual judgment*. The Journal of Abnormal and Social Psychology, Vol 51(3), Nov. 1955, pp. 629–636. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1037/h0046408>

Eisenstadt, S.N. (1956.). *From Generation to Generation: Age Groups and Social Structure*. Glencoe, III: Free Press.

Glossary on Control Theory and its Applications. Retrieved from: <http://www.glossary.ru>

Grybyuk, O.O. (2014) *Mathematical modeling as a means and method of problem solving in teaching subjects of branches of mathematics, biology and chemistry*. Proceedings of the First International conference on Eurasian scientific development. "East West" Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna, p. 46-53.

Latané, B. (1981). *The psychology of social impact*. American Psychologist, Vol. 36(4), Apr., pp. 343–356. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.36.4.343>

Mahdian, M., Anagnostopoulos, A., Kumar, R. (2008). *Influence and Correlation in Social Network*. Proceeding of the 14-th ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining, pp. 7–15.

Oxford Dictionaries. Retrieved from: <http://www.oxforddictionaries.com/>

Palmer, C., Gibbons, P., Faloutsos, C. (2002). *ANF: A Fast and Scalable Tool for Data Mining in Massive Graphs*. In SIGKDD, Edmonton, AB, Canada, July.

Reed, D.P. (1999). *That Sneaky Exponential: Beyond Metcalfe's Law to the Power of Community Building*. Retrieved from: <http://www.reed.com/dpr/locus/gfn/reedslaw.html>

Robins, G., Pattison, P., Kalish, Y., Lusher, D. (2007). *An Introduction to Exponential Random Graph (p^*) Models for Social Networks*. Social Networks, No. 29, pp. 173–191.

Rogers, E.M. (1983). *Diffusion of Innovation*. New York, London: Free Press.

Simeonov, S. (2006). *Metcalf's Law: more misunderstood than wrong?* Retrieved from: <https://blog.simeonov.com/2006/07/26/metcalfes-law-more-misunderstood-than-wrong/>

Education

Wu, F., Huberman, B., Adamic, L., Tyler, J. (2004). *Information Flow in Social Groups*. Statistical and Theoretical Physics. No. 337, pp. 327–335.

Zhang, D., Gatica-Perez, D., Bengio, S., Roy, D. (2005). *Learning influence among interacting Markov Chains*. Neural Information Processing Systems, pp. 132–141. Retrieved from: <https://papers.nips.cc/paper/2918-learning-influence-among-interacting-markov-chains.pdf>

Бард, А., Зодерквист, Я. (2004). *Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма*. Перевод с шведского языка. Санкт-Петербург: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 252 с. ISBN 5-315-00015-X, ISBN 5-315-00029-X.

Васин, А.А., Краснощеков, П.С., Морозов, В.В. (2008). *Исследование операций*. Москва: Изд-во Академия.

Гриб'юк, О.О. (2013). *Психолого-педагогічні вимоги до комп'ютерно-орієнтованих систем навчання математики в контексті підвищення якості освіти*. Гуманітарний вісник ДВНЗ: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Додаток 1 до Вип. 31, Том IV (46): Тематичний випуск. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Київ: Гнозис, С. 110–123.

Гриб'юк, О.О. (2014). *Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на психофізіологічний розвиток молодого покоління*. "Science", the European Association of pedagogues and psychologists. International scientific-practical conference of teachers and psychologists "Science of future": materials of proceedings of the International Scientific and Practical Congress. Prague (Czech Republic), the 5th of March, 2014. Publishing Center of the European Association of pedagogues and psychologists "Science", Prague, Vol. 1, pp. 190–207.

Гриб'юк, О.О. (2015). *Когнітивна теорія комп'ютерно орієнтованої системи навчання природничо-математичних дисциплін та взаємозв'язки вербальної і візуальної компонент*. Гуманітарний вісник ДВНЗ: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Додаток 1 до Вип. 36, Том IV (64): Тематичний випуск. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Київ: Гнозис, С. 158–175.

Гриб'юк, О.О. (2015). *Педагогічне проектування комп'ютерно орієнтованого середовища навчання дисциплін природничо-математичного циклу*. Наукові записки. Випуск 7. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Частина 3. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, С. 38–50.

Гриб'юк, О.О. (2013). *Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання математики у загальноосвітньому навчальному закладі*. Teoria i praktyka –znanzenie badań naukowych: Zbiór raportów naukowych (29.07.2013–31.07.2013). Lublin: Sp.z o.o. "Diamond trading tour", ss. 89–101.

Губанов, Д.А., Новиков, Д.А., Чхартишвили, А.Г. (2009). *Модели влияния в социальных сетях. Управление большими системами: сборник трудов*. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/modeli-vliyaniya-v-sotsialnyh-setyah>.

Губанов, Д.А.; Новиков, Д.А.; Чхартишвили, А.Г. (2010). *Социальные сети: модели информационного влияния, управления и противоборства*. Под ред. чл.-корр. РАН Д.А. Новикова. 2-е изд., стереотипное. М.: Издательство физико-математической литературы: МЦНМО, 228 с. ISBN 978-5-94052-194-5, ISBN 978-5-94052-669-3.

Education

- Майерс, Дэвид Дж. (2013). *Социальная психология*. пер. З. Замчук. Санкт-Петербург: Питер, 800 с. ISBN 987-5-496-00115-1.
- Мещеряков, Б.Г., Зинченко, В.П. (2004). *Большой психологический словарь*. Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 672 с.
- Мир Психологии*. URL: <http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=135>
- Штейнберг, И.Е. (2009.). “Живые” и виртуальные сети социальной поддержки: анализ сходств и различий. *Социологический журнал*. № 4, С. 85–103.

References

- Bailey, N. (1975). *The Mathematical Theory of Infectious Diseases and Its Applications*. New York: Hafner Press.
- Bard, A., Zoderkvist, Ya. (2004). *Netokratiya. Novaya pravyyashchaya elita i zhizn' posle kapitalizma*. Perevod s shvedskogo yazyka. Saint Petersburg: Stokgol'mskaya shkola ekonomiki v Sankt-Peterburge, 252 pp. ISBN 5-315-00015-X, ISBN 5-315-00029-X. (in Russian).
- Briscoe, B., Odlyzko, A., Tilly, B. *Metcalfes Law is Wrong*. (2006). Retrieved from: <http://spectrum.ieee.org/computing/networks/metcalfes-law-is-wrong>
- Carnes, T., Nagarajan, C., Wild, S.M., Zuylen, A. (2007). *Maximizing Influence in a Competitive Social Network: A Follower's Perspective*. Proceedings of the Ninth International Conference of Electronic Commerce, pp. 351–360. Retrieved from: <https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/9325/TR001454.pdf;sequence=1>
- Deutsch, M., Gerard, H.B. (1955). *A study of normative and informational social influences upon individual judgment*. The Journal of Abnormal and Social Psychology, Vol. 51(3), Nov., 1955, pp. 629–636. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1037/h0046408>
- Eisenstadt, S.N. (1956.). *From Generation to Generation: Age Groups and Social Structure*. Glencoe, III: Free Press.
- Glossary on Control Theory and its Applications*. Retrieved from: <http://www.glossary.ru>
- Grybyuk, O.O. (2014). *Mathematical Modeling as a Means and Method of Problem Solving in Teaching Subjects of Branches of Mathematics, Biology and Chemistry*. Proceedings of the First International conference on Eurasian scientific development. “East West” Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna, pp. 46–53.
- Gubanov, D.A., Novikov, D.A., Chkhartishvili, A.G. (2009). *Modeli vliyaniya v sotsial'nykh setyakh. Upravleniye bol'shimi sistemami: sbornik trudov*. Retrieved from: <http://cyberleninka.ru/article/n/modeli-vliyaniya-v-sotsialnyh-setyah>. (in Russian).
- Gubanov, D.A., Novikov, D.A., Chkhartishvili, A.G. (2010). *Sotsial'nyye seti: modeli informatsionnogo vliyaniya, upravleniya i protivoborstva*. Pod red. chl.-korr. RAN D.A. Novikova. 2-e izd., stereotipnoye. Moscow: Izdatel'stvo fiziko-matematicheskoy literatury: MTSNMO, 2010, 228 p. ISBN 978-5-94052-194-5, ISBN 978-5-94052-669-3. (in Russian).
- Hrybiuk, O.O. (2013). *Psykholoho-pedahohichni vymohy do komp'yuterno-orientovanykh system navchannya matematyky v konteksti pidvyshchennya yakosti osvity*. Humanitarnyy visnyk DVNZ: Pereyaslav-Khmel'nyts'ky derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody. Dodatok 1 do Vyp. 31, Tom IV (46): Tematychnyy vy-

Education

pusk: Vyshcha osvita Ukrayiny u konteksti intehratsiyi do yevropeys'koho osvith'oho prostoru. Kyiv: Hnozyz, pp. 110–123. (in Ukrainian).

Hrybiuk, O.O. (2014). *Impact of Information and Communication Technologies on Psychophysiological Development of the Young Generation*. “Science”, the European Association of pedagogues and psychologists. International scientific-practical conference of teachers and psychologists “Science of future”: materials of proceedings of the International Scientific and Practical Congress. Prague (Czech Republic), the 5-th of March, 2014. Publishing Center of the European Association of pedagogues and psychologists “Science”, Prague, 2014, Vol. 1, pp. 190–207. (in Ukrainian).

Hrybiuk, O.O. (2015). *Cognitive Theory of the Computer Based System for Learning Natural and Mathematical Sciences and Relationships of the Verbal and Visual Component*. Humanitarian Bulletin of the SHEE ‘Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda’. Appendix 1 to the issue 36, Volume IV (64): Special issue ‘Ukrainian high education in the context of integration into the European educational space.’ Kyiv: Gnosis, pp. 158–175. (in Ukrainian).

Hrybiuk, O.O. (2015). *Pedagogical Designing of Computer-Based Educational Environment in Disciplines of Natural – Mathematical Cycle*. Scientific notes. Issue 7. Series: Problems of methods of physical – mathematical and technological education. Part 3. Kirovograd.: RIO KSPU them. V. Vynnychenko, pp. 38–50. (in Ukrainian).

Hrybiuk, O.O., (2013). *Computer-Oriented Systems of Teaching Mathematics in Secondary Schools*. Teoria i praktyka – znaczenie badan naukowych: Zbiór raportów naukowych. (29.07.2013–31.07.2013). Lublin: Publisher: Sp.z o.o. “Diamond trading tour”, pp. 89–101. (in Ukrainian).

Latané, B. (1981). *The psychology of social impact*. American Psychologist, Vol. 36(4), Apr., pp. 343–356. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.36.4.343>

Mahdian, M., Anagnostopoulos, A., Kumar, R. (2008). *Influence and Correlation in Social Network*. Proceeding of the 14-th ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining, pp. 7–15.

Mayers, Devid Dzh. (2013). *Sotsial'naya psikhologiya*. per. Z. Zamchuk. Sankt-Peterburg: Piter, 800 pp. ISBN 987-5-496-00115-1. (in Russian).

Meshcheryakov, B.G., Zinchenko, V.P. (2004). *Bol'shoy psikhologicheskij slovar'*. Sost. i obshch. red. B. Meshcheryakov, V. Zinchenko. Sankt-Peterburg: praym-EVROZNAK, 672 p. (in Russian).

Mir Psikhologii. Retrieved from: <http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=135>. (in Russian).

Oxford Dictionaries. Retrieved from: <http://www.oxforddictionaries.com/>

Palmer, C., Gibbons, P., Faloutsos, C. (2002). *ANF: A Fast and Scalable Tool for Data Mining in Massive Graphs*. In SIGKDD, Edmonton, AB, Canada, July.

Reed, D.P. (1999). *That Sneaky Exponential: Beyond Metcalfe's Law to the Power of Community Building*. Retrieved from: <http://www.reed.com/dpr/locus/gfn/reedslaw.html>

Robins, G., Pattison, P., Kalish, Y., Lusher, D. (2007). *An Introduction to Exponential Random Graph (p*) Models for Social Networks*. Social Networks, No. 29, pp. 173–191.

Rogers, E.M. (1983). *Diffusion of Innovation*. New York, London: Free Press.

Shteynberg, I.E. (2009.). “Zhivyye” i virtual'nyye seti sotsial'noy podderzhki: analiz skhodstv i razlichiy. Sotsiologicheskij zhurnal. No. 4, pp. 85–103. (in Russian).

Simeonov, S. (2006). *Metcalf's Law: more misunderstood than wrong?* Retrieved from: <https://blog.simeonov.com/2006/07/26/metcalfes-law-more-misunderstood-than-wrong/>

Vasin, A.A., Krasnoshchekov, P.S., Morozov, V.V. (2008). *Issledovaniye operatsiy*. Moscow: Izd-vo Akademiya. (in Russian).

Wu, F., Huberman, B., Adamic, L., Tyler, J. (2004). *Information Flow in Social Groups*. Statistical and Theoretical Physics. No. 337, pp. 327–335.

Zhang, D., Gatica-Perez, D., Bengio, S., Roy, D. (2005). *Learning influence among interacting Markov Chains*. Neural Information Processing Systems, pp. 132-141. Retrieved from: <https://papers.nips.cc/paper/2918-learning-influence-among-interacting-markov-chains.pdf>

Natalia Skrynnik

Municipal institution Sumy secondary school № 15 of I-III degree named by D. Turbin
Institute of Requalification and Advanced Training of National Pedagogical
Dragomanov University
Ukraine, Sumy
deep_passion@mail.ru

**Fragmentary review of conceptual model
of methodology of studies of Ukrainian literature
in the cloud-oriented educational environment**

Abstract

The article is dedicated to the issues of the day of studies of Ukrainian literature within the limits of innovative virtual environment. The special attention is spared to development of the perspective system of receptions and forms of studies of literature in media space. Efficiency of application of the separate modernized methods of pedagogical collaboration is analysed.

Purpose. Creation and justification of conceptual model methods of teaching Ukrainian literature under conditions of cloud-oriented study environment.

Methods. The basic methods of research were theoretical and analytical, empirical (on the basis of observations and pedagogical experiment), mathematical methods and verification approaches.

Results. Today's innovative educational approaches are sent to the educational collaboration in a virtual environment that is multifunction and dynamic. For satisfaction of the competency necessities of new generation a teacher must freely own the modernized technologies, methods and receptions. Especially it topically for the teacher of literature, that by the art of artistic word, with an author and heroes dialogue creates moral values, spiritual outlook intellectual personality. The cloud-oriented study environment (at his effective application) gives the enormous amount of possibilities to the modern teacher, but methodology of his introduction needs a further study.

Keywords: media education, cloud-oriented study environment, means of "e-learning", Skype, readers blog.

Наталія Скриннік

Комунальна установа Сумська загальноосвітня школа І-ІІІ ст.

№ 15 ім. Д. Турбіна

Інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації

НПУ імені М.П. Драгоманова

Україна, Суми

deep_passion@mail.ru

Фрагментарний огляд концептуальної моделі методики навчання української літератури в хмаро орієнтованому навчальному середовищі

Анотація

Стаття присвячена актуальним проблемам навчання української літератури в межах інноваційного віртуального середовища. Особлива увага приділена розробці перспективної системи прийомів і форм навчання літератури в медіапросторі. Проаналізовано ефективність застосування окремих модернізованих методів педагогічної співпраці.

Мета дослідження: створення та обґрунтування концептуальної моделі методики навчання української літератури в умовах ХОНС (хмаро орієнтованого навчального середовища).

Методи дослідження. Ключовими методами дослідження були теоретико-аналітичні, емпіричні (на базі спостережень та педагогічного експерименту), математичні, верифікаційні підходи.

Висновки. Сьогодні інноваційні освітні підходи направлені на навчальну співпрацю у віртуальному середовищі, яке є багатофункціональним та динамічним. Для задоволення компетентнісних потреб нової генерації педагог повинен вільно володіти модернізованими технологіями, методами та прийомами. Особливо це актуально для вчителя літератури, який мистецтвом художнього слова, діалогом із автором і героями формує морально-ціннісний, духовний, інтелектуальний світогляд особистості. Хмарно орієнтоване середовище (при його ефективному застосуванні) надає безліч можливостей сучасному вчителю, але методика його впровадження потребує подальшого вивчення.

Ключові слова: медіаосвіта, хмаро орієнтовне навчальне середовище, засоби “e-learning”, Skype, читацький блог.

Вступ

Прогрес суспільства дуалістично зумовлений та зумовлює зміни системи освіти. Вона переорієнтовується на сучасну інформатизацію, комп'ютеризацію, глобалізацію та інші ноосферні явища. Формування компетентного та високоосвіченого випускника, який би зміг легко адаптуватися до соціальних процесів, – головна мета освітньої парадигми. Прискорені зміни соціуму та одночасна прикра негнучкість існуючої методики – вагоме протиріччя, що впливає на якість навчання, зниження учнівської мотивації, відсутності інтересу та нівеляції авторитету педагога. Тому вважаємо наше дослідження вагомим та актуальним.

Ціль дослідження: схематичне накреслення та аналіз концептуальної моделі методики навчання української літератури в умовах ХОНС.

Відповідно до мети нами були сформульовані наступні завдання:

- охарактеризувати особливості навчання літератури сучасного представника нового покоління;
- визначити місце художньої-читацької компетентності серед системи суб'єктотворчих компетентностей;
- репрезентувати перспективну парадигму методики навчання української літератури в ХОНС;
- створити та проаналізувати комплекс доцільних методів навчання української літератури в досліджуваному медіасередовищі.

Методика ефективного навчання української літератури в 5-6 класах в умовах сучасного хмарного середовища – об'єкт роботи – зумовив вибір предмета статті – проектної моделі методики навчання української літератури в ХОНС.

Вагомими при дослідженні даного питання стали роботи В. Уліщенко, О. Ісаєвої, А. Уліщенко, О. Куцевол, А. Ситченка, А. Фасолі, О. Литвинової та ін. Методично-філософську першооснову становили теорії інформаційного середовища, сталого розвитку, медіасфери Intel, особистісно-зорієнтованого, критичного, вітагенного та інтерсуб'єктного навчання, діалогізму.

Методи дослідження:

- теоретико-аналітичні – вивчення науково-методичної літератури, нормативної бази, перспективна антиципація, компаративний аналіз.

- емпіричні – проведений педагогічний експеримент, що передбачав усестороннє вивчення індивідуальних психолого-педагогічних особливостей учнів, стану сформованості їхніх компетентностей, а також спостереження за динамічними змінами у процесі проведення дослідження.

- математичні, верифікаційні – аналіз отриманих експериментальних даних.

Нами було вирішено наступні завдання:

- розроблено та практично апробовано концептуальну модель ефективного навчання української літератури із залученням хмарних технологій;

- збагачено методичну базу новітніми формами та прийомами роботи в ХОНС;

- створено комплекс методичних порад щодо застосування медіапростору на літературних уроках.

Практичне значення отриманих результатів полягає в упровадженні інноваційних прийомів та методів навчання української літератури із застосуванням технологій віртуальної взаємодії у навчальних закладах України; поширенні методичних рекомендацій, які б унеможлилювали проблеми віртуальної освіти; проведенні всеукраїнських методичних об'єднань, семінарів та вебінарів із вивчення даного питання.

Особливості літературного навчання Z-покоління

Сьогодні виміри реальності докорінно відрізняються від минулих періодів. Вони гостро вимагають удосконалення шляхів адаптації, засобів засвоєння та сприймання, буттєвого самопізнання, модернізації особистісної “Я-концепції”. Із архаїчними способам рецепції несумісна оновлено-видозмінена свідомість. Для Z-покоління підлітків (до якого й належать учні 5-6 класів) візуалізація та медіаоснова уроку є обов'язковими вимогами, а не лише актуально-модними цікавинками. Окрім покращення психологічного сприймання, збільшення рівня доступності та “наближення” необхідної інформації до життєвих реалій школярів, звичайно, позитивними є і певні суто предметні особливості. Педагог О. Ісаєва відзначає дві крайності сьогоденного школяра: “...гі-

перактивність чи пасивність, пригніченість і навіть байдужість. Через брак часу, прагнучи все встигнути, він підключає всі можливі канали здобуття інформації. Не вміючи її диференціювати, самостійно аналізувати, школяр знає багато чого, але поверхово, і нерідко втрачає бажання пізнавати щось нове. Така розірваність сприймання спричинює формування “мозаїчного” мислення” (Isayeva, 2017).

У контексті світових метаморфоз глобалізації, індивідуального національного самоусвідомлення, самозбереження й самоствердження незаперечна й важлива роль належить українській літературі. У передмові до Програми “Українська література” вона визначена потужним носієм ідентичності нації, її генетичного коду. Формування компетентнісної та інтелектуальної особистості з гуманістичним світоглядом, усвідомленими загальнолюдськими та національними цінностями, розвиненими культурно-пізнавальними інтересами, креативно-творчим мисленням – життєво важлива вимога часу, що, за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, є основою літературного компоненту (Derzhavnyy standart bazovoyi i povnoyi zahal'noyi seredn'oyi osvity, 2017).

Вивчення методики уроків літератури в історичному розрізі характеризується постійним еволюційним накопиченням, а в синхронічному – прогресуючою багатовекторністю передових наукових поглядів. Значущо-рушійними та основоположними для педагогіки виявилися ідеї уваги до національного складника “Я” школярів (Б. Степанишина), візуалізації образів, індивідуальної свободи учнів (Є. Пасічника). “Урок – творчість, а остання не терпить надмірної стандартизації й шаблону, вона передбачає новизну, оригінальність, відхід від традиції, переборення стереотипів”, – зазначав учений (Pasichnuk, 2000, pp. 169–173).

Дані думки стали підґрунтям для формування екзистенціально-діалогічної концепції Г. Токмань, яка розглядає існування твору через відродження “в зустрічі з читачем”. “Урок літератури поєднує об’єктивно існуючий твір і його суб’єктивне розуміння читачем... Щоб учень здійснив екзистенційний вибір, урок повинен мати часовий простір для мовчазної роботи душі. Структура уроку літератури трохи нагадує сюжет художнього твору: вона має розвиток думки, залишається відкритою до її особистого тлумачення, є неповторною, як і твір, що вивчається”, – стверджує дослідниця (Tokman', 2017).

Поєднавши та систематизувавши елементи різних методик, А. Фасоля відшліфував концепцію особистісно-зорієнтованого уроку, окресливши його особливості: співробітництво під час навчання; діяльна основа; обов'язкові мотивація, цілевизначення й рефлексія; опора на суб'єктивний досвід і психофізіологічні особливості школяра, його цінності та інтереси; атмосферність успіху; ситуація вибору. У своїх розвідках він зазначає: "...особистісно зорієнтована ситуація – спільний пошук учнем і вчителем ціннісних смислів у виучуваному матеріалі. При цьому відбувається зміщення акценту з когнітивного на психологічний аналіз художнього твору, його оцінка з точки зору особистісних смислів, забезпечується діалогічність процесу пізнання..." (Fasolya, 2017). Учений характеризує вплив віртуального середовища як позитивно-незамінний сьогодні, але за умови правильної педагогічної спрямованості. Оскільки водночас "...через доступність до мережі Інтернет сучасний підліток включений у широке коло спілкування, для нього немає "закритих" тем, він вбирає інформацію, не володіючи достатньою мірою критичним мисленням для її аналізу. Жорсткі (а часто і жорстокі) реалії сьогодення зробили його прагматичним, прагнення ідеалу поєднується з нігілізмом" (Fasolya, 2017).

У працях А. Ситченка знаходимо важливу для нашого дослідження думку: "Виконання нового соціального замовлення вимагає, отже, не лише раціоналізації інформації, яку несуть навчальні предмети, але й докорінної перебудови навчально-виховного процесу, звертаємо увагу не лише на зміст освіти, зокрема літературної, а й на реалізацію її формального аспекту. Йдеться про вироблення в школярів таких навчальних компетенцій, які б забезпечили їм потрібний рівень знань і вмінь, необхідних у навчанні та інших видах діяльності, а також відповідне ставлення до явищ об'єктивної дійсності та діяльності, спрямованої на її перетворення" (Sytchenko, 2017).

О. Куцевол діяльність учителя літератури трактує як художньо-педагогічну, оскільки розвиток, виховання, навчання особистості відбувається "засобами мистецтва слова". Художньо-дослідницький, методичний, психолого-педагогічний і комунікативний компоненти педагогічної взаємодії на уроках літератури забезпечують її успішність. "Словесник, – на думку дослідниці, – як творець інтелектуальної, духовної й моральної сфери юної особистості має бути особливо чутливим до інновацій, здат-

ним до їх сприйняття, впровадження і творення у власній роботі. Це зумовлює потребу його готовності до методичної творчості, яку трактуємо як діяльність, спрямовану на постановку дидактично-методичних завдань з удосконалення змісту, структури й системи шкільної літературної освіти та пошук нестандартних, оригінальних шляхів і засобів їх вирішення з метою розвитку суб'єктів навчально-виховної взаємодії за допомогою художнього слова” (Kutsevol, 2017).

Актуальність застосування під час навчання літератури інноваційних засобів підтримує й Г. Бійчук: “Підготувати особистість до активної життєдіяльності в інформаційному суспільстві – одне з головних завдань національної системи освіти, а створення науково-педагогічного забезпечення цього процесу – пріоритетне завдання психолого-педагогічної науки” (Biychuk, 2017).

У багатьох наукових працях проблеми сучасного навчання літератури висвітлює й В. Уліщенко. Інтерсуб'єктна взаємодія під час сприймання літературного твору, що має глибинні витоки з унікальності мистецтва слова та діалогічності мислення реципієнта, є основою активізації учнівського сприйняття (як візуального, так і вербального). “Віртуальний світ художнього тексту, створений фантазією митця, відбивається у свідомості реципієнта, переломлюється крізь його суб'єктний досвід і, являючи собою певний результат комунікації, набуває нових ознак...”, – пояснює ці процеси В. Уліщенко (Ulishchenko, 2017).

Загалом, від здатності взаємодіяти, сприймати позиції інших, інтерпретувати отриману інформацію, критично оцінювати думки, встановлювати комунікативний зв'язок залежить особистісний розвиток підлітка. Тому, за дослідженням В. Уліщенко, “...сприймаючи художній текст як багатовимірний діалог, реципієнт двічі виявляє власне емоційно-ціннісне ставлення – до тексту, що виступає активним співрозмовником (тобто до автора, до створених силою його уяви художніх образів) та до внутрішнього “Я” особистості. Взаємодія різноспрямованих емоцій збагачує духовну сферу читача, додає йому відчуття емоційної розрядки, очищення, катарсису” (Ulishchenko, 2017).

Результатом діалогічного механізму є розвиток учня, засвоєння ним соціальних і культурологічних знань, національного виховного ідеалу, усвідомлення власного “Я” та особистості інших.

У методиці суміжного та фактично гомогенного предмету – навчання зарубіжної літератури – актуальними стають надзвичайно близькі роздуми. За визначенням Л. Мірошніченко: “Саме вона (*світова література*) як особливий унікальний вид знань, накопичених за багатотисячолітню історію свого розвитку в контексті різноманітних світових культур, відкриває необмежені можливості для формування моральних основ у людини” (Miroshnuchenko, 2017). Тому відповідальність за підготовку критично мислячого, всебічно розвиненого читача з гуманістичним світоглядом покладена на вчителя літератури, тобто педагог-словесник, без перебільшень, формує особистості сучасного століття.

“Одним із пріоритетних напрямів модернізації освітньої галузі в Україні є особистісна орієнтація освіти”, – змістовно подібну тезу озвучує й А. Вітченко (Vitchenko, 2017).

Таким чином, суспільна динаміка та глобальний прогрес вимагали адаптації та удосконалення нормативних положень, тому Програмою з української літератури для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, розробленою відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392, було підтверджено важливість навчання української літератури із залученням оновлених підходів, але водночас – зі збереженням його духовно-моральної спрямованості.

Оскільки література – унікальний філігранний вид мистецтва, у якому суттєвими компонентами є творче начало, кардіосприйняття, інтересуб’єктні осмислення, що робить цей предмет гіперчутливим до найменших соціально-освітніх змін, то необхідно чітко визначити можливі вектори впливу використання ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) та хмарного середовища. Ефективність становлення провідної – читацької – компетентності під час навчання української літератури залежить від правильного добору методичного комплексу засобів, прийомів, форм взаємодії на уроці, що передбачає ряд факторів: врахування вікових, психологічних та індивідуальних особливостей; попереднього морального та знанневого підґрунтя; зацікавлення учнів читанням, розвитку стійкого інтересу та постійної потреби у читанні; відповідного прищеплення навичок художнього аналізу; організації пошуково-дослідницьких умінь; розвитку мовлення; рівня морально-етичних, естетичних, етноідентичних цінностей; активізації та мотива-

ції школярів; створення належних умов і векторів сприймання тексту. Хмаро орієнтоване середовище, ставши базою уроку літератури, своєю всеосяжністю та нелімітованістю значно може розширити його виховний потенціал.

Медіапростір, при правильній педагогічній скерованості, дозволяє підтримувати в учнів стійкий інтерес до літератури (всесвітня орієнтація на освічену особистість, популяризація літературних цікавинок, приклади захоплень відомих та успішних людей, доступні метаморфози текстів тощо), сприяє усвідомленішій самоідентифікації та укріпленню моральності (незліченна кількість тематичного відеоматеріалу, текстів, аудіофайлів патріотичного спрямування і под., що доповнюють і унаочнюють літературні засоби), в інноваційній формі дає додаткове уявлення про зміст й особливості художнього твору (розміщення в хмарних чарунках повних або скорочених текстів, численні порівняльні е-таблиці, обговорення у віртуальних читацьких журналах і щоденниках, можливість переглянути екранізацію чи прослухати авторське читання), розвиває комунікативні навички та вміння критично оцінювати вчинки літературних героїв, висловлювати авторську позицію (новими способами Інтернет-спілкування: форуми, блоги, онлайн-записники, борди, соцмережі, електронне листування; віртуальні конструктори та студії творчості; рейтингові обговорення і премії) – що і є завданнями вивчення літератури в 5-6 класах.

Обґрунтування концептуальної парадигми методики навчання літератури в ХОНС

Ґрунтуючись на засадах інноваційних дидактичних технологій (особистісно-зорієнтованого навчання, інтерсуб'єктної взаємодії, вітагенної теорії, критичного мислення, діалогізму), провідною ідеєю хмаро орієнтованої концептуальної методичної парадигми визначено підвищення ефективності навчання української літератури шляхом поглиблення, розширення та адаптивної модернізації фундаментальної компетентнісної парадигми засобами хмаро орієнтованого освітнього середовища.

Задля реалізації мети методики навчання української літератури у хмаро орієнтованому середовищі – розв'язання комплексу проблем

викладання української літератури в інноваційному освітньому просторі, що охоплює компетентнісні, психолого-педагогічні, літературознавчі складники; розробка шляхів реалізації сучасних принципів і засобів навчання (технологій, методів, прийомів тощо) із залученням ХОНС; створення рекомендацій щодо ефективної взаємодії на уроках літератури із залученням засобів e-learning, результатом якої стане формування соціалізованого, високоосвіченого, духовно розвинутого громадянина – особливої акцентуалізації потребували художньо-читацька та комунікативна компетентності. Вони розглянуті в розрізі сукупностей знань, умінь та ціннісних орієнтирів за трьома базовими (вище описаними) критеріями сформованості: когнітивним, особистісним і діяльнісним.

Серед загальнодидактичних та власне методичних принципів навчання ключовими для нашої моделі хмаро орієнтованого навчання вважаємо принципи діалогізму, системності й послідовності, логічно-образної емпатії, творчої індивідуалізації, етноідентифікації в інтеркультурній взаємодії. Провідними стали компетентнісний (з домінантною читацькою компетентністю), медіадидактичний, особистісно-зорієнтований, часово-просторової необмеженості підходи.

Зважаючи на модернізовану складність та унікальність медіауроку, нами запропонований комплекс методів як традиційно-теоретичних, так й інноваційних, що тісно інтегруються та взаємодоповнюються в умовах віртуального навчання літератури. За основу ми обрали методи творчого читання, евристичний, дослідницький, частково репродуктивний (за М. Кудряшовим), емоційно-образного розуміння та інтерпретації (за В. Нікольським), стимулювання і мотивації, контролю і самоконтролю (за Ю. Бабанським), креативні та когнітивні (за А. Хуторським).

Відповідно до системи обраних методів, були адаптовані та розроблені прийоми навчання української літератури в ХОНС. Їх особливість полягає у функціонуванні з обов'язковим опором на Інтернет-технології.

Так першій групі методів співмірні такі прийоми: читання текстів у хмарах, онлайн коментування та обговорення, прослуховування аудіочитання письменниками, ораторами; медіадизайн розмальовок, карток письменників/героїв, веб-газет, інтерактивних плакатів, створення презентацій, реклам, буктрейлерів, скрайбінгу; Інтернет-пошук

для дослідницьких завдань, робота з Вікіпедією, е-довідниками, перегляд і порівняння екранізацій, демонстрацій веб-камер визначних для літератури місцин; здобуття знань із вебінарів, бесіда-інтерв'ю чи трансляція, віртуальні міні-лекції, демонстрація та прослуховування унаочнених творів чи фактів, запам'ятовування художніх творів шляхом повторного перегляду.

Друга група методів реалізується через запис виразного читання на диктофон та його прослуховування, підбір емотиконів до художнього твору, спойлер-антиципації тексту, олівцеве програмування образів, візуальні медіанотатки до творів, Instagram-вернісажі до прочитаного.

Стимулювання читацької позиції спільнотними впливами, активізація уваги динамічними малюнками, Doodle, форумні літературні дискусії, інтерактивні ігри та завдання (LearningApps), гейміфікація та сторітелінг як засоби зацікавлення читача, контроль і самоконтроль в електронних органайзерах чи тестових режимах, рефлексійне ведення читацьких блогів, челендж-змагання на літературній основі – прийоми, характерні третьому блоку методів.

Креативні та когнітивні методи пропонуємо упроваджувати із залученням прийомів образно-метафоричної тегової синектики, аглютинацій “Знищ зайве”, “Поєднай протиріччя”, гіперболізації при створенні рекламних роликів, буктрейлерів чи фанфіків, смислового бачення через оформлення соціальних сторінок письменників чи персонажів, написання електронних листів до героїв, добору емпатично-асоціативних рядів/кольорів/мелодій до певного твору чи образу, підтвердження або нівеляції гіпотез при онлайн опитуванні/голосуванні, придумування та текстово-графічного позначення образів.

Серед широкого спектру прийомів були трансформовані до медіапростору традиційні, пристосовані до навчання літератури міжпредметні та розроблені інноваційні (медіадизайн розмальовок, перегляд демонстрацій веб-камер визначних літературних місцевостей, спойлер-антиципація тексту, Instagram-вернісажі, форумні літературні дискусії, самоконтроль в електронних органайзерах, рефлексійне ведення читацьких блогів, челендж-змагання на літературній основі, смислового бачення через оформлення соціальних сторінок письменників чи персонажів тощо).

Формами реалізації комплексу методів і прийомів можуть стати:

слухове сприймання зразкового чи рольового читання, ознайомлення з електронним форматом тексту, власне прочитання на диктофон; зорове спостереження за варіантами художніх інтерпретацій, графічне ілюстрування в редакторах, віртуальні подорожі-екскурсії; практично-діяльнісні проекти (самостійна, пошукова, креативна робота в соцмережах, е-словниках та енциклопедіях, створення продукту в спеціальних програмах та на сайтах) та ін.

Формування сучасного компетентного випускника, конкурентоспроможного у динамічному суспільстві, освіченого, інтелектуального, творчого, морально багатого, національно спрямованого – є прогнозованим результатом нашої моделі, для досягнення якого пропонуємо використовувати допоміжні інноваційні види уроків: урок-Skype-a-thon, урок-екскурсію віртуальними музеями/театрами, урок-«битву» читачьких блогів, стрім-інтерв'ю чи творчу презентацію, урок insta-вернісаж, літчат-урок, урок-веб-квест, урок-літературну геомаршрутизацію, медіаконструкторську арт-майстерню тощо.

Таким чином, урок у хмарному середовищі – складний і багатокомпонентний механізм, складові якого досі чітко не розмежовані. Кожний структурний елемент, окремий навчальний епізод як одночасно самостійні та взаємозалежні дидактичні одиниці призначені для реалізації відповідних завдань. Керуючись вищезазначеними принципами педдизайну (індивідуалізації, мультимедійного представлення інформації, системності, естетичності, інтерактивності, ергономічності), педагог має змогу створити необхідний виважений методичний комплекс.

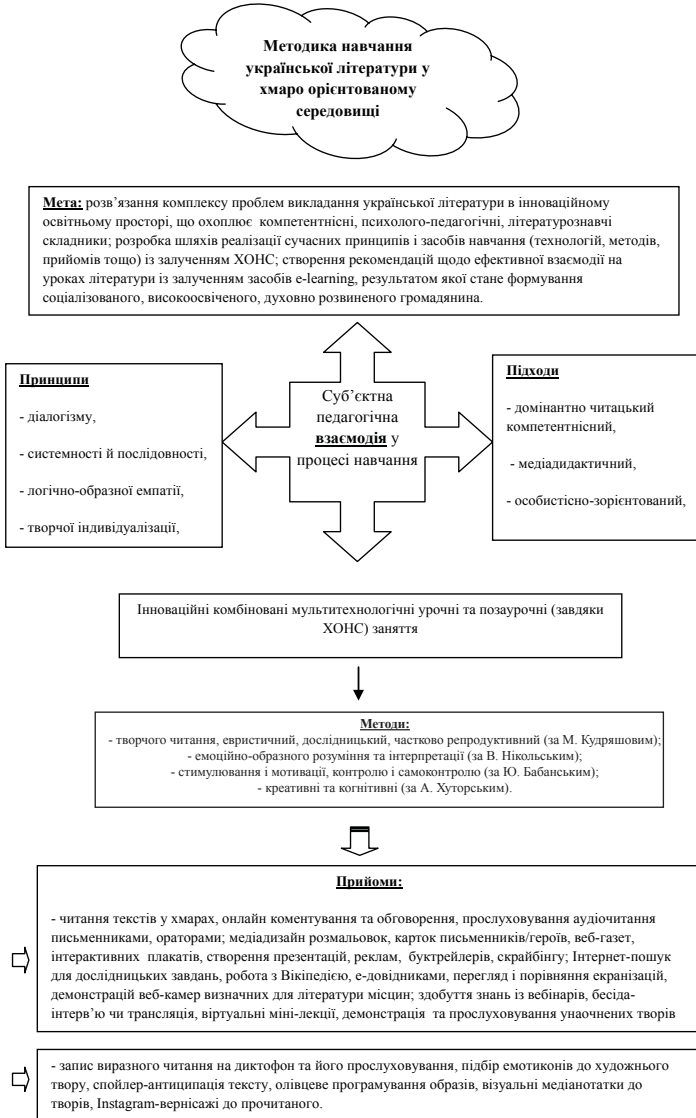
Розробляючи дизайн медіауроку, орієнтованого на хмарні технології, необхідно звертати увагу на реакцію учнів, на таймінгові витрати, на ступінь важкості, індивідуальне усвідомлення та, звичайно, ефективність результатів.

Отже, літературний урок із застосуванням хмарних технологій, незважаючи на типову основу, вимагає ретельнішої підготовки, виваженості, дизайнерського планування. Результатом успішної методики стане гармонійний розвиток усіх учнівських компетентностей і компетенцій (першочергово – художньо-читачької), зацікавленість підлітків, розкриття творчого потенціалу, якісніша фіксація знань.

Нижче пропонуємо схематичну спрощену концептуальну модель навчання української літератури у ХОНС (Рисунок 1).

Рисунок 1

Концептуальна модель навчання української літератури у ХОНС

Education

- - стимулювання читачкої позиції спільнотними впливами, активізація уваги динамічними WEBM або GIF, Doodle, форумні літературні дискусії, інтерактивні ігри та завдання (LearningApps), гейміфікація та сторітелінг як засоби зацікавлення читача, контроль і самоконтроль в електронних організерах чи тестових режимах, рефлексійне ведення читачьких блогів, челендж-змагання на літературній основі.
- - образно-метафорична тегова синектика, аглютинація «Знищ зайве», «Полдній протиріччя», гіперболізація при створенні рекламних роликів, буктрейлерів чи фанфіків, смислове бачення через оформлення соціальних сторінок письменників чи персонажів, написання електронних листів до героїв, добір емпатично-асоціативних рядів/кольорів/мелодій до певного твору чи образу, підтвердження або нівеляції гіпотез при онлайн опитуванні/голосуванні, пилмування та текстова-графічного позначення

Форми:

Слухове сприймання зразкового чи рольового читання, ознайомлення з електронним форматом тексту, власне прочитання на диктофон; зорове спостереження за варіантами художніх інтерпретацій, графічне ілюстрування в редакторах, віртуальні подорожі-екскурсії; практично-діяльнісні проекти (самостійна, пошукова, креативна робота в соцмережах, е-словниках та енциклопедіях, створення продукту в спеціальних програмах та на сайтах) та ін.

Результат:

сучасний компетентний випускник, конкурентоспроможний у динамічному суспільстві, освічений, інтелектуальний, творчий, морально багатий, національно спрямований.

Джерело: власна розробка

Детальніше пропонуємо розглянути деякі інноваційні для методики навчання української літератури види уроків.

Комунікація без обмежень – пріоритет новітнього хмарного середовища. Без перешкод обмінюватися інформацією допомагає цілий

комплекс інноваційних софтфонів – програмних забезпечень для здійснення відео- чи телефонних дзвінків через мережу Інтернет. До них належать Skype, Mail.ru Агент, ICQ, QIP, Google Talk, SIP, H.323, Google Hangouts, Viber, Telergam, Forfone та ін. Нами практично проводилися уроки формату Skype-a-thon. Взагалі програма Skype дозволяє здійснювати передачу аудіо-, відеоданих, надсилати SMS, проводити голосовий чат, конференц-зв'язок, відеозв'язок, надсилати текстові повідомлення із залученням емотиконів, надає послуги Skype Voicemail (голосова пошта), Skype Me (відкрите запрошення до бесіди), Skype Out (дзвінки на телефони), SkypeIn (онлайновий номер для вхідних дзвінків). Наприклад, разом із учнями, вийшовши на зв'язок за домовленістю, ми безпосередньо на уроці провели бліц-інтерв'ю із дитячим письменником-земляком М. Гриценком. Завчасно приєднавшись до мистецької веб-конференції, шестикласники стали свідками реальної репетиції популярного етнотурту “Фолькнери”, що сповнило їх враженнями під час вивчення народних пісень. На відеотрансляцію через дану програму спромоглася й група учнів, яка поїхала відвідати Чернечу гору в Каневі. Емоції учнів, які говорять про поезію Т. Шевченка на уроці та одночасно ведуть діалог із однокласниками, що перебувають на місці його поховання, були колосальними.

Цікавими виявилися й уроки-віртуальні екскурсії музеями. Як з'ясувалося, на сьогоднішній день значна кількість музеїв демонструє віртуальні тури своїми залами. Встановлюючи міжмистецькі, крос-культурні зв'язки, педагог може запропонувати за допомогою ХОНС відвідати світові музеї (Лувр, Ермітаж, Музей сучасного мистецтва тощо), розглядаючи історичний чи етнічний контексти – тематичні музеї України (Києво-Печерський заповідник, Музей гетьманства, Національний художній музей, “Хортиця”, “Древній Галич” і под.), вивчаючи постать письменника чи певні твори – літературні музеї (Музей-садиба І. Котляревського, Музей Г. Сковороди, Кімната-музей Олександра Олеся, Національний музей Т. Шевченка та ін.).

Підлітків захопили й уроки-геолокації. Під час подорожі чи літературними стежками рідного міста, чи відвідуючи визначні пам'ятки України (Полтава, Білопілля, Київ, Чернігів), ми пропонували школярам відзначати на віртуальних картах своє місце перебування. Зручними виявилися програми із функціями геопозиціонування для смартфонів.

нів, планшетів, нетбуків – Foursquare, Google Latitude, Location-based service, Swarm, Alter Geo, Gvidi. Надалі, склавши таку літературну мапу, використовували її на уроках-узагальненнях, як орієнтир для інших класів, що планували подорожі.

Як підтвердив експериментальний зріз, близько 78% підлітків 5-6 класів користуються соціальними мережами. Тому викликало захоплення завдання на створення сторінки письменника чи героя у даних програмах. Добираючи фотографію на аватар, завантажуючи фото із життя у спеціальні альбоми, заповнюючи особисті дані, дошуковуючи відео чи аудіо, додаючи текстові документи із віршами чи прозою, учні не лише виконували об'ємну пошуково-дослідницьку роботу, а й проявляли креативність і творчість.

Схожим стало завдання і для уроків-битв читацьких блогів. Випереджально школярам пропонували створити міні-блог на спеціальних ресурсах (як складніших – Wix.com, так й елементарних – <http://imgur.com>), де розміщувалася лаконічно інформація про прочитаний твір, топ улюблених книг, певного автора тощо. Завдяки сучасному дизайну, поєднанню тексту, зображень, аудіо та відео – блог кожного ставав яскравим, динамічним та неординарним. Надалі кожен презентував свої напрацювання. Аналогічно можна розроблювати Вікі-газети, інтерактивні плакати і т.п.

Працюючи з асоціативним сприйняттям, учні з задоволенням створюють хмари тегів, плейсписки, кольорові палітри в графічних редакторах та багато іншого. Зокрема ми запропонували провести insta-вернісаж, де засобами відомого хмарного додатка можна створити власну галерею фото певної літературної тематики, завантажити арт-альбоми до визначеного твору, підібрати співмірний контент. Крім того, діти можуть оцінити матеріали один одного, відзначити вподобання, прокоментувати наповнення.

У процесі навчання ми запроваджували і створення учнями власної поезії та прози в медіаконструкторах, що, відзначаючись своєю різноманітністю, і надають теми на вибір для написання твору; пропонують певний початок, план; підбирають необхідні рими; насичують написане художніми засобами; дозволяють колективне написання тощо.

Обговорення, оцінювання, обмін архівами, анкетування та голосування, тестування – ці можливості надавало утворення літчатів – вір-

туальних майданчиків для читацьких міркувань.

Загалом безмежжя хмаро орієнтованого середовища культивує велике розмаїття та постійну динамічну прогресію корисних навчальних ресурсів, які є значно впливовими на читацький інтерес.

Підсумки

Узагальнюючи, слід зазначити, що обшир новітніх технологій, пов'язаних із медіапростором, настільки масштабний, що дозволяє повноцінно реалізувати особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний підходи – основоположні компоненти сучасного освітнього процесу. Практика використання хмаро орієнтованого навчального середовища та ІКТ на уроках української літератури підтвердила їх функціональну корисність та раціональну фундаментальність у процесі формування ключових компетентностей, зокрема художньо-читацької, яка є основоположною для всебічного становлення особистості. Проте методика їх максимально результативного застосування на вітчизняних освітніх теренах потребує численних уточнень та корекційних змін, розробки базового й допоміжного контенту.

Бібліографія

Аствацатуров, Г. *Педагогический дизайн мультимедийного урока*. Залучено (10.01.2017) з http://vio.uchim.info/Vio_45/cd_site/articles/art_1_2.htm

Бійчук, Г. *Дидактичні можливості використання мультимедійного підручника “Українська література. 5 клас” в основній школі*. Залучено (10.01.2017) з http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:i3T52y44q6sJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

Вітченко, А. *Проблемне вивчення зарубіжної драматургії з використанням літературно-критичних матеріалів*. Залучено (10.01.2017) з <http://eprints.zu.edu.ua/428/1/118376D0.pdf>

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Залучено (10.01.2017) з [http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/post-derzh-stan-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/post-derzh-stan-(1).pdf)

Зайченко, І. *Педагогіка*. Залучено (10.01.2017) з <http://pidruchniki.com/16591226/pedagogika/didaktika>.

Ісаєва, О. *Чи буде особистість майбутнього НОМО LEGENS*. Залучено (10.01.2017) з <http://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads/2014/04/1-0414.pdf>

Куцевол, О. *Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбут-*

Education

ніх учителів літератури. Залучено (10.01.2017) з http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:dsioXsoB8ZsJ:www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe

Мірошніченко, Л. *Дванадцятирічна літературна освіта школярів України: проблеми, рішення*. Залучено (10.01.2017) з <http://eprints.zu.edu.ua/174/1/9B10BEC0.pdf>

Пасічник, Є. (2000). *Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти*. Київ: Ленвіт, с. 169-173.

Ситченко, А. *Толерантність у контексті керованого навчання*. Залучено (10.01.2017) з http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/28_5.pdf

Токмань, Г. (2002). *Методика викладання української літератури в старшій школі на екзистенціально-діалогічних засадах: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.02. Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди*. Київ, 487 с.

Уліщенко, В. (2007). *Інтернет-технології в інтерсуб'єктивному навчанні літератури*. Теоретична і дидактична філологія: збірник наукових праць 3. Київ: Міленіум.

Уліщенко, В. (2009). *Блогосфера як нове освітнє середовище*. Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах, № 6, с. 11-14.

Уліщенко, В. *Інтерсуб'єктивність у контексті особистісно орієнтованого навчання української літератури*. Залучено (10.01.2017) з <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9549/1/U1%20d1%2096schenko.pdf>

Уліщенко, В. *Особливості інтерсуб'єктивного вивчення елегії та вірша-медитації*. Залучено (10.01.2017) з http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe

Фасоля, А. *Екзистенційний вибір підлітка: читати? Не читати?* Залучено (10.01.2017) з http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Tidf/2011_9/530_538.pdf

Фасоля, А. *Особистісно зорієнтований урок: що “залишається за кадром”?* Залучено (10.01.2017) з http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:5in1Xqy2gacJ:irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe

References

Astvatsurov, H. *Pedahohycheskyy dyzayn mul'tymedynoho uroka*. Retrieved (10.01.2017) from: http://vio.uchim.info/Vio_45/cd_site/articles/art_1_2.htm. (in Russian).

Biychuk, H. *Dydaktychni mozhlyvosti vykorystannya mul'tymedynoho pidruchnyka “Ukrayins'ka literatura. 5 klas” v osnovniy shkoli*. Retrieved (10.01.2017) from http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:i3T52y44q6sJ:irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe. (in Ukrainian).

Derzhavnyy standart bazovoyi i povnoyi zahal'noyi seredn'oyi osvity. Retrieved (10.01.2017) from [http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/post-derzh-stan-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/post-derzh-stan-(1).pdf). (in Ukrainian).

Fasolya, A. *Ekzystentsiynyy vybir pidlitka: chytaty? Ne chytaty?* Retrieved (10.01.2017) from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Tidf/2011_9/530_538.pdf. (in Ukrainian).

Fasolya, A. *Osobystisno zoriyentovanyy urok: shcho “zalyshayet'sya za kadrom”?*

Education

Retrieved (10.01.2017) from http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:5in1Xqy2gacJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe. (in Ukrainian).

Isayeva, O. *Chy bude osobystist 'maybutn'oho HOMO LEGENS*. Retrieved (10.01.2017) from <http://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads/2014/04/1-0414.pdf>. (in Ukrainian).

Kutsevol, O. *Teoretyko-metodychni osnovy rozvytku kreatyvnosti maybutnikh uchyteliv literatury*. Retrieved (10.01.2017) from http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:dsioXsoB8ZsJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe. (in Ukrainian).

Miroshnychenko, L. *Dvanadtsyatyrichna literaturna osvita shkolyariv ukrayiny: problemy, rishennya*. Retrieved (10.01.2017) from <http://eprints.zu.edu.ua/174/1/9B10BEC0.pdf>. (in Ukrainian).

Pasichnyk, Ye. (2000). *Metodyka vykladannya ukrayins'koyi literatury v serednikh navchal'nykh zakladakh*: Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv osvity. Kyiv: Lenvit, pp. 169-173. (in Ukrainian).

Sytchenko, A. *Tolerantnist' u konteksti kerovanoho navchannya*. Retrieved (10.01.2017) from http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/28_5.pdf. (in Ukrainian).

Tokman', H. (2002). *Metodyka vykladannya ukrayins'koyi literatury v starshiyi shkoli na ekzyzentsial'no-dialohichnykh zasadakh*: Dys... d-ra ped. nauk: 13.00.02 / Pereyaslav- Khmel'nyts'kyy derzh. pedahohichnyy un-t im. Hryhoriya Skovorody. Kyiv, 487 ark. (in Ukrainian).

Ulishchenko, V. (2007). *Internet-tekhnologiyi v intersub'yektyvnomu navchanni literatury. Teoretychna i dydaktychna filolohiya: zbirnyk naukovykh prats' 3*. Kyiv: Milenium. (in Ukrainian).

Ulishchenko, V. (2009). *Blohosfera yak nove osvityne seredovyshe*. Dyvoslovo: Ukrayins'ka mova y literatura v navchal'nykh zakladakh, 6, pp. 11-14. (in Ukrainian).

Ulishchenko, V. *Intersub'yektnist' u konteksti osobystisno oriyentovanoho navchannya ukrayins'koyi literatury*. Retrieved (10.01.2017) from <http://enpui.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9549/1/UI%20d1%2096schenko.pdf>. (in Ukrainian).

Ulishchenko, V. *Osoblyvosti intersub'yektnoho vyvchennya elehiyi ta virshamedytatsiyi*. Retrieved (10.01.2017) from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe. (in Ukrainian).

Vitchenko, A. *Problemne vyvchennya zarubizhnoyi dramaturhii z vykorystannyam literaturno-krytychnykh materialiv*. Retrieved (10.01.2017) from <http://eprints.zu.edu.ua/428/1/118376D0.pdf>. (in Ukrainian).

Zaychenko, I. *Pedahohika*. Retrieved (10.01.2017) from <http://pidruchniki.com/16591226/pedagogika/didaktika>.

THEORY OF PROBABILITY AND MATHEMATICAL STATISTICS

Joseph Dzhun

International University of Economics and Humanities named after Academician
Stepan Demianchuk
Ukraine, Rivne
iosif-june@rambler.ru

A new important tool in the field of intelligent data analysis

Abstract

The new original methods of statistical information processing are used in astrometry and space exploration for many years. It was turned out that these methods have universal character and can be successfully applied in various spheres and it was showed by testing these methods, which were conducted by the department of mathematical modeling of IUEH for 15 years. After testing all these methods were combined in the new “Nonclassical theory of errors measurement” (NTEM) published in 2015.

The objective of research: To acquaint the specialists in the field of statistical information mathematical processing and analysis with the objects and opportunities of NTEM and its fundamental regulations because knowledge and usage of which are the most important in our time. As the result significance of the NTEM procedures in the complex of methods that make up the data mining.

Methods: The statistical methods which demonstrate adequacy of the methods used by us in practice of observation are considered in the “Nonclassical Theory of Errors Measurement”.

Conclusion: NTEM is the new, important and effective tool in the field of mining large amounts of statistical data, particularly in mathematical modeling, its diagnosis and processing of samples, the volume of which $n > 500$.

Keywords: non-classical theory of errors measurement, data mining.

Иосиф Джунь

Международный экономико-гуманитарный университет (МЕГУ)

Украина, г. Ровно

iosif-june@gambler.ru

Об одном новом важном инструменте в области интеллектуального анализа данных

Аннотация

В астрометрии и космических исследованиях уже много лет успешно используются новые нетрадиционные методы обработки статистической информации. Оказалось, что эти методы имеют универсальный характер и могут успешно применяться в самых различных областях, что показала апробация этих методов, которая проводилась кафедрой математического моделирования МЕГУ в течение 15 лет. После испытаний все эти методы были объединены в рамках новой: “Неклассической теории погрешностей измерений” (НТПИ) изданной в 2015 г.

Цель исследования: ознакомить специалистов в области математической обработки и анализа статистической информации с задачами и возможностями НТПИ и ее фундаментальными положениями, понимая, что знание и использование которых в наше время является принципиально важным. Отсюда проистекает и значение процедур НТПИ в комплексе методов, составляющих интеллектуальный анализ данных.

Методы: в “Неклассической теории погрешностей измерений” задействованы статистические методы с тем, чтобы показать адекватность используемых приемов практике наблюдений.

Вывод: НТПИ является новым, важным и эффективным инструментом в области интеллектуального анализа больших массивов статистических данных, особенно при математическом моделировании, его диагностике и обработке выборок, объем которых $n > 500$.

Ключевые слова: неклассическая теория погрешностей измерений, интеллектуальный анализ данных.

Введение

В 1992 г. в астрометрии и космических исследованиях была завершена работа, открывающая собой новое направление в теории и практике математической обработки наблюдательной статистической

информации (Dzhun, 1992, pp. 1-46). Эта работа до середины 1986 г. выполнялась под руководством академика АН УССР Е.П. Федорова, выдающегося ученого, известного специалиста в области небесной механики, движения полюсов Земли и космических методов исследований (Fedorov, 2014, pp. 2-6).

Вскоре оказалось, что результаты работы (Dzhun, 1992, pp. 1-46) имеют более универсальный характер (Dzhun, 1992, pp. 298-304). Так, погрешности относительных значений биржевых индексов, рассмотренных в работе известного американского экономиста Е.Е. Петерса (Petters, 1981, pp. 26-37), имеют точно такие же характерные особенности, как и ошибки космических наблюдений при лазерной локации искусственных спутников Земли (Dzhun, 1991, pp. 74-84). Впоследствии этот вывод был подтвержден в работе профессора Братиславского университета В. Газды, использовавшего для этой цели словацкий индексный ряд RMS-100 (Gazda, 1999, pp. 73-75), а также в других работах (Dhun, Gazda, Demjanjuk, Mucha, 2000, pp. 505-509; Dhun, Gazda, 2002, pp. 20-27; Dhun, Gazda, 2003, pp. 303-308). Было показано также, что такие же особенности статистических распределений присущи гравиметрическим, геодезическим, радиодальномерным и другим видам наблюдений. На основе анализа разнообразной статистической информации, охватывающей более 135 000 наблюдений, в МEGУ была создана новая теория математической обработки и анализа статистической информации под названием: “Неклассическая теория погрешностей измерений” (НТПИ) (Dzhyn, 2015, pp. 1-168).

Попутно заметим, что “Классическая теория ошибок” (КТО) создана великим немецким математиком К.Ф. Гауссом в работах (Gauss, 1809, 1823). Поскольку НТПИ создана недавно, то **цель данного исследования** состоит в том, чтобы ознакомить заинтересованных специалистов в области обработки статистической информации и математического моделирования, с причинами появления НТПИ, ее задачами, возможностями и ее фундаментальными положениями, которые в настоящее время призваны обеспечивать ее адекватное применение в комплекс процедур, составляющих суть интеллектуального анализа данных (ИАД).

Для подтверждения основных положений НТПИ были задействованы современные методы теории вероятностей и математической

статистики – ее два основных инструмента: теория оценок и теория проверки гипотез.

О важности адекватных постулатов в математическом методе

Главной причиной появления НТПИ было несоответствие фундаментальных принципов КТО реальной практике наблюдений. Основатель математической статистики, К. Пирсон писал: “любое научное достижение не является окончательным, оно представляет собой лишь наивероятнейший вывод, который можно получить на основании имеющихся данных. Более обширные выборки или более совершенный анализ, эксперимент или наблюдения, приводят до новых формул и теории” (Pearson, 1902, pp. 253-296). Впоследствии стал известен парадокс Хампеля (Robust Statistics, 1986) или, что тоже самое – парадокс Эльясберга-Хампеля (Dzhyn, 2012, pp. 393-396), согласно которого любая непрерывная гипотеза о типе закона распределения неизбежно будет отклонена с ростом числа измерений. Поэтому методы КТО хорошо себя зарекомендовали при числе наблюдений n в пределах $30 < n < 500$ (Dzhyn, 2015, pp.18-20). При $n > 500$ методы КТО становятся неадекватными действительной практике наблюдений и могут приводить к крайне неприятным и даже катастрофическим последствиям. Следует всегда помнить, что все в мире меняется, неизбежно устаревают даже математические подходы к анализу данных и математическому моделированию. Иногда при математическом моделировании используются представления, прошедшие, казалось бы, многолетнюю проверку практикой, но, на самом деле, устаревшие и недопустимые при нынешних объемах научной и статистической информации.

Приведем случай, демонстрирующий катастрофические последствия, которые обусловлены неадекватными представлениями о распределении погрешностей математической модели. Пример касается крупной финансово-инвестиционной компании США Long-Term Capital Management (LTCM), которая в своей деятельности применяла методику расчета рисков, разработанную нобелевскими лауреатами по экономике М. Шоулзом и Р.К. Мертоном. Свои расчеты вероятности рисков они основывали на законе ошибок Гаусса, который,

казалось бы, прошел почти 200-летнюю проверку своего успешного использования. Но летом 1998 г., почти мгновенно, без каких-либо предупреждающих сигналов, после событий, вызванных финансовым обвалом в России, что не предусматривалось моделью Шоулза-Мертонса, компания LTCM потерпела крах и создала тяжелейшую ситуацию для финансовой системы США.

Основным причинами краха были две:

- неправильное, следовательно, весьма рискованное описание погрешностей модели;
- отсутствие метода математической диагностики используемой модели.

Модель расчета рисков, которую применяла LTCM, практически исключала возможность больших отклонений, (Black, Scholes, 1973, pp. 637-654), так как использовала классический нормальный закон, в обосновании универсальности которого выдающийся немецкий математик и астроном Ф.В. Бессель, применил не совсем корректный подход (Dzhun, 1992, pp. 1-46). Бесселю поверил весь научный истеблишмент. И громким эхом этой некорректности был крах LTCM. Потери и горе ее акционеров были впечатляющими и до сих пор еще не осознаны. И математику в этом винить нельзя – построенная на своих аксиомах она верна, а сами математики в совершенной степени честны. **Но, чтобы сложные экономические и любые другие процессы уложить в ложе чистой математики, нужно хорошо подладить ее постулаты к непостижимой действительности**, понимая, что в ней нет и никогда не будет каких-либо абстракций. Неприятности начинаются тогда, когда аксиомы метода обработки данных или моделирования являются нереальными. Плохо, когда эту неадекватность не замечают, отстаивают безукоризненную логичность математических выкладок, вместо того, чтобы подумать об их соответствии реальности. Следует сказать, что случай с LTCM не единственный. В 2006 г. известный американский фонд “Amarant” закрылся, потеряв 7 млрд. \$. За несколько дней до катастрофы компания заявила, что акционерам совершенно не стоит беспокоиться, так как в “Amarant” работают 12 риск-менеджеров, использующих математические модели в прогнозировании. Приведенные случаи краха крупных фирм, описанные в научной литературе (Taleb, 2012 pp. 439), являются примерам того, как важно при анализе и моделирова-

нии данных, добиваться максимально возможного соответствия постулатов математической теории используемого метода реальной картине исследуемых процессов.

Аксиоматические принципы и задачи неклассической теории погрешностей измерений

Одним из наиважнейших современных инструментов в области ИАД, в котором особое внимание уделяется вопросам адекватности существующих аксиоматических методов, является “Неклассическая теория погрешностей измерений” разработка которой завершилась в 2015 г. (Dzhun, 2015, pp. 3-5).

Кратко рассмотрим аксиоматические принципы и задачи НТПИ.

Как известно, одним из наиболее часто используемых инструментов математического моделирования в ИАД является метод наименьших квадратов (МНК), начало которого изложены в двух трудах К.Ф. Гаусса (Gauss, 1809, 1823). МНК проистекает из следующих двух принципов классической теории ошибок (КТО), наиболее полно сформулированных (Gauss, 1823):

– случайные ошибки наблюдений следуют закону $e^{-h^2x^2}$, т.е. нормальному распределению;

– в результатах наблюдений отсутствуют систематические ошибки.

МНК, основанный на этих принципах, и сейчас остается одним из основных инструментов математического моделирования в ИАД. Сразу после своего открытия МНК прекрасно зарекомендовал себя и получил всеобщее распространение. Главная заслуга Гаусса, как основателя КТО, состоит в том, что в ее основу он положил нормальное распределение, утверждая, что основное его преимущество – в простоте его использования. Кроме того, уникальными особенностями распределения Гаусса является то, что дисперсия является, единственной и исчерпывающей характеристикой его рассеивания, а параметры распределения a и σ – независимы. Границы неравенства Рао-Крамера для дисперсии σ_a^2 и σ_σ^2 эффективных оценок его параметров, определяются из исключительно простых соотношений:

$$\sigma_a^2 = \frac{\sigma^2}{n}; \quad \sigma_\sigma^2 = \frac{\sigma^2}{2n}, \quad (1)$$

где n – объем выборки.

Победное шествие МНК на протяжении более чем 200 лет обусловлено совсем не “извечной” состоятельностью его принципов, как полагали многие деятели науки, а теми, обычными в практике наблюдений объемами выборок, при которых эти принципы являются еще адекватными. Имеется ввиду известный в математической статистике уже упомянутый нами парадокс – Эльясберга-Хампеля (Dzhun, 2012, pp. 393-396). Практически этот парадокс означает, что: **тот или иной метод математической обработки измерительной информации действует только в рамках принятой адекватной гипотезы о типе закона распределения погрешностей наблюдений.** При отбрасывании этой гипотезы, с ростом числа наблюдений, неизбежно должны эволюционировать и методы их математической обработки. Впервые громко заявил об этом известный кембриджский профессор Г. Джеффрис: **“Решающим вопросом в комбинации наблюдений является знание того, действительно ли распределение следует нормальному закону, если это не так, то должны быть придуманы другие методы, присущие данному закону”** (Jeffreys, 1939, pp. 703-709).

Примеры уклонений распределения ошибок от закона Гаусса постепенно накапливались. Первым такие уклонения заметил сам Ф.В. Бессель (Bessel, 1818). Он изучил распределение ошибок наблюдений 3222 звезд, включенных в его фундаментальный каталог. Это исследование не подтвердило нормальности ошибок, но Бессель проигнорировал этот факт! Через 20 лет (Bessel, 1838) он исследует четыре выборки ошибок существенно меньшие по объему в: 300, 300, 470 и 100 наблюдений. Вычислив теоретические частоты по Гауссу для всех этих распределений, он визуально делает вывод о “поразительном близком совпадении” этих частот с эмпирическими. Но проведенный ими в (Dzhun, 1992, pp. 1-46) повторный анализ этих наблюдений показал, что он пренебрег следующими явными закономерностями в различии действительных и теоретических частот:

– избытком эмпирических ошибок вблизи центров и на хвостах распределений;

– их уменьшенным числом около значений, близких к σ .

К тому же, одно из распределений, отнесенное Бесселем к гауссовому, имело явно негауссов и высокозначимый эксцесс $\varepsilon = +1,27 \pm 0,28$. Непонятно так же, почему Бессель, для проверки нормальности ошибок, перешел к анализу рядов с меньшими на порядок объемами наблюдений. Не потому ли, что обширные ряды имели явно тяжелые “хвосты”, заостренные пики и не подтверждали нормальности, столь привлекательной возможностью их моделирования теорией “элементарных ошибок” Хагена-Бесселя. О том, что Бессель игнорировал наблюдаемые заметные отклонения от нормальности, упоминают и другие авторы (Erschov, 1978, pp. 66-100; Doolittle, 1910, pp. 272-287; Doolittle, 1912, pp. 46-62; Eddington, 1933, pp. 272–287; Sheynin, 2015). И этот “грех” Бесселя, понятный, как и “грех” Птолемея (Newton, 1985 pp. 1-20), есть одна из причин, существенно задержавших развитие теории анализа данных. Трудно представить какой бы была сейчас эта теория, если бы такой выдающийся человек как Ф.В.Бессель, придал значение явной ненормальности действительных ошибок в работе (Bessel, 1818). Влияние Бесселя было столь велико, что почти все выдающиеся деятели того же времени уверовали в то, что открыт некий всеобщий закон, которому обязательно должны подчиняться ошибки наблюдений (Sheynin, 2013, pp. 142, 165, 184). Было забыто замечание самого Гаусса, утверждавшего, что никто не может сказать, каким на самом деле будет закон распределения погрешностей, если наблюдения продолжать до бесконечности. На волне “доказательства” Бесселя (Bessel, 1838) появились ряд предельных теорем, имитирующих нормальность и которые сразу были названы, ни много, ни мало – “центральными предельными теоремами”.

Взгляд на универсальность закона ошибок Гаусса, стал изменяться лишь тогда, когда американский математик С. Ньюком (Newcomb, 1886 pp. 343-346) показал негауссов характер погрешностей астрономических наблюдений. Он утверждал, что единого закона ошибок для многих наблюдений нет. К аналогичным выводам пришли и астрономы (Eddington, 1933 pp. 272-287; Hulme, Syms, 1939, pp. 642-658; Doolittle, 1910, pp. 272-287; Doolittle, 1912, pp. 46-62.). А. Эддингтон показал, что суммарные распределения, которые есть результатом нало-

жений нескольких нормальных с одинаковым математическим ожиданием, но разными дисперсиями, неизбежно приобретают положительный эксцесс (теорема Эддингтона) (Eddington, 1933 pp. 272-287). Эта теорема была важным новым результатом теории ошибок, потому, что послужила стимулом необходимости поиска более адекватных представлений об ошибках.

Применение парадокса Эльясберга-Хампеля к ИАД практически означает, что: **теория тех или иных методов обработки наблюдений, включая классический МНК, является корректной только в пределах определенных объемов измерительной информации.**

Эта кардинальная и очень важная идея почему-то очень постепенно и с большим трудом пробивала себе путь в науке. Всю серьезность такой ситуации впервые оценил известный кембриджский профессор Г. Джеффрис. В работах (Jeffreys, 1937, 1939, 1998), используя огромный экспериментальный материал, полученный К. Пирсоном (Pearson, 1902, pp. 253-296), он убедительно показал теоретическую и практическую несостоятельность закона Гаусса, уже если число наблюдений $n > 500$. Вместо закона Гаусса Джеффрис в этом случае предложил использовать более универсальное и более адекватное распределение. Он показал, что случайные независимые ошибки наблюдений, если их объем $n > 500$; следуют распределению:

$$f(x) = \frac{m \cdot B(m, \frac{1}{2})}{\pi \sqrt{2m-1}} \cdot \frac{1}{\sigma} \left[1 + \frac{(x-a)^2}{2M\sigma^2} \right]^{-m} \quad (2)$$

со значением m в пределах $3 < m < 5$; a , σ , m – параметры (2);

$B(m, \frac{1}{2})$ – бета-функция; $M = (m - 0,5)^3 m^{-2}$.

Главным достоинством формы (2) является её существенно большая адекватность, что убедительно доказано в (Dzhun, 2015, pp. 38-41), главным недостатком – её несколько более сложный вид, что вполне естественно, так как распределение (2) является обобщением закона Гаусса и t -распределения. Параметр m в (2) определяется значением эксцесса распределения в пределах $0 \leq \varepsilon < \infty$. Это очень важное свойство, так как большинство экспериментальных распределений ошибок большого объема имеет положительный эксцесс (Dzhun, 2015, p. 139). В этом как раз и состоит главный недостаток закона Гаусса – в котором постулируется m наперед известным и всегда

равным ∞ , так как (2) является нормальным при $m = \infty$. На практике же - каждому ряду измерений присуще свое конкретное значение параметра m , обычно в пределах $2 < m < 8$, которые, как видим, весьма далеки от $m = \infty$.

Джеффрис называет (2) распределением Пирсона VII типа. Однако это не совсем отвечает истине. Формулу (2) он получил исходя от классической кривой Пирсона VIII типа, который имеет существенный недостаток – недиагональную информационную матрицу Фишера. Эту классическую кривую Пирсона он преобразовал к виду (2), который, как и закон Гаусса, имеет независимые параметры. Обладая необычной научной скромностью Джеффрис не дал особого названия распределению (2), которое он создал. Поэтому (2) правильно было бы назвать распределением Пирсона-Джеффриса VIII типа (сокращенно: *PJVII* – распределением). Случаи его широкого применения в различных областях в том числе и эконометрии, указаны в (Dzhun, 2015, p. 13).

Вследствие диагональности информационной матрицы распределения (2), границы неравенства Рао-Крамера для дисперсий, σ_a^2 , σ_σ^2 , σ_m^2 параметров a , σ , m приобретают вид:

$$\sigma_a^2 \geq \frac{\sigma}{n} \sigma_a^2 \geq \frac{\sigma}{n} \frac{(m-0,5)^2 (m+1)}{m^3}; \quad \sigma_\sigma^2 \geq \frac{\sigma}{2n} \cdot \frac{m+1}{m-0,5}; \quad (3)$$

$$\sigma_m^2 \geq \left\{ n \left[\psi'(m-0,5) - \psi'(m) - \frac{m+1}{2m^2(m-0,5)} \right] \right\}^{-1}, \quad (4)$$

где $\psi'(m-0,5)$, $\psi'(m)$ – тригамма-функции.

Легко видеть, что при $m = \infty$ (закон Гаусса) выражения (3) идентичны классическим соотношениям (1). **Основное значение формы (2) в том, что она принята в качестве первого фундаментального принципа новой теории ошибок - НТПИ.**

Перейдем теперь к рассмотрению второго фундаментального принципа НТПИ. Известно, что закон Гаусса – это тот уникальный случай, когда всего один его параметр – σ полностью позволяет описать и вероятные особенности распределения ошибок, и их веса, что зафиксировано в знаменитом требовании Гаусса (Gauss, 1809):

$$f'(x)/x \cdot f(x) = const. \quad (5)$$

В случае распределения (2), вес каждого наблюдения определяется уже весовой функцией, которая не обязательно должна быть константой:

$$p(x) = f'(x)/x \cdot f(x), \quad (6)$$

где x – ошибка наблюдения, стандарт которой $[p(x)]^{-0,5}$.

Иными словами, второй фундаментальный принцип НТПИ можно сформулировать так: **индивидуальные веса наблюдений, которые подчиняются $PJVII$ – распределению, характеризует их весовая функция (6), параметры которой определены методом максимального правдоподобия.** Для $PJVII$ – распределения (2) весовая функция имеет вид:

$$p(x) = \left[\left(\frac{m-0,5}{m} \right)^3 \sigma^2 + \frac{x^2}{2m} \right]^{-1}. \quad (7)$$

Легко видеть, что в случае закона Гаусса ($m = \infty$), весовая функция приобретает классический вид (5):

$$p(x) = \sigma^{-2} = const.$$

Как известно, в КТО предполагается отсутствие в результатах наблюдений систематических ошибок. Однако любой исследователь знает, что полностью исключить систематические погрешности из результатов наблюдений невозможно, можно только загнать их в определенные пределы. Поэтому в, отличие от КТО, в НТПИ введен третий фундаментальный принцип: **влиянием слабых, неисключённых, коррелированных систематических ошибок в результатах наблюдений можно пренебречь только в том случае, когда весовая функция вида (6) является несингулярной.** Контроль сингулярности весовой функции осуществляется на основе статистических кумулянт ошибок наблюдений, методом, изложенным в (Dzhun, 2015, p. 67).

Выводы

Подводя итоги, можно заключить, что главной задачей НТПИ является обоснование новых фундаментальных принципов математической обработки данных, адекватных практике современных многократных наблюдений. НТПИ не является теорией, опровергающей КТО, она опирается на классические методы, чтобы сделать шаг дальше с целью повышения эффективности оценок и усовершен-

ствования методов обработки данных. В этом смысле НТПН отражает эволюцию КТО и является обобщением тех методов и подходов к обработке наблюдений, начало которым положили классические работы Лежандра, Гаусса и Лапласа (Legendre, 1806; Gauss, 1809; Gauss, 1823; Laplace, 1812).

Применение методов НТПИ невозможно без предварительной обработки наблюдений классическими методами в первом приближении. И только после того, как критериальный анализ разностей “Observation – Calculation” (O-C) подтвердит нарушение принципов КТО, приступают к реализации методов НТПИ, практически не меняя программного обеспечения классических процедур.

В целом приоритетными задачами НТПИ являются следующие:

1. Преодоление несостоятельности фундаментальных принципов КТО при математической обработке наблюдений на основе использования более адекватных вероятностных представлений о законе погрешностей наблюдений при их числе $n > 500$, когда они начинают проявлять свой негауссов характер.

2. Исключение процедур выбраковки данных, которые приобретают сомнительный характер, если число погрешностей, превышающих тройную СКП, является значительным, что становится заметным если число наблюдений $n > 500$. Число таких погрешностей может достигать, например, при астрометрических или космических исследованиях, до 9.1% (Dzhun, 2015, p.80).

3. Повышение эффективности оценок на основе использования адаптированных к действительным распределениям погрешностей весовых функций.

4. Теоретическое обоснование и разработка нового раздела теории ошибок – способов диагностики результатов математического моделирования путем вероятностного анализа возможности сингулярных всплесков весовой функции остаточных погрешностей O-C на основе использования их статистических кумулянт, с помощью которых оцениваются недопустимые значения их асимметрии и эксцесса.

5. Кроме того, методы НТПИ включают в себя разработку информационных методов оценки точности наблюдений, вытекающих из фундаментальных положений этой теории.

Решение этих задач является примером тех широких возможностей, которые открывает применение более глубоких математических

теорий и методов в практике обработки наблюдательной информации больших объёмов в интеллектуальном анализе данных.

References

- Bessel, F.W. (1818). *Fundamenta astronomiae*. Königsberg, 325 z.
- Bessel, F.W. (1838). *Untersuhungen uber die Wahrscheinlichkeit der Beobachtungsfehler*. *Astronomische Nachrichten*, b.15, Z. 369.
- Black, F., Scholes, M. (1973). *The Pricing of Options and Corporate Liabilities*. *Journal of Political Economy*, 81, pp. 637-654.
- Cramer, H. (1996). *Mathematical Methods of Statistics*. Stockholm: SUC.
- Doolittle, C.L. (1910). *Results of Observation with the Zenith*. *Telescope and the Wharton reflex zenith Tube*. *The Astronomical Journal*, vol. 45, part 2, No. 247, pp. 272–287.
- Doolittle, C.L. (1912). *Results of Observation with the Zenith*. *Telescope and the Wharton reflex zenith Tube*. *The Astronomical Journal*, vol. XXVII, No. 641, pp. 46–62.
- Dzhun, J., Gazda, V. (2003). *O neplatnosti predpoklady normality rosdelenia vynosnosti Kapitalovych aktiv*. *Economic Review*. *Quarterly Journal of the University of Economics Bratislava*, vol. XXXII, No 3, p. 303-308.
- Dzhun, J.V. (1991). *Pearson's Distribution of Type VII of the Errors of satellite Laser Ranging Data*. *Kinematics and Physics of Celestial Bodies*. vol. 7, pp. 74-84. Allerton Press, Inc. New York.
- Dzhun, J.V. (1992). *About make use of Pearson's Distribution of Type VII for the Approximation of observation's Errors in Astrometry*. *Measurement Techniques*. Volume 35. Number 3. Springer.
- Dzhun, J.V. (1992). *Matematicheskaja obrabotka astronomicheskoy i kosmicheskoy informasii pri negaussovyh oshibkakh nabljudenij*. Avtoreferat Doct. Diss. [Mathematical Treatment of astronomical and space Information in non-Gaussian Observation Errors. Authors abstract]. Kyiv, 46 p. (in Russian).
- Dzhun, J.V. (1993). *On the Number of Boxes in the Histograms of Astronomical Observational Errors*. *Kinematics and Physics of Celestial Bodies*. Allerton Press. Inc. New York, vol. 9. No. 1. pp. 72-76.
- Dzhun, J.V. (2012). *Distribution of Errors in multiple large volume, observations*. *Measurement Techniques*, vol. 55, No. 4, July, pp. 393-396.
- Dzhun, J.V. (2013). *Ob odnom obobshhenii fundamentalnogo principa metoda naimenshikh kvadratov v svyazi s jevoljuciej predstavlenij o zakone oshibok nabljudenij [A generalization of the fundamental principle of the method of least squares with the evolution of the observational errors]*. *Izvestija vuzov. Geodezija i ajcrofotosjemka [Proceeding of the universities. Surveying and aerial photography]*. No. 6, pp. 19-26. (in Russian).
- Dzhun, J.V. (2015). *Neklassicheskaja teorija pogreshnostej izmerenij*. Rovno: Estero, 168 p. (in Russian).
- Dzuhn, J. (1998). *The Problems of Probsbility Methods in Economics*. In: *Proceedings of the Conference "Ekonomirf firiem"*, Ed.: Bobakova, V., Monaco, Košice, pp. 444-448.
- Dzuhn, J., Gada, V., Demjanjuk, V., Mucha, A. (2000). *About the Law of Distribution of Random Oscillations of Stock Index RMS100*. In: *Proceeding of the Confermce the*

Theory of Probability and Mathematical Statistics

Economik and Human Problems in the Society Development in the Third Millenium. Rivne: International University in Rivne, pp. 505-509.

Dzuhn, J.V., Gazda, V. (2002). *About Distribution of Stock Index Returns Fluctuations. Business Reviev.* Scientific Journal of the Faculty of Bussiens Economics in Bratislava with a seat in Kosice. vol. 1, No. 2, pp. 20-27.

Eddington, A.S. (1993). *Notes on the Method of Least-Squares.* The Proceedings of the physical society, vol. 45, part 2, March 1, No. 247, pp. 272-287.

Ershov, A.A. (1978). *Stabil'noie metodi ocenki parametrov (obzor).* Avtomatika i telemekhanika. No. 8, pp. 66–100. (in Russian).

Fedorov, E.P. (2014). *Izbrannyje Trudy.* Kyiv: Naukova dumka. 584 p. (in Russian).

Gauss, C.F. (1809). *Theoria motus corporum coelestium.* Hamburg.

Gauss, C.F. (1821). *Theoria combinations observationum erroribus minimis obnoxiae.*

Gazda, V. (1999). *Normal Probability Distribution and Financia Theory. False Assumption and Consequences.* In: Proceedings of the conference “The Process of Education and Upbringing in Higher and Learning Schools – the Ways of Development and Improvement”, Ed.: Dzhun J. et. al., Ukraine, Rivne, pp. 73–75.

Hulme, H.R., Syms, L.S. (1939) *The Law of Errors and the Combinations of Observations.* Mon. Notic. Roy. Astron. Soc. V. 99, No. 8, pp. 642-658.

Jeffreys, H. (1937). *The Law of Errors and the Combinations of Observations.* Philos. Trans. Roy. Soc. London, ser. A. No. 237, pp. 231–271.

Jeffreys, H. (1939). *The Law of Errors in the Greenwich Variation of Latitude observations.* Mon. Not. of the RAS, vol. 99, No. 9, pp. 703-709.

Jeffreys, H. (1998). *Theory of Probability.* Nine Edition. Clarendon Press. 459 p.

Laplace, P.S. (1812). *Theory analytique des probabilites.* Paris.

Legendre, A.M. (1806). *Nouvelles methods pour la determination des orbites des comets.* Paris, Appendice sur la method des moindres carres.

Newcomb, S. (1886). *Generalized Theory of the Combination of Observations so as to obtain the best Result.* Amer. J. Math. vol. VIII, No. 1/14, pp. 343-366.

N'juton, R.R. (1985). *Prestuplenie Klavdija Ptolomeja.* Moscow: Nauka. 384 p.

Pearson, K. (1902) *On the Mathematical Theory of Errors of Judgment with special Reference to the personal Equation.* Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Ser. A., vol. 198, p. 253-296.

Peters, E.E. (1981). *Fractal Market Analysis – Applying Chaos Theory to Investment and Economics.* John Wiley and Sons. Inc, New York, 304 p.

Robust Statistics (1986). *The Approach Based on Influence Functions.* John Wiley & Sons, Inc. 488 p.

Shejnin, O.B. (2013). *Teorija verojatnostej. Istoricheskij ocherk.* Vtoroe izd., ispravlenie i dopolnenie. Berlin, 2013. 299 p. (in Russian).

Shejnin, O.B. (2015). *Chernaja kniga. Istochniki po teorii verojatnosti i statistike.* Berlin. 128 p. (in Russian).

Taleb, N.N. (2012). *Chernij lebed'. Pod znakom nepredskazuemosti.* Per. s angl.: Kolibri, Azbuka-Attikus, 2012. 528 p. (in Russian).

LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE

Oksana Rabchun

Vernadsky National Library of Ukraine
Ukraine, Kyiv
oksanarabchun@meta.ua

Iryna Rabchun

National Pedagogical Dragomanov University
Ukraine, Kyiv
irina2009rabchun@gmail.com

Informatization source-information potential archival personal funds as part of information-communication society

Abstract

Purpose: attempt to define the role and place of information in archives and archival features informatization process personal funds.

Methods: terminological analysis, comparative historical research method, the method analogy method simply theoretical analysis and synthesis, descriptive method.

Results: Research archival collections that are owned and their introduction to the scientific revolution came today to the level of their representation in the Internet environment. After all, no one would argue that today of information - the driving force of society. After all, access to information and the ability to get it – the priority aspects of the study. Communication – a necessary precondition for the functioning and development of social systems, since it allows to accumulate and transmit social experience, provides a link between people, division of labor, the

organization of joint activities broadcast culture. An important place in society takes documentary communication.

Keywords: informatization, source-information potential, archives of personal origin.

Оксана Рабчун

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
Україна, Київ
oksananarabchun@meta.ua

Ірина Рабчун

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Україна, Київ
irina2009rabchun@gmail.com

**Джерело-інформаційний потенціал
інформатизації особових архівних фондів
як складова інформаційно-комунікаційного суспільства**

Анотація

Мета: спроба визначити роль і місце інформації в архівах та архівних особливості процесу інформатизації особових фондів.

Методи: термінологічний аналіз, порівняльно-історичний метод дослідження, метод метод аналогії просто теоретичного аналізу і синтезу, описовий метод.

Результати: Науково-дослідні архівні зібрання, що зберігаються у фондах, і їх введення в науковий обіг прийшли сьогодні до рівня представлення їх в інтернет-середовищі. Адже ніхто не буде сперечатися, що сьогодні інформацій – рушійна сила суспільства. Зрештою, доступ до інформації та можливість її отримати - пріоритетні аспекти дослідження. Комунікація – необхідна передумова функціонування й розвитку всіх соціальних систем, оскільки дає можливість накопичувати й передавати соціальний досвід, забезпечує зв'язок між людьми, розподіл праці, організацію спільної діяльності, трансляцію культури. Важливе місце у суспільстві займає документна комунікація.

Ключові слова: інформатизація, джерело-інформаційний потенціал, архіви особистого походження.

Вступ

Актуальність теми пов'язана з тим, що одним із важливих напрямків діяльності архівних установ України у сфері надання доступу до ресурсів, що зберігаються в архівних установах держави, є системна інформатизація архівної галузі.

Розвиток суспільства на сучасному етапі, ступінь його інформатизації, вимагають докорінних змін у розвитку архівної галузі, вимагають докорінних змін у окремих напрямках діяльності архівних установ, змін та доповнень у відповідних положеннях у системі архівознавства, узгодження теоретичних та практичних складових науково-інформаційної діяльності архівів, формування власної документально-інформаційної інфраструктури галузі.

На сьогодні існує три підходи до розуміння категорії комунікації:

- засіб зв'язку любых об'єктів матеріального світу; у рамках цього підходу виділяють транспортну, енергетичну та інші види комунікації;
- спілкування (передача інформації від людини до людини);
- передача інформації в суспільстві й обмін інформацією.

У даній статті зроблено спробу проаналізувати комунікаційний процес як передачу інформації між поколіннями за допомогою формування архівів особового походження.

Проблему інформатизації архівної справи в Україні загалом та її окремі аспекти досліджував проф. Г.В. Боряк (Boryak, 1995, pp. 189-192) окремий розділ із одноіменною назвою фундаментально окреслений членом-кореспондентом Національної академії наук України Л.А. Дубровіною в підручнику "Архівознавство" (Kalakura, 1998). Разом з С.М. Кіржаєвим, Л.А. Дубровіною (Dubrovina, 1992, pp. 70-91) розглядала структуру і зразки автоматизованого опису архівного фонду для Національного зведеного банку даних, автоматизовані інформаційно-пошукові системи архіву вивчав І.М. Кисельов (Kysel'ov, 1997, pp. 29-32), також у серії "Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика" в 1995 р. вийшов друком випуск, присвячений стану та перспективам розвитку інформатизації архівної справи в Україні, поточний стан речей у галузі інформатизації та розвитку електронних технологій викладений у доповіді Голови Державного комітету архівів України (Держкомархіву) О.П. Гінзбурга.

Мета дослідження: спроба визначити роль і місце інформатизації в діяльності архіву та особливості процесу інформатизації архівних фондів особового походження.

Методи дослідження. Для уточнення основних понять, ми використовуємо метод термінологічного аналізу. Метод передбачає вивчення історії становлення та розвитку понять, розкриття взаємодії термінів, визначення їх місця в понятійному апараті наукового дослідження (Hrabchenko, 2009, p. 18). За допомогою цього методу, ми дізнаємося про розвиток термінів їх взаємодію між собою, а також їхнє місце в наукових дослідженнях.

Для виконання дослідження історичного розвитку проблеми інформатизації архівних фондів, використовуємо порівняльно-історичний метод досліджень. Даний метод дає нам змогу шляхом порівняння встановити схожість і відмінність між історичними явищами, що вивчаються.

Для виконання визначення методів дослідження, використовуємо метод аналогії. Аналогія не дає достовірного знання: якщо роздуми за аналогією є істинними, це ще не означає, що результати будуть істинними.

Для виконання визначення поняття архівних фондів особового походження, їх ролі та важливості у створенні загальної інформаційної бази країни, ми використовуємо метод елементарно-теоретичного аналізу і синтезу. Аналіз і синтез тут базується на “деяких теоретичних міркуваннях, у якості яких можуть виступати припущення про причинно-наслідковий зв’язок різних явищ, про дію якої-небудь закономірності” (Nadol’nyu, 2003, p. 25).

Для виконання дослідження особливостей джерельно-інформаційного потенціалу архівних фондів особового походження, використовуємо описовий метод.

Інформатизація джерельно-інформаційного потенціалу архівних фондів особового походження

Основоположними поняттями комплексу документів особового походження є терміноелементи “архів” та “фонд”, кожен із них має самостійне значення у рамках архівознавства. Вони неоднозначні, а їхній

обсяг змінювався протягом тривалого часу. Архівом називають установу або його структурну одиницю, яка здійснює приймання, зберігання документів та організовує їхнє використання у наукових, господарчих, соціокультурних цілях, тобто архів у найвужчому значенні – це архівосховище. Архів являє собою єдине інформаційне поле, яке створюється за певними єдиними законами, документи окремого виду у рамках архіву – це окремі фрази (фонди).

Терміни “архів” і “фонд” у поєднанні з терміноелементами “приватний”, “особовий”, “сімейний”, “родинний” утворюють нові поняття, які з плином часу змінюються під впливом історичних подій та соціальної еволюції (Kaz'mytschuk, 2010, p. 13).

Серед особливостей особового архіву в порівнянні з іншими комплексами документів особового походження можна виділити:

- відображення основних напрямів життя, діяльності та інтересів однієї особи;

- наявність цілісного комплексу джерел, що представляють самостійну наукову цінність;

- хронологічні межі не збігаються з датами життя фондоутворювача та включення до складу особового архіву посмертних документів, документів членів родини, колекцій;

- наявність різних типів джерел у складі особового архіву: основним є письмові, до них приєднуються друковані, зображальні, речові, аудіо та відео, електронні, просторові, які створюють своєрідний інформаційний простір та являються середовищем, підсумком діяльності особи та джерелом його діяльності;

- наявність різних груп письмових документів залежно від напрямку фондоутворювача та принципу походження (біографічні документи, документи діяльності: службової, господарської, творчої, а також листування, колекції, мемуари);

- дроблення особового архіву та неможливість його збереження у первинній цілісності;

- зберігання фрагментів одного особового архіву у складі різних фондів та колекцій, як на державному зберіганні, так і в приватній власності;

- складність взаємозв'язків між групами документів всередині особового архіву, а також особовим архівом та фондоутворювачем. Зв'язок між особовим архівом та фондоутворювачем необхідно розглядати, виходячи із принципу пертиненції (приналежності до діяльнос-

ті однієї особи), що дозволяє уникнути порушення принципу недробимості фондів, яке виникле при використанні поняття особовий фонд.

Термін “особовий фонд” не є коректним, оскільки його структура передбачає наявність документів пов’язаних із відношенням, а не з походженням, а умови зберігання – дроблення на кілька частин. Тому слід вживати термін “особовий архівний фонд” або “особистий архів”, який має низку специфічних рис, що виділяють його серед інших документів особового походження. Особовий архівний фонд – це сукупність документів особового походження, безпосередньо створених або зібраних та використаних окремою фізичною особою в процесі її життя та діяльності, а відтак відкладених на зберігання в архівні, музейні, бібліотечні установи, приватні чи родинні колекції.

Можна виділити кілька особливостей особового архівного фонду:

- спочатку, за життя будь-якої особи, утворюються та відкладаються різні документи, що згодом стають основою особового архівного фонду;

- в особових архівних фондах наявні відомості не лише про одну особу, але й значний обсяг інформації про інших людей, які її оточували, перебували в ділових, службових, приятельських або інших стосунках з нею, просто потрапили в коло їх спілкування або діяльності;

- фондоутворювачами (ті, хто започатковують особові архівні фонди); здебільшого виступають державні, політичні та громадські діячі, відомі вчені, діячі літератури і мистецтва, а також інші особи, в процесі життя та діяльності яких з’явилися документи, що мають наукову і культурно-історичну цінність;

- мають притаманні тільки їм закономірності творення: якщо документування процесу функціонування тієї або іншої установи в сучасних умовах регламентується періодичністю створення різного роду документів (плани, протоколи, накази) за типовими формами, за певних умов, документування особи відбувається спорадично, від випадку до випадку;

- створення документів особою перебуває у прямій залежності від роду занять, оточення, особистих потреб та власних уподобань, а їхня кількість не піддається прогнозуванню;

- документи особового походження перебувають у приватній власності, а тому їм часто загрожує можливість розпорошення або навіть знищення.

Архівні установи тривалий час планомірно збирають документи особового походження. Насамперед можемо акцентувати на тому, що найбільший досвід у цьому напрямку мають державні архіви.

Архіви особового походження – складова історичного процесу та комунікації між поколіннями

Документам особового походження належить важливе місце в складі Архівного фонду України. Стійкий інтерес до них споживачів інформації визначає їх значення серед загальної інформації, накопиченої суспільством.

Особисті архіви зберігають у своєму складі ту інформацію, що дозволяє отримати уявлення про фондоутримувача. Вважаємо, що такі архіви мають надзвичайну цінність для дослідників. Вони дозволяють побачити побутову сторону життя людини, яку не видно за рядками офіційних звітів та зведень. Документи, що зберігаються у складі особових архівів передають особистісне ставлення до історичних подій, відчуття епохи, свідками та учасниками, якої були їхні власники. У таких документах обов'язково зберігається інформація про соціальне середовище, до якого належав власник архіву, часу, в якому він жив та працював. Жоден із документів офіційного походження не може конкурувати із особистим записником або щоденником, у якому зафіксовані події, що мають значення для людини.

Завдяки документам, що входять до складу особового архіву, дослідник розкриває найбільш цінне для нашого розуміння минулого. Кожна людина суб'єктивно ставиться до тієї чи іншої події, саме це і стає головним у творенні історичних подій. Саме це допомагає з часом розкрити та дослідити причини та наслідки певних історичних подій.

У законі “Про Національний архівний фонд та архівні установи” (Pro Natsional’nyu arkhivnyu fond ta arkhivni ustanovy, 2015) зафіксовані умови утримання документів особового походження у приватній власності, порядок формування ними НАФ, державної реєстрації, вивезення закордон, передачі права власності, дотримання вимог збереження, визначенні умови та порядку доступу до документів, охорони законних прав та інтересів громадян. Нормативним актом, що регулює доступ до архівної інформації є Закон України “Про інформацію” (Pro

informatsiyu, 1992), Особові фонди зберігаються в центральних державних архівах України, за даними на 2007 р. їх близько 1500.

Необхідність інформаційного забезпечення розвитку державотворчих процесів в Україні, завдання створення національної інформаційної інфраструктури викликали, спеціальний Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні” (Pro zakhody shchodo rozvytku natsional'noyi skladovoyi hlobal'noyi informatsiyanoi merezhi Internet ta zabezpechennya shyrokooho dostupu do tsiyeyi merezhi v Ukrayini, 2000).

Створення та накопичення матеріалів історико-культурної спадщини, створення колекцій джерел в електронному вигляді, накопичення сучасних досліджень з даного питання, а також їх використання сьогодні є надзвичайно важливими аспектами сучасної історичної науки. Крім того, важливими є питання розповсюдження та використання накопиченої інформації.

Нині в Україні використовуються електронні та традиційні форми опрацювання архівних документів. Разом з тм створюються електронні бази на опрацьовані документи, що допомагає створити нову пошукову базу, науковий апарат для архівних фондів України.

На жаль, доводиться констатувати, що в Україні існує дві проблеми щодо опрацювання та предствалення для широкого загалу архівних маітеріалів: відсутність фінансування у необхідному для роботи обсязі та відсутність кваліфікованих фахівців даного напрямку.

Архівознавство, як окрема галузь, сьогодні в Україні лише набирає обертів, вона не є розвиненою, як в європейських країнах, хоча є дуже важливою у вивченні історії. Не можна не погодитися з визначним вченим, котрий стверджує: “Архівна галузь, на жаль, поки ще не готова до кардинального стрибка в цьому напрямі, однак необхідність наукового прогнозування розвитку суспільства прямо пов’язана з готовністю архівної справи до нових технологій зберігання “документальної пам’яті” України” (Boryak, 2004, pp. 4-9).

Висновки

У ході реалізації існуючих в Україні програм узагальнювався зарубіжний і вітчизняний досвід, було опубліковано основну бібліографію, що розкриває проблему дескриптивних стандартів, правил архівної каталогізації; проведено апробацію структури даних; розроблено моделі і структури опису книг, рукописів та інших архівних джерел для інформаційної системи.

Було розроблено програму автоматизації ключових процесів у функціонуванні архівної справи в Україні, зокрема, розроблено стандарти описування архівних документів та представлення їх в електронному вигляді, вдосконалено роботу з електронним каталогом, розроблено комплексну програму діяльності архівів, запропоновано шляхи лопрацювання текстових та нетекстових архівних документів, вдосконалено частину, що відображає вивчення фондів установ та організацій тощо.

Особові архівні фонди містять різноманітну джерельну інформацію про державних і громадських діячів, науковців, людей інтелектуальної праці, їхній особистий внесок у розвиток суспільства, а також дають відомості про важливі історичні, суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні процеси. Основою інформаційного потенціалу особових архівних фондів є джерела особового походження, що дають можливість досліджувати також інтелектуальну історію, актуальні питання науки та культури. Особові архівні фонди зберігаються у різних архівах України, бібліотеках та приватних колекціях.

Нині на сайтах українських архівів та бібліотек, що зберігають архівні фонди, є електронні версії довідкового апарату: путівників, анотованих реєстрів фондів, описів, списків фондів тощо. Варто наголосити, що це важливий позитивний крок для поширення архівної інформації та доступності її для користувачів не лише в Україні, а й світі. Проте, з часом, інформація застаріває, її необхідно оновлювати та поповнювати новою.

Важливим електронним ресурсом є Інтернет-виставки. Вони дають можливість дистанційно ознайомитись з цінними документами широкому загалу, при цьому не вимагають значних витрат часу та коштів для створення.

Праці істориків, джерелознавців, архівознавців, археографів, практичних працівників архівної галузі дають чітке уявлення про сутність джерел особового походження, особливості їх структури, специфіку, видове розмаїття та використання їхнього потенціалу. На жаль, лише з проголошенням незалежності України архівні фонди особового походження було віднесено до одного із головних завдань – збереження історичної пам'яті та примноження скарбів національної культури.

Інформатизація архівної та бібліотечної справи відіграє неперемінну роль у діяльності архіву та бібліотеки як структури системи соціальних комунікацій. Відкритість архіву та бібліотеки, прозорість і неупередженість діяльності, всебічне та системне використання соціально значущої ретроспективної документної інформації, взаємодія з іншими підсистемами соціальних комунікацій (музеї, засоби масової інформації та ін.), обмін інформацією на державному, міжнародному і галузевому рівнях є показником розвитку демократії, побудови громадянського правового відкритого суспільства.

Процеси інформатизації архіву та бібліотеки як соціально-комунікаційної структури дозволять Україні інтенсивніше рухатися вперед до єдиного світового інформаційно-комунікаційного простору.

Бібліографія

Боряк, Г. (2004). *Інформатизація архівної галузі сьогодні: поточні здобутки і завдання формування електронних ресурсів*. Київ: Національна академія наук України, Інститут історії України, с. 4-9.

Боряк, Г. (1995). *Національна архівна спадщина України та Державний реєстр «Археографічна україніка»: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи*. Київ: 348 с.

Боряк, Г. (1995). *Проект комп'ютерного довідника «Археобібліобаза» як складова «Архівної та рукописної України»*. Київ: С. 189-192.

Гончаров, М. (2005). *Практическая реализация библиотечного интернет-комплекса*. Москва: Фаир-Пресс, 192 с.

Грабченко, А. (2009). *Методи наукових досліджень*. Харків: НТУ «ХПІ», С. 18.

Дубровіна, Л. та інші (2008). *Історія Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського. 1965–1991*. Київ.

Дубровіна, Л. (1992). *Структура і зразки автоматизованого опису архівного фонду для Національного зведеного банку даних*. Київ: Інститут української археографії, с. 70-91.

Казьмирчук, М. (2010). *Джерела особового походження*. Київ: Логос, с. 13.

Калакура, Я. та інші. (1998). *Архівознавство*. Київ: 316 с.

Кисельов, І. (1997). *Про автоматизовану інформаційно-пошукову систему архіву*. Київ: с. 29-32.

Колесникова, Т. (2009). *Інформатизація як умова системних змін в бібліотеках ВНЗ*. Харків: ХДАК, с. 165-173.

Лобузина, Е. (2010). *Возможности системы автоматизации «Ирбис64» для организации работы специализированных фондов научных библиотек*. Киев: с. 120-130.

Лобузина, К. (2012). *Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності*. Київ: Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, 252 с.

Надольний, І. (2003). *Філософія*. Київ: Вікар, с. 25.

Про затвердження Державної програми розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського на 2005-2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1085: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1085-2004-%D0%BF>.

Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні: Указ Президента України № 928/2000 від 31.07.2000: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>.

Про інформацію: Закон України № 48 від 1992 р.: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України № 3814-12 від 21.05.2015: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>.

Система автоматизації бібліотек ИРБИС64 (2004). Москва: ГПНТБ России, 259 с.

Чжао, Л. (2008). *Національна бібліотека у стратегіях подолання цифрової нерівності*. Харків: с. 146, 166.

References

Boryak, H. (1995). *Natsional'na arkhivna spadshchyna Ukrayiny ta Derzhavnyy reyestr «Arkheografichna ukrayinika»: Arkhivni dokumental'ni resursy ta naukovoinformatsiyni systemy.* [National Archival Heritage and the State Register of Ukraine «Archeographic Ucrainica»: archival documentary resources and scientific information systems.]. Kyiv: 348 p. (in Ukrainian).

Boryak, H. (1995). *Proekt komp'yuternoho dovidnyka «Arkheobibliobaza» yak skladova «Arkhivnoyi ta rukopysnoyi Ukrayiniky».* [Computer project directory “Arheobibliobaza” as part of “archival and manuscript Ucrainica”]. Kyiv: pp. 189-192. (in Ukrainian).

Boryak, H. (2004). *Informatyzatsiya arkhivnoyi haluzi s'ohodni: potochni zdobutky i zavdannya formuvannya elektronnykh resursiv.* [Archives Informatization industry today: current achievements and the task of forming electronic resources]. Kyiv: The National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine, pp. 4-9. (in Ukrainian).

Chzhao, L. (2008). *Natsional'na biblioteka u stratehiyakh podolannya tsyfrovoyi nerivnosti.* [National Library of strategies to bridge the digital divide]. Kharkov: pp. 146, 166. (in Ukrainian).

Dubrovina, L. (1992). *Struktura i zrazky avtomatyzovanoho opysu arkhivnoho fondu dlya Natsional'noho zvedenoho banku danykh.* [Structure and automated sample archival collection descriptions to the National consolidated database]. Kyiv: Instytut ukrayins'koyi arkhеоhrafyi, pp. 70-91. (in Ukrainian).

Library and Information Science

Dubrovina, L. ta inshi (2008). *Istoriya Natsional'noyi biblioteki imeni V.I. Vernads'koho. 1965—1991*. [The history of the National Library of Vernadsky. 1965-1991]. Kyiv. (in Ukrainian).

Honcharov, M. (2005). *Praktycheskaya realizatsiya byblyotechnoho ynternet-kompleksa*. [Practical implementation of library Internet Complex]. Moscow: Fayr-Press, 192 p. (in Russian).

Hrabchenko, A. (2009). *Metody naukovykh doslidzhen' [Research Methods]*. Kharkov: NTU "KhPI", p. 18. (in Ukrainian).

Kalakura, Ya., al. (1998). *Arkhivoznavstvo. [Archival]*. Kyiv: 316 p. (in Ukrainian).

Kaz'myrchuk, M. (2010). *Dzherela osobovoho pokhodzhennya*. [The sources of personal origin]. Kyiv: Lohos, p. 13. (in Ukrainian).

Kolesnykova, T. (2009). *Informatyzatsiya yak umova systemnykh zmin v bibliotekakh VNZ*. [Computerization as a condition of systemic changes in university libraries]. Kharkov: KhDAK, pp. 165-173. (in Ukrainian).

Kysel'ov, I. (1997). *Pro avtomatyzovanu informatsiyno-poshukovu systemu arkhivu*. [About automated information retrieval system Archives]. Kyiv: pp. 29-32. (in Ukrainian).

Lobuzina, E. (2010). *Vozmozhnosti sistemy avtomatizatsii «Irbis64» dlya organizatsii raboty spetsializirovannykh fondov nauchnykh bibliotek*. [Possibilities of automation "IRBIS64" for the organization of specialized research library collections]. Kyiv: pp. 120-130. (in Russian).

Lobuzina, K. (2012). *Tekhnolohiyi orhanizatsiyi znannyevykh resursiv u bibliotekho-informatsiyniy diyal'nosti*. [Knowledge of technology resources in the library and information activities]. Kyiv: Natsional'na biblioteka Ukrayiny im. V.I. Vernads'koho, 252 p. (in Ukrainian).

Nadol'nyy, I. (2003). *Filosofiya*. [Philosophy]. Kyiv: Vikar, p. 25. (in Ukrainian).

Pro informatsiyu [On information]: Zakon Ukrayiny No. 48 vid 1992 r. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. (in Ukrainian).

Pro Natsional'nyy arkhivnyy fond ta arkhivni ustanovy [On the National Archive Fund and archive institutions]: Zakon Ukrayiny No. 3814-12 vid 21.05.2015. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>. (in Ukrainian).

Pro zakhody shchodo rozvytku natsional'noyi skladovoyi hlobal'noyi informatsiynoyi merezhi Internet ta zabezpechennya shyrokoho dostupu do tsiyeyi merezhi v Ukrayini [On measures to develop the national component of global information on the Internet and providing wide access to the network in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrayiny No. 928/2000 vid 31.07.2000. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>. (in Ukrainian).

Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi prohramy rozvytku diyal'nosti Natsional'noyi biblioteki Ukrayiny imeni V.I. Vernads'koho na 2005-2010 roky [On approval of the State program of development of Vernadsky National Library of Ukraine for 2005-2010]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 25 serpnya 2004 r. No. 1085. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1085-2004-%D0%BF>. (in Ukrainian).

Sistema avtomatizatsii bibliotek IRBIS64 [Library Automation System IRBIS64] (2004). Moscow: GPNTB Rossii, 259 p. (in Russian).